

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

В. Ю. Кришмарел

ОСНОВИ РЕЛІГІЙНОЇ ЕТИКИ

5 клас

Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів

Київ
Видавничий дім «Сам»
2017

УДК 371.671.11(291.5+372.828)
ББК

*Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
Міністерством освіти і науки України
(протокол №2 від 19 грудня 2014 р.
комісії з християнської етики Науково-методичної ради з питань освіти)*

Автор:

Кришмарел Вікторія Юріївна, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України

Рецензенти:

Є. В. Більченко, доктор культурології, професор кафедри культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Г. О. Васківська, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України;

Я. М. Камбалова, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Інституту історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова;

Н. М. Степанова, кандидат філософських наук, доцент кафедри освітнього менеджменту та педагогічних інновацій Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради.

Кришмарел В. Ю.

Основи релігійної етики, 5 кл. : підручник предмету за вибором для учнів 5 класів загальноосвітніх навчальних закладів / В. Ю. Кришмарел. — К. : Видавничий дім «Сам», 2017. — 128 с.

ISBN 966-8714-27-х

У пропонованому підручнику з релігійної етики та докладеному до нього програмі міститься цінний навчальний матеріал з адаптованого для сприйняття учнями філософського аналізу проблеми багатоманитності релігій світу в умовах етнічного й культурного плюралізму і релігійної толерантності. Підручник є цілком адаптованим до конкуренції на шкільному книжковому ринку в умовах інформаційних технологій, оскільки містить інтерактивні методики формування культури полеміки та інформаційної оснащеності нового покоління. Концепція підручника апелює до сприйняття сакрального кризь призму візуального-художнього, наочно-чуттєвого і тим самим відповідає пріоритетам та установкам “колажної” свідомості підростаючої зміни. Кінцевою метою даної праці є формування версії толерантності, яка, зберігаючи власну світоглядну основу, виявляє здатність до діалогічного “нанизування” на стрижень самості багатоманітних релігійно-культурних традицій світу, комбінованих у найбільш зручний для неї спосіб за умов дотримання загальних норм етики та поваги.

УДК 371.671.11(291.5+372.828)
ББК

ISBN 966-8714-27-х

© Інститут педагогіки НАПН України, 2017
© Кришмарел В. Ю., 2017
© Видавничий дім “Сам”, 2017

Любий друже!

У цьому році перед тобою ширше відкривається навколишній світ, ти дорослішаєш і знайомишся з новими людьми та їхніми поглядами. Ти маєш навчитися розуміти інших та зберігати свою унікальність, щоб і інші поважали тебе. Всього цього ти вчишся не лише на уроках, у школі, а й у повсякденному житті. Тому багато знань та вмінь, яких ти набуваєш, зможеш використовувати кожного дня.

Світ навколо тебе дуже різноманітний. І люди, які живуть поряд, відрізняються від тебе. Дехто значно, дехто не надто істотно. Ти знаєш тих, хто має світлішу чи темнішу шкіру; тих, хто дотримується інших традицій; тих, хто сповідує іншу релігію. Ми всі різні, але ми можемо дружити і підтримувати одне одного. Водночас для цього потрібно розуміти, в чому наші відмінності, як не можна чинити, щоб випадково не образити людину, про котру ти знаєш зовсім мало.

Саме про це ти дізнаєшся на уроках з основ релігійної етики: звідки ми знаємо, що «добре», а що «погано», як поводитися з родичами, друзями та незнайомими людьми, які вчинки засуджують люди всього світу, а за які карають у всіх куточках Землі. Ти дізнаєшся, що таке «молитва», і чому не можна заважати людині, коли вона нею зайнята. Ти зможеш зрозуміти, чим відрізняються храми різних релігій, і чому вони священні для віруючих. Ти прочитаєш уривки з текстів, які є священними для людей у різних регіонах світу. Все це може видатися складним, тому не соромся розпитувати про незнайомі слова й обговорювати нову інформацію — з учителем, однолітками та близькими людьми.

Але найголовніше — ти знатимеш про те, як діяти в різних життєвих ситуаціях та чому саме так.

Найцікавіше — ти дізнаєшся про людей різних культур, їхні погляди й цінності, і вони перестануть бути незрозумілими та далекими.

Сподіваємося, тобі буде цікаво навчатися!

Структура підручника

У підручнику ти знайдеш інформацію та завдання, подані у різному вигляді та оформленні. Це зроблено для того, щоб тобі було зручніше відшукати те, що потрібно.

Окрім загального тексту, ти побачиш текст, *виділений курсивом* — це важлива інформація, на яку потрібно звернути увагу, *виділений напівжирним курсивом* — важливі поняття, *виділений напівжирним* — найважливіші поняття, які потрібно запам'ятати. Найважливіші з них взято у рамочку.

Цитата

Під такою рискою містяться уривки зі священних текстів різних релігій із зазначенням, де саме міститься цей текст. Загальноприйняте позначення — назва, номер розділу, двокрапка, номер абзацу. Наприклад, напис Вих. 20:1-17 розшифровується так: Біблія, Книга Виходу, глава 20, абзаци від 1 по 17

У такій рамочці містяться цитати (тобто записані вислови) різних відомих діячів, мислителів, які стосуються тематики параграфа

! Так позначено поняття та їх визначення, які стосуються основ релігійної етики. Їх потрібно вивчити

Потрібно знати

Так позначено поняття, які ми часто використовуємо у повсякденному житті. Їх пояснення слід знати та розуміти

Так позначено цікаву інформацію, яка не є обов'язковою для вивчення

Завдання до ілюстрацій *виділено відповідним шрифтом*. Так само іншим кольором фону виділено історії та притчі й завдання до них

У підручнику містяться теми, розділи, параграфи та підпункти. Наприкінці параграфів розміщено домашні завдання. Курсивом виділено необов'язкові завдання підвищеної складності, виконання яких оцінюється вище. Наприкінці розділів наведено завдання для самоперевірки.

Тема 1.

Релігія та етика: МІСЦЕ І РОЛЬ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

§ 1. РЕЛІГІЯ

1. Сутність релігії.
2. Роль релігії.
3. Основні релігії світу

1. СУТНІСТЬ РЕЛІГІЇ

Прочитаймо та подумаймо

Які релігії ти можеш назвати? Чи знаєш ти, де вони поширені? Як ти вважаєш, чи багато людей сповідує певну релігію? Порівняй свої знання з текстом.

У світі існує багато країн та народів. Населення нашої планети перевищує 7 млрд людей (населення України дорівнює понад 42,5 млн осіб). Серед них близько 5,8 млрд вважають себе віруючими, тобто шість із семи людей сповідують одну з багатьох релігій.

Перед тобою карта, на якій певними кольорами показано поширення різних релігій у світі. Як бачиш, на нашій планеті люди сповідують різні релігії. Але в одній країні, в одному місті чи навіть в одній сім'ї можуть бути представники різних поглядів. Так само, як ми можемо зрозуміти людину, котра має інший колір шкіри чи займається не знайомою нам роботою, ми можемо зрозуміти й поважати людину, яка дотримується інших релігійних поглядів.

Але що ж таке «релігія»?

Насправді, це складне питання. Існує багато її визначень. Саме слово «релігія» походить від латинського «поєднувати», «зв'язувати». Тобто завдання релігії — допомогти людині, котра її сповідує, стати цілісною особистістю. Визначимо характерні риси, притаманні більшості релігій світу.

Основні риси релігії

1. Віра в існування надприродної реальності й сил, могутніших за людину, хоча фізичний досвід це не підтверджує.
2. Віра в те, що існує священне (на противагу буденному), і воно є справжньою, істинною реальністю, долучення до якої становить мету існування.
3. Віра в те, що існують спеціальні дії, покликані підтримувати зв'язок між людиною та священним, що відбуваються в спеціально визначеному місці за участі священнослужителів.
4. Віра в особливі властивості певних місць, предметів, об'єктів, осіб, які вважаються святими та особливо шануються.
5. Віра в те, що дотримання правил поведінки, які відповідають віровченню, забезпечить людині краще існування, якщо не в цьому житті, то в потойбічному або при наступному втіленні.

Як бачимо, релігія нерозривно пов'язана з вірою. А що ж таке «віра»? Насамперед *віра* — це довіра, це впевненість в тому, що ми особисто не перевірили на досвіді, але точно знаємо, що це — правда. Віра може бути не лише релігійна, але й буденна, наукова. Не обов'язково наша довіра може бути виправдана, але жоден успіх у житті неможливий без віри в нього.

Релігійна віра — це впевненість у правильності певної релігії, знання її основних положень, знання притаманних їй норм поведінки та дотримання їх у повсякденному житті.

Віра — це готовність діяти заради мети, вдале досягнення якої нам не гарантовано наперед.

Вільям Джеймс

Таким чином, визначимо наше основне поняття.

Релігія — це віра в існування священного, що є могутнішим за людину. Зв'язок із ним можливий через систему ритуальних та культових дій і дотримання правил дозволених та заборонених вчинків заради забезпечення кращого існування.

2. РОЛЬ РЕЛІГІЇ

Прочитаймо та подумаймо

Як ти вважаєш, які функції виконує релігія? Наведи приклади. Прочитай текст та зверни увагу, які функції не були тобою названі. Запам'ятай їх.

Релігія є важливою частиною життя людей, виконує в суспільстві важливі функції та впливає не лише на віруючих, а й на всіх людей загалом. Це відбувається тому, що функції релігії стосуються всіх сфер життя. Давайте ознайомимося з найважливішими з них.

 Розглянь наведену схему та уважно прочитай її. Впиши до зошита незнайомі слова, знайди їхні значення. На підставі схеми своїми словами поясни, як ти розумієш кожну функцію релігії.

Рис. 1.1. Функції релігії

3. ОСНОВНІ РЕЛІГІЇ СВІТУ

Прочитаймо та подумаймо

Чи знаєш ти, які релігії найбільш поширені у світі? Поміркуй, що їх може об'єднувати. Поясни свою думку. Прочитай текст та збагати свої знання новою інформацією.

Релігій у світі нараховується дуже багато. У давнину кожен народ мав свої релігійні погляди, які істотно відрізнялися від поглядів сусідів. Проте з плином часу почали з'являтися релігійні вчення, для яких походження людини, місце її проживання, колір шкіри не мали жодного значення. Саме вони набули найбільшого поширення у світі. Тому *найбільш впливові та поширені релігії називають «світовими»*. Основні ознаки для їх визначення: об'єднання великої кількості людей у різних країнах та серед представників різних народів. Зазвичай засновник найвпливовіших сучасних релігій світу є відомим. Таке загальноприйняте розуміння було запропоновано ЮНЕСКО.

ЮНЕСКО (UNESCO — United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) — Організація Об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури. Основна мета цієї організації, створеної в 1945 р., — сприяти миру, справедливості та повазі до прав людини для всіх народів, незалежно від раси, статі, мови або релігії. Нині в цій організації 195 держав-членів та 8 держав — асоційованих членів. Штаб-квартира розташована у столиці Франції, Парижі.

Такі релігії справили суттєвий вплив на історичні події, становлення культури та побут людей. До них належать (перелік у порядку виникнення):

- **буддизм** (засновник — Сідхартха Гаутама Шак'ямуні, який після просвітління отримав ім'я *Будда*) — *релігія, яка базується на вірі в можливість людини перервати незліченний колообіг народжень і смертей за допомогою спеціальних вправ для свідомості, які сприяють розумінню справжнього устрою світу;*

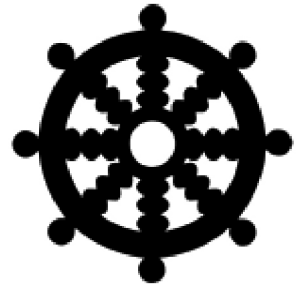

Рис. 1.2. Колесо, яке є символом учення буддизму

- **християнство** (засновник — *Ісус Христос*, котрий для віруючих християн є Месією, Сином Божим, Спасителем людства) — *релігія, послідовники якої вірять в Бога як Трійцю (Отець, Син, Святий Дух), творця світу та людини, який через хресну жертву Сина відкрив людям шлях до спасіння з гріховного світу;*

Рис. 1.3. Хрест зі співвідношенням сторін 1 : 2, традиційний символ християнства

- **іслам** (засновник — пророк **Мухаммед**, котрий для мусульман є останнім серед пророків) — *релігія, в основі якої віра в єдиного Бога (Аллаха), який є творцем всього, що існує, саме тому слідування його волі є єдино правильним шляхом для людини.*

Рис. 1.4. Півмісяць та зірка з п'ятьма кінцями є символом ісламу

Також впливовими та значимими є кілька національних релігій, які сповідують представники лише певних національностей або жителі окремих територій. Прикладами таких релігій є:

- **їудаїзм** — релігія євреїв, яка багато в чому є вихідною для формування християнства та ісламу, передусім це віра в єдиного Бога, який створив світ і людину, та в особливий договір, укладений між Богом та народом євреїв через Мойсея, котрий передав людству настанови Божі, сконцентровані в Десяти заповідях;

Рис. 1.5. Шестикінецьна зірка, утворена перетином двох трикутників, використовується як символ їудаїзму

- **індуїзм** — сукупність релігійних вірувань та способу життя населення півострова Індостан та певних близьких територій, які базуються на вірі в багатьох богів та незліченну кількість народжень і смертей однієї душі, які відбуваються відповідно до вчинків протягом життя.

Рис. 1.6. Символом індуїзму є цей напис на санскриті — мові, на якій в давнину віруючі записували релігійні тексти.

Потрібно знати

Основоположні принципи релігій викладено у священних писаннях — текстах, походження яких зазвичай пов'язують з надприродним походженням і які мають особливе значення для віруючих людей, адже в них міститься сутність поглядів на світ та людину.

У буддизмі це **Тіпітака**. Вона складається з трьох основних частин, які містять настанови та правила поведінки, а також філософські тексти. Це багато томів текстів з коментарями, найважливіші витримки з яких містяться у збірці Дхаммапада.

В їудаїзмі — **ТаНаХ**. Складається з трьох частин, особливе значення серед яких має перша — Тора, або П'ятикнижжя (згідно з цією релігійною традицією, Мойсей отримав її від Всевишнього на горі Сінай). Традиційно Тора зберігається у вигляді сувоїв.

В індуїзмі це **Веди**, Рамаєна та Махабхарата.

Іслам як священне писання визнає **Коран** — слова Аллаха (Бога), які Він передав через ангела Джебраїла пророку Мухаммеду. Особливе значення має і Сунна — збірник висловів та дій пророка Мухаммеда, котрий вважається богонатхненним. Ці тексти для віруючих мають релігійне значення лише в разі написанні арабською мовою.

Християнство має одне священне писання — **Біблію** (складається з двох частин — Старого та Нового Завіту, де особливе значення належить чотирьом Євангеліям, які містять життєпис Ісуса Христа).

Найважливіші релігії світу, які мають багато послідовників та суттєво впливають на життя не лише окремих людей, а й людства загалом, називаємо «*основні релігії світу*». До них належать християнство, іслам, буддизм, індуїзм, іудаїзм.

 Розглянь розміщену на звороті обкладинки карту поширення релігій у світі. Знайди території, де розповсюджені світові релігії. Порівняй їх розміри. Запиши світові релігії від найбільшої за територією поширення до найменшої.

§ 2. ЕТИКА

1. Що таке «етика».
2. Етика та релігія.
3. Золоте правило моралі.

1. Що таке «етика»

Прочитаймо та подумаймо

Чи знайоме тобі слово «етика»? Як ти його розумієш? Запам'ятай визначення. Склади речення зі словами «етика», «мораль», «етичні норми», запиши їх до зошита.

Етика — це наука, яка вивчає відносини між людьми з позицій уявлень про добро і зло, визначає норми поведінки в певній групі людей або в суспільстві загалом.

Тобто, етичні норми — це правила співжиття, спрямовані на узгодження поведінки людей відповідно до понять про добро і зло. Часто поряд зі словосполученням «етичні норми» використовують «моральні норми». *Мораль — це прийняті в суспільстві уявлення про хороше і погане, правильне і неправильне, а також сукупність норм поведінки, що впливають із цих уявлень.*

Етика у найзагальнішому розумінні — це вчення про мистецтво спрямовувати дії людей таким чином, аби виробляти найбільшу суму щастя.

Джеремі Бентам

А в чому ж тоді відмінність?

Просто слово «етика» має давньогрецьке походження, а «мораль» — латинське. «Етика» має давніше походження (вперше в обіг ввів давньогрецький філософ Аристотель ще у IV ст. до н. е.), має ширше значення, а «мораль» використовують здебільшого для опису внутрішніх та суспільних норм поведінки людини, які стали традиційними, але не мають обґрунтування з позицій науки.

2. Етика та релігія

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, що таке «релігія». Чи є якийсь зв'язок між етикою та релігією? Поясни свою думку. Прочитай текст та запам'ятай основні складові релігії.

Релігія — це складна система, яка містить багато частин (елементів).

Найважливішою частиною релігії є її **віровчення** — пояснення, як влаштовано світ, як і навіщо він був створений, звідки взялася людина, для чого вона живе і як може досягнути щастя.

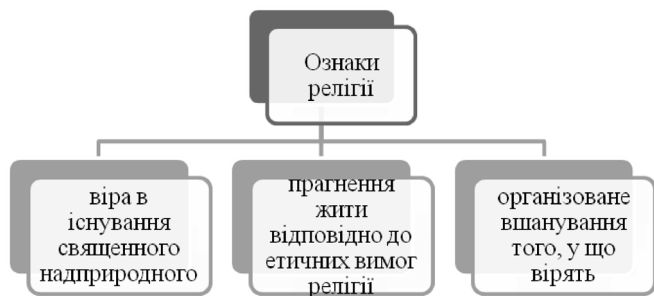

Рис. 2.1. Основні ознаки релігії порівняно з іншими поглядами людини на світоустрій та своє місце в ньому.

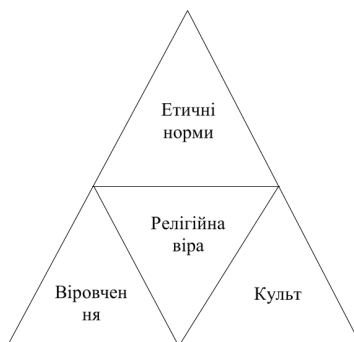

Рис. 2.2. Найважливіші складові релігії.

Розглянь схему. Випиши незнайомі слова. Наведи приклади кожної ознаки зі знайомих тобі релігій.

Друга важлива частина — це **етичні норми**. Саме етичні настанови формують систему норм поведінки, їх дотримання необхідне для віруючої людини, а покарання за негідні вчинки очікує на людину не лише протягом життя, а й після смерті. Здебільшого етичні норми є святинами, які вшановуються незалежно від релігійних поглядів. Це, наприклад, шанування батьків, вірність даній обіцянці, працьовитість тощо. Їх дотримання вільне від розрахунку, вільне від вигоди. Саме спільне життя та діяльність диктують необхідність їх виконання. Релігія ж бере на себе функцію контролю за дотриманням етичних норм.

Третя з найважливіших складових — **культ**, тобто дії, спрямовані на підтвердження релігійної віри та поновлення і підтримання зв'язку між людиною та тим, у що вона вірить.

Всі ці три елементи мають бути в сукупності та базуватися на релігійній вірі. Якщо всі складові наявні — то перед нами релігія. Але крім названих у ній можуть бути і додаткові складові, які й відрізняють різні за часом та місцем виникнення релігії.

Пригадай, що таке «етика». Які приклади етичних норм ти можеш навести? Чи знаєш ти етичні норми, що базуються на віровченні певної релігії? Назви їх.

3. Золоте правило моралі

Прочитаймо та подумаємо

Пригадай, чи доводилося тобі поступитися своїми інтересами заради дружби. Які приклади самопожертви ти можеш навести?

Як хочете, щоб люди вчиняли стосовно вас, так і ви чиніть щодо них.

Знаєш, що це? Це так зване **золоте правило моралі**. Якщо узагальнити найважливіші принципи, які містяться в більшості релігій світу, отримаємо приблизно таке формулювання. Такі настанови містяться і в «Махабхараті», і у висловах Будди та Конфуція, текстах відомих авторів давніх часів Гомера і Гесіода, а також покладені в основу іудаїзму, християнства та ісламу, де воно стало вихідним принципом.

Цитата

Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон і Пророки.

Мт 7:12

І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви.

Лук 6:31

👉 Як сформулювати це правило не як правило для виконання, а як заборону? Чи про нього йдеться в наступній історії?

Існує відома іудейська притча. Якось язичник прийшов до одного з найвідоміших мудреців свого часу, Шаммая (другим був Гіллель (Вавилонський)), і сказав йому:

— Я прийму іудаїзм, якщо ти розкажеш мені всю Тору (в якій містяться 613 настанов та заборон), доки я стою на одній нозі.

Шаммай прогнав його геть. Тоді цей чоловік прийшов до Гіллеля, який навернув його в іудаїзм, промовивши:

— Те, що ненависне тобі, не роби нікому іншому. Це і є весь закон. Все інше — коментарі до цього.

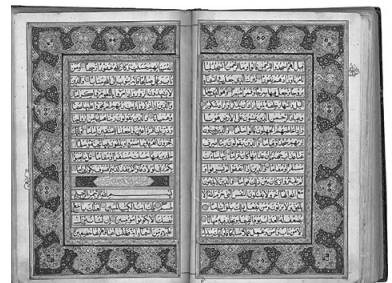
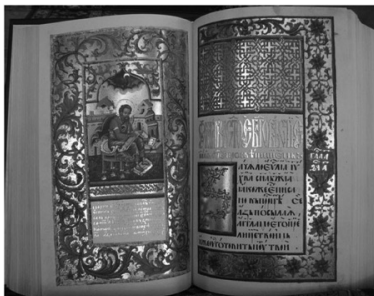
Крім цього основного правила є й конкретніші, які визначають поведінку, думки та емоції людини, регулюють відносини зі знайомими та навіть із дуже далекими людьми. Тож запрошуємо тебе у подорож до світу етики, з якої ти, ми знаємо, повернешся більш дорослою, освіченою та самостійною людиною, свідченням чого стане твоя повага до інших, розуміння їхніх вчинків та вміння поводитися відповідно до ситуації.

👓 Етичні настанови існують в усіх сферах суспільного життя, але не всі з них мають стосунок до релігії. Наприклад, є професійна етика лікарів, яка базується на так званій *клятві Гіппократа* — лікарській присязі, що містить вихідні етичні принципи, які мають бути покладені в основу роботи кожного лікаря. Такі зобов'язання брали на себе медики ще з часів Стародавнього Єгипту, але вперше записав її давньогрецький лікар Гіппократ у V ст. до н. е. Відтоді її текст неодноразово змінювався, але основні принципи залишаються базовими і для сучасних лікарів різних країн.

📖 Розглянь уважно ще раз схему складових релігії та запиши приклади її складових до зошита.

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Що таке релігія?
2. Перелічи основні функції релігії та поясни їхню сутність.
3. Назви основні релігії світу. Які з них належать до світових? Чому?
4. Що таке етика? Чим вона відрізняється від моралі?
5. Пригадай золоте правило моралі. Наведи приклади його застосування у повсякденному житті.
6. Подивись на зображення священних текстів різних релігій світу та визнач, до яких традицій вони належать. Обґрунтуй свою відповідь.

Тема 2. ЛЮДИНА ТА ДУХОВНИЙ СВІТ

Розділ 1. «Добро» і «зло»

§ 3. ДОБРО

1. Що таке добро.
2. Добро в релігіях.
3. Десять заповідей

1. Що таке добро

Прочитаймо та подумаймо

Кожен день ми починаємо з вітання: «Доброго ранку!», але що саме бажаємо одне одному? Наведіть приклади, який ранок є ДОБРИМ.

Сьогодні ми починаємо подорож до величезного світу релігійної етики. Проте ти в цьому світі перебуваєш із самого народження, просто, можливо, не звертав на це уваги. А ти вже давно знаєш, що неуважність призводить до шкідливих, іноді навіть болючих, наслідків (неуважно пришиваючи гудзика, можна вколоти пальця). Тому давай сьогодні спробуємо звернути увагу на те, що раніше залишалося поза нашими інтересами!

«Доброму всюди добре», «До доброї криниці стежка втоптана», «Добро в людині завжди красиве» — знайомі прислів'я, чи не так?

Але що ж таке — «добро»? Звідки ми знаємо — це добре, а це — погано? Згадай, навіть на запитання про самопочуття ми відповідаємо — добре чи погане. То що ж це за таке багатозначне слово? Що воно означає? Звідки ми взагалі можемо про це дізнатися?

Ми вже знаємо, що існує багато релігій. У кожній з них є інформація про те, що є для людини хорошим, бажаним, а що — навпаки. Багато з того, що визнається важливим, цінним в одній релігії є таким самим і в іншій, адже всі люди живуть в однаковому світі. Саме тому ми можемо зрозуміти потреби одне одного, навіть якщо віримо по-різному, і саме тому добрі вчинки є зрозумілими й добрими, де б ми не стикнулися з ними.

! Добро — це все позитивне, те, з чим пов'язані надії та мрії людини, уявлення про щастя, свободу, прогрес.

Таким чином, *все хороше, корисне, приємне ми називаємо «добром».*

Розглянь картину **Роберта Дункана** «Добрий дідусь-сніговик».

 Як ти думаєш, чому в картини така назва? Чи відповідає назва цій картині? Поясни свою відповідь. Пригадай п'ять прислів'їв, у яких є слово «добро». Поясни їхні значення.

2. Добро в релігіях

Прочитаймо та подумаймо

Наведи приклади добрих вчинків. Чи має при цьому значення релігійна віра людини? Поясни свою думку. Прочитай, як пояснюють добро і ставляться до добрих вчинків у різних релігіях світу.

Появу світу та людини можна пояснити з точки зору добра — створення умов, за яких можливе життя — це добро. Віруюча людина вважає, що такі умови не могли сформуватися випадково, що виникнення всього того, що існує, — наслідок волі вищої надприродної сутності — Бога. Саме тому Бог сприймається людиною як Найдобріший та Наймудріший — адже лише завдяки Йому є можливість існувати всьому видимому та невидимому світу.

Через це все, що пов'язано з Богом або наближає людину до нього, сприймається віруючими людьми як добро. Тому з релігійного віровчення ми дізнаємося про те, що добре, а що — погано.

 Прочитай притчу про доброго самаритянина. Поміркуй, чому чужа людина виявила більше турботи, ніж інші. Які для цього можуть бути причини? Запиши їх. Чи ти вважаєш такі причини достатніми, щоб діяти у схожій ситуації як добрий самаритянин? Що потрібно, аби виявити піклування про іншого?

Один чоловік ішов із міста Єрусалима до міста Єрихона. На нього напали розбійники, які пограбували його, побили, а самі втекли, залишивши нещасного зраненого на дорозі.

Цією дорогою йшов один священик, але не зупинився і не допоміг.

Проходив повз недужого й інший містянин з його країв, але теж залишив потерпілого.

Через певний час, коли побитий вже був зовсім змучений, тією дорогою йшов чоловік із далеких країв. Він бував у цих землях, бо займався торгівлею, але належав до іншого народу, з іншими віруваннями та традиціями. Подорожуючий змилосердився над постраждалим, омив його рани, перев'язав їх і перевіз чоловіка до найближчої оселі. Там мандрівник ще деякий час залишався з побитим чоловіком, намагаючись допомогти йому вилікуватись.

Наступного дня, коли час було їхати далі, подорожуючий залишив гроші хазяїну домівки, щоб той доглядав за хворим чоловіком. На прощання він сказав господареві: «Якщо цього виявиться замало — я на зворотному шляху поверну тобі гроші, тільки піклуйся про нього».

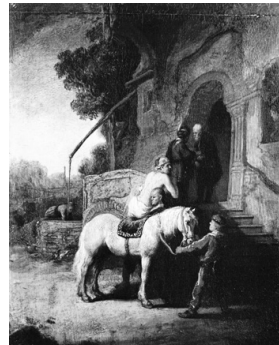
Розглянь зображення. На них ти бачиш репродукції картин відомих у всьому світі художників. Всі ці три зображення ілюструють притчу про доброго самаритянина. Які саме події ілюструє кожна з них? Якби тобі треба було зробити ілюстрацію до цієї притчі — що було б зображено на твоїй картині? Поясни відповідь.

Юліус Шнорр фон Карольсфельд

Вінсент ван Гог

Рембрандт ван Рейн

3. Десять заповідей

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, що таке «етичні норми». Які норми є обов'язковими для всіх людей? Чи знаєш ти, де ці норми зафіксовані? Порівняй свою думку з найважливішими заповідями, які сформульовані в історії людства.

Моральні правила, покликані зробити наше життя та весь світ добрими, містяться в етичних нормах, у віровченні. Найбільш детально та зрозуміло викладено їх у Десяти заповідях, наведених у Біблії (тих самих заповідей дотримуються також іудеї та мусульмани). Основний їх виклад міститься у Старому Завіті

 Випиши незрозумілі слова, які трапилися тобі в Десяти заповідях. Знайди їх тлумачення та запам'ятай. Поміркуй над кожною заповіддю та поясни її значення своїми словами. Як ти вважаєш, чи мають цих заповідей дотримуватися нерелігійні люди? Яких саме? Поясни свою думку.

Цитата

І Бог промовляв всі слова оці, кажучи: Я Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства.

1. Хай не буде тобі інших богів передо Мною!

2. Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я Господь, Бог твій, Бог заздрисний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене, і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто держиться Моїх заповідей.

3. Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно.

4. Пам'ятай день суботний, щоб святити його! Шість день праці і роби всю працю свою, а день сьомий субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невольниця твоя, і худоба твоя, і прихोцько твій, що в брамах твоїх. Бо шість день творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботний і освятив його.

5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

6. Не вбивай!

7. Не чини перелюбу!

8. Не кради!

9. Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!

10. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невольниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого.

Вих. 20:1—17

 Уяви, що ти зараз перебуваєш у невеличкому містечку в Індії. Навколо багато людей, тварин, на вулиці дуже гамірно, спекотно. А в тебе є час трохи перепочити в тіні, просто спостерігаючи. Ти бачиш, що відбувається на вулиці міста. Які вчинки людей, котрих ти бачиш, ти назвеш добрими? Чому? Запиши до зошита три — чотири приклади. Чи так само ти їх оціниш, якщо побачиш на рідній вулиці? А якими були би твої дії? Запиши приклади своїх добрих вчинків. Чи залежить добрий вчинок від місця, де ти перебуваєш, чи ти завжди вчиняєш однаково? Обґрунтуй чому?

---

§ 4. СПІВВІДНОШЕННЯ ДОБРА І ЗЛА

1. Що таке зло.
2. Добродійності та пороки.
3. Чи можуть добрі вчинки виявитися злими?

1. Що таке зло

Прочитаємо та подумаємо

Пригадай, що таке «добро». Наведи приклади протилежного добру. Яким словом це називають? Як ти визначаєш, що є добрим, а що — ні?

У житті не завжди все відбувається так, як нам хотілося б. У таких випадках ми говоримо про «поганий збіг обставин», «злу вдачу». Але що ж таке — зло? На це запитання відповідь також можна знайти у релігії. Зло є частиною існування в нашому світі, *воно неприємне, ми його намагаємося всіляко уникнути, проте воно все одно є.*

Зло — це все негативне, небажане, те, що спричиняє страждання, горе, нещастя. Саме тому воно завжди засуджується. Люди шукають шляхи подолання зла та боротьби з ним.

Але чи справді все, що мені приємно — добро, а що спричиняє неприємні відчуття — зло? Чи завжди можна сказати, що коли друг підтримав тебе — це добре? Якщо людина застудилася й мусить лікуватися за допомогою болючих уколів, то укол — це добро чи зло? Якщо ти кличеш друга стрибнути з гілки на купу осіннього листя, а він відмовляється, та ще й забороняє тобі — чи свідчить це про те, що ця людина не друг тобі?

Людина може чинити добре чи погано. Проте не можна звинувачувати тих, хто тебе оточує, у тому, що власні вчинки — погані. Насправді не можна змінити навколишній світ, не змінюючи себе.

2. Добродійності та пороки

Прочитаємо та подумаємо

Чи знаєш ти, яким словом називають добрі якості в людині? Наведи їх приклади. Наведи приклади, які б засвідчували, що пороки призводять до зла. Чи завжди можна уникати пороків? Що має робити людина, аби розвивати добродійності? Чи це потрібно робити? Поясни свою думку.

У Стародавній Греції жив дуже відомий філософ, Аристотель. На його думку, мета людського життя полягала в тому, щоб розвивати добродійності. Він вважав, що добра людина завжди поводить себе правильно, а добродійності перебувають між крайнощами нестачі та надмірності. Наприклад, відвага перебуває між беззастережною хоробрістю та боягузством. З роками ми вчимося розвивати ці добродійності, щоб поводити себе гідно людини. Уявімо собі ситуацію: поїздка по замиській дорозі з метою вчасно встигнути на день народження до друга. Та раптом машина зупиняється, двигун починає диміти. Стає зрозуміло, що далі їхати неможливо — машина зламалася. У таких обставинах природно розгніватися. Важливим є власне ставлення до гніву, спрямування, яке йому можна надати. Гнів може виявитись у тому, що водій почне крушити машину. А може виявитись в розчаруванні та занедбанні — водій просто покине машину. Обидва такі прояви є прикладом незрілої людини. Правильною реакцією буде спрямувати сили, яких потребує гнів, на ремонт машини.

Основні добродійності, притаманні людині, — це мудрість, помірність, справедливість, відвага. Для більшості людей світу вони неможливі без віри, надії та любові.

На противагу їм світові релігії виокремлюють пороки, які призводять до зла: гордість, заздрість, злість, відчай, лінощі, жадібність, обжерство, похоть. Ці вчинки вважаються пороч-

ними, тобто злими, практично в усіх релігіях світу. Людина, яка їх скоює, обов'язково зазнає покарання.

Перед тобою символічне зображення основних християнських доброчинностей у виконанні відомого художника *Генріха Марії фон Гесса «Віра, Надія, Любов»*.

👉 Як ти думаєш, яку з доброчинностей символізує кожна із зображених жінок? Чому ти так вважаєш?

Навіть якщо людина не зазнає покарання одразу, вона не зможе уникнути його після смерті. Практично всі основні релігії світу стверджують, що після смерті існування людини продовжиться. Воно може бути різним — і суцільним задоволенням, і покаранням. І саме тоді обов'язково будуть враховані всі добрі та злі вчинки, які людина скоїла протягом життя.

*Перемагай гнів — лагідністю,
жадібного — подарунками,
брехливого — правдою*
Давньоіндійська приказка

🕒 Індуїсти та буддисти вважають, що людина живе багато разів. Кожне її наступне втілення залежить від того, як вона прожила попереднє життя. Наприклад, якщо була ненажерою — народиться у вигляді свині. Якщо ж, приміром, собака був добрим та відданим другом своєму господареві, то може в наступному житті народитися у вигляді щирої людини. Крадій народиться з вадами рук, а добра людина — у хорошій дружній родині. Таке нескінченне коло перероджень називається **сансара**. Метою життя представників східних релігій є зупинити коло перероджень. Тоді настане спокій і припиниться все зло, яке існує в житті.

Перед тобою *центрально частина буддистського зображення світоустрою — колесо сансари*. У її центрі розміщене символічне зображення пороків, які оточують людину, — півень, свиня та змія, які кусають одне одного за хвіст. Це коло дуже важко розірвати, щоб звільнитися від зла.

Як ти думаєш, яка тварина умовно позначає які пороки? Що треба робити, аби позбутися пороків? Як ти вважаєш, це важливо тільки для буддистів?

 Поміркуй, якими якостями має володіти людина, аби не прийняти поганий подарунок, про який ідеться у притчі. Як ти думаєш, чому людина, коли сердиться, починає припускатися помилок? Чи можуть погані емоції привести до гарних наслідків? Обґрунтуй відповідь.

В одному японському селищі жив старий мудрий воїн. Одного разу, коли він проводив заняття зі своїми учнями, до нього підійшов молодий боєць, відомий своєю жорстокістю й гоноровістю. Його улюбленим прийомом була провокація: він виводив супротивника із себе і той, засліплений люттю, приймав його виклик, робив помилку за помилкою, у результаті чого програвав бій.

Молодий боєць почав ображати старого: він кидав у нього каміння, плювався та лаявся останніми словами. Але старий залишався незворушним і продовжував заняття. Наприкінці дня роздратований і втомлений молодий боєць забрався геть.

Учні, здивовані тим, що старий витримав стільки образ, запитали його:

— Чому ви не викликали його на бій? Невже злякалися поразки?

Старий самурай відповів:

— Якщо хтось підійде до вас із подарунком, і ви не приймете його, кому належатиме подарунок?

— Своєму колишньому хазяїну, — відповів один з учнів.

— Те саме стосується заздрості, ненависті й лайки. Доти, доки ти не приймеш їх, вони належать тому, хто їх приніс.

Як ти вважаєш, вчинки людини мають залежати від емоцій? Наведи приклади добрих і злих вчинків, здійснених під впливом настрою. Які надали тобі більше задоволення? Чому?

3. Чи можуть добрі вчинки виявитися злими?

Прочитаємо та подумаємо

Чи може зло для одного виявитися добром для іншого? Вигадай історію, яка могла б це підтвердити, та обміркуй її разом з однокласниками.

Добро може мати негативні наслідки, тому не просто все приємне є добром. Добром можна назвати те, що в результаті має позитивне завершення. Наприклад, спекотного дня ти купуєш порцію морозива, і до неї виграєш ще три. На радостях можна з'їсти всі чотири одразу, думаючи: «Який сьогодні добрий день видався!». Проте така кількість може призвести до застуди та болю в горлі, які доведеться лікувати не завжди приємними препаратами. Тож добрим виграш буде, якщо поділитися морозивом із родичами чи друзями або навіть і просто перехожими.

Добро і зло виявляються переважно у вчинках, у наслідках, до яких вони призводять. У тваринному світі не існує добра і зла, там є лише умови виживання, дія згідно з інстинктами. Людина відрізняється тим, що має вибір, може усвідомлювати, до чого приведуть ті чи інші дії. Відмінність людини — у її усвідомленні майбутнього, тоді як для тварини є лише її минуле та сьогодні.

 ***Робота в групах.** Члени однієї групи складають приблизний перелік щоденних добрих вчинків, доступних кожній людині. Протягом тижня кожен позначає ті, які вдалося кожного дня здійснити. Результати заповнюють у вигляді таблиці та порівнюють із результатами однокласників.*

Прочитай притчу й поміркуй над її змістом. Що саме неправильно зробив імператор? Пригадай, чи знаєш ти схожі за змістом історії.

Колись давно жив у Китаї імператор, котрий дуже любив птахів. Якось він дізнався, що хлопчак стріляють птахів із рогаток. Щоб виправити ситуацію, він видав наказ: кожен, хто принесе до палацу живого птаха, отримає пригоршню рису (який був основною їжею тодішнього населення Китаю). Почувши це, хлопчак перестали стріляти птахів. Вони поставили в лісі багато пасток, і невдовзі весь палац заповнився різними птахами.

Невдовзі в гості до палацу завітав шанований мудрець із сусідніх земель. Він побачив безліч птахів у палаці й запитав:

— Навіщо ви тут забрали їх стільки?

— Я дуже люблю птахів, — відповів імператор, який мав добре серце, — і таким чином рятую їх від жорстоких хлопчаків, котрі вбивають птахів заради розваги. Тепер вони приносять мені їх живими і йдуть звідси задоволеними.

— А хто ж годує пташенят? — запитав мудрець.

— Яких пташенят? — здивувався імператор.

— Адже у птахів, які зараз живуть у палаці, у лісі залишилися пташенята. Хто ж годує їх? — пояснив гість.

— Я не подумав про це, — знітився правитель.

— Маючи добре серце, люблячи птахів, ніхто ще не приносив їм такої шкоди, як ти, імператор! — сказав мудрець. — Всі гнізда в лісі зараз заповнені мертвими пташенятами, і врятувавши 1000 птахів ти призвів до загибелі у п'ятеро більшої кількості...

— Як же складно бути добрим! — зовсім засмутився імператор.

Уяви себе на місці імператора з наведеної притчі та запиши свої дії у схожій ситуації. Оціни, з якими вчинками ти погоджуєшся, а де твої дії були б іншими. Поясни, чому добро може виявитися злом.

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Що таке «добро»? Наведи приклади добрих людей.
2. Поясни значення слова «зло».
3. Що таке «добродійність»? Які добродійності ти знаєш? Наведи приклади їх застосування.
4. Перелічи основні людські пороки. Чому це саме пороки, у чому їхнє негативне значення? На твою думку, вони залежать від того, у що вірить людина?
5. Чим має керуватися людина, коли не знає, який вибір зробити і як вчинити?
6. *Намалюй те, що ти можеш назвати добром (кілька карток) і таку саму кількість зі злом. Обміняйся з однокласниками. Спробуйте разом розібратися, у кого що намальовано, що це означає і чому віднесено до добра чи до зла, аргументуючи свою думку.*
7. *Запиши до зошита, чому складно здійснювати всі добрі вчинки кожного дня. Що треба, аби здійснювати добрі вчинки частіше?*

Розділ 2. Молитва

§ 5. СУТНІСТЬ МОЛИТВИ

1. Що таке молитва.
2. Молитовні правила.
3. Спрямування молитви.

1. Що таке молитва

Прочитаємо та подумаємо

Чи знаєш ти дії, які людині допомагають спілкуватися з Богом? Наведи приклади. Чи знаєш ти якісь молитви? Хто тебе їх навчив? Прочитай, для чого і як люди здійснюють молитви.

Для релігійної людини дуже важливо підтримувати зв'язок зі світом божественного, у який вона вірить. Що ми робимо, коли хочемо продовжити знайомство, коли очікуємо на підтримку чи доброту? Ми звертаємось — усно чи письмово. Ось і віруюча людина спілкується зі світом надприродного. Таке спілкування називають молитвою.

Молитва — це звернення релігійної людини до об'єкта своєї віри, здебільшого в чітко визначеній словесній формі, з метою попросити про щось, вшанувати, подякувати або просто поспілкуватися.

Цитата

Будьте тривалі в молитві, і пильнуйте з подякою в ній!

(Кол. 4:2)

Альбрехт Дюрер.
Руки, складені для молитви

Індуїстки, котрі моляться

Молитви є практично в усіх релігіях, вони відображають віровчення та допомагають людині впорядкувати своє життя, не почуватися самотньою у бідах та допомагати підтримкою тим, хто далеко.

У більшості випадків коли людина молиться, вона складає долоні перед собою. Цей жест поширений у всьому світі, він показує благість намірів, смирення та подяку.

Проте людина не завжди може сама здійснювати молитви за всіх, про кого піклується. Саме тоді можна звернутися з проханням про молитву до інших. Зазвичай у таких випадках звертаються до людей, котрі своє життя присвятили служінню певній релігії — до священників та монахів, залишаючи записки або замовляючи службу залежно від конкретної традиції. Хоча ці люди й самі моляться за всіх, хто потребує такої духовної підтримки.

Всі молитви можна поділити на кілька *основних типів* за їхнім смисловим наповненням:

- 1) у яких міститься ствердження віри людини;
- 2) із проханнями;
- 3) із подякою.

Цитата

Шукайте допомоги в терпінні й молитві. Це важко для всіх, окрім смиренних

Коран, сура «Аль-Бакара», 45

2. Молитовні правила

Прочитаємо та подумаємо

Наведи приклади обставин, за яких людина здійснює молитву. Як ти вважаєш, чи однакові ці обставини для представників різних релігій? Що буде спільним, а що — відмінним?

Щоб ми могли зателефонувати й поговорити з потрібною нам людиною, треба виконати певні правила — зарядити батарею телефону, оплатити рахунок, правильно набрати номер і т. ін. Так само і спілкування зі світом надприродного для віруючої людини наповнене **правилами**:

- Потрібно зосередитися на молитві, не відволікатися на сторонні речі;
- Підкріплювати свої слова відповідними рухами (здійснювати поклони, хреститися тощо);
- Щиро вірити у те, про що говориться у молитві;
- Не поспішати, вдумливо ставитися до кожного слова.

Все добре, що відбувається в житті людини, має бути віддичене — саме тому існує молитва перед прийняттям їжі або перед сном; все погане, що трапляється, потребує виправлення, — тому існують молитви-прохання: про здоров'я, підтримку у справах тощо. Певні молитви є обов'язковими для людини протягом життя, а деякі — протягом дня. Наприклад, кожен мусульманин повинен здійснювати кожного дня п'ять молитов у визначений час та з визначеним порядком дій. Життя кожного християнина має бути просякнуто молитвою, про що відомий і дуже шанований святий Григорій Богослов говорив так: «Згадувати про Бога треба частіше, ніж дихати». Проте, зрозуміло, не кожна людина і не весь час може присвятити себе молитві. Але віруюча людина завжди знайде можливість для спілкування з Богом протягом дня.

Здебільшого на спільній молитві чоловіки та жінки традиційно моляться окремо, хоча зараз суворо цього правила дотримуються лише в ісламі. Це робиться для того, аби не відволікатися під час молитви.

Андрій Дроздов. Молитва

Морський піхотинець
молиться з вервицею

Часто для того, щоб зосередитися, відмежуватися від повсякденних проблем, використовують свічки. Ця традиція збереглася ще з часів, коли на жертвовному вогні у вівтарі спалювали дарунки для богів, які разом з димом мали піднятися до неба, де за уявленнями язичників мешкали боги.

Також під час молитви в багатьох релігійних традиціях використовують *вервицю* — низку з намистинками, які допомагають рахувати кількість необхідних для здійснення молитов, а також не відволікатися на зайві рухи.

Часто також застосовують ароматичні речовини — ладан, благовоння тощо, які допомагають людині налаштуватися на молитву. В індуїзмі, наприклад, ароматичні речовини вважаються підношенням для богів, тому широко використовуються в молитовній практиці навіть у вигляді живих квітів.

3. Спрямування молитви

Прочитаємо та подумаємо

Чи знаєш ти, в якому напрямі люди здійснюють молитви? Порівняй свої знання з наведеним далі текстом.

Під час молитви здебільшого має значення напрям, у якому людина молиться. Наприклад, іудеї окремі молитви проголошують суто в напрямі Землі Ізраїлевої, якщо перебуває поза її межами, або в напрямі Єрусалима, а в ньому — Хрорової Гори.

Для мусульман напрямом для молитви є місто Мекка, де народився та почав проповідувати Мухаммед. Саме тому всі послідовники ісламу у світі здійснюють молитву в цьому напрямі (якщо людина не знає, де Мекка, то дозволяється молитися в напрямі Сходу).

Карта світу з позначенням напрямку на Мекку

Роздивись карту. В якому напрямі має молитися мусульманин, якщо він живе у Австралії? В Індії? В Україні?

Дві речі сповнюють душу завжди новим і дедалі сильнішим здивуванням та благоговінням, чим частіше та довше ми міркуємо про них, — це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені

Іммануїл Кант

Християни моляться здебільшого в напрямі ікон, якщо ж їх поблизу немає, то часто — зосередившись на небі.

У храмі більшість молитов спрямовані до вівтаря, який завжди орієнтований на Схід. Зосередитися на молитві людині допомагають священні зображення — ікони. Саме тому більшість людей молиться в їх напрямі (християни, індуїсти). Проте є послідовники таких релігій, котрі не визнають, що можна зобразити, навіть за допомогою символів, надприродні сили, у які вони вірять, а поклоніння ідолам — заборонено.

Потрібно знати

Ікона — це зображення явищ, подій або учасників священної історії, які вшановуються віруючими як священні. Здебільшого це картини, але можуть бути й скульптурні групи.

Ікона — це вікно до божественного світу, тому молитва перед нею допомагає до нього наблизитися.

Чи знаєш ти слово «ідол»? Знайди інформацію про нього та напиши в зошиті пояснення своїми словами. Поцікався у своїх знайомих та родичів, які здійснюють молитву, чому вони це роблять. Які з основних типів молитов у твоєму оточенні трапляються частіше? Запиши ці дані до зошита у вигляді таблиці.

§ 6. МОЛИТОВНІ ПРАКТИКИ В РЕЛІГІЯХ СВІТУ

1. Умови для здійснення молитви.
2. Молитви без використання слів.
3. Вчинок як молитва.

1. Умови для здійснення молитви

Прочитаймо та подумаймо

Що потрібно для здійснення молитви? Що таке, на твою думку, справжня молитва?

Сплікування людини зі священним вимагає зосередження та уваги. Саме тому не можна відволікати людину, котра молиться. Це стосується поведінки не тільки у храмі, а й удома чи на відпочинку. Навіть якщо ти вважаєш, що хтось чинить неправильно, — дочекайся закінчення молитви, а потім просто поцікався — чому людина вчинила так, а не інакше.

Чому, на твою думку, головний персонаж історії, яку ти зараз прочитаєш, спочатку не міг молитися в гамірному оточенні? Що потім змінилося? Які запитання можна поставити до цієї притчі? Запиши до зошита п'ять питань.

Якось уночі монах Бруно вирішив помолитися. Проте, йому сильно заважало квакання жаби. Він намагався не звертати увагу, зосередитися, проте нічого не виходило. Тоді Бруно гукнув у вікно: «Замовкніть! Мені потрібно помолитися!»

Монах був святою людиною, тому його прохання одразу було виконано. Всі живі істоти навколо замовкли, і вже ніщо не відволікало від молитви. Аж раптом з'явився голос:

— Може, Богові слухати квакання жаби не менш приємно, ніж твої молитви?

— Та як таке може бути?! — обурився монах. — Звичайна жаба не може радувати Бога!

Проте голос запитав:

— А для чого ж тоді, на твою думку, Бог створив звуки?

Бруно ніколи над цим не замислювався, тому вирішив перевірити. Він висунув голову у вікно і попросив: «Співайте!».

Простір навколо нього сповнився звуками — кваканням жаб з усієї округи. Бруно дослухався. І раптом зрозумів, що більше не дратується, що недолуге квакання збагачує ніч, єднає з нею.

І лише тоді Бруно зрозумів, що таке справжня молитва

Ентоні де Мелло

2. Молитви без використання слів

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, які світові релігії ти знаєш. Що таке віра? Як ти вважаєш, чи є люди, котрі взагалі ні у що не вірять? Обґрунтуй свою думку. Чи завжди людина молиться вголос? Як ти думаєш — чому? Чи знаєш ти якісь дії, що нерозривно пов'язані з молитвою? Перелічи їх.

Оскільки молитва — це насамперед думка, оформлена в слова, то вона може мати не тільки усну форму. Молитва може бути записана. Незвичні способи записувати молитви є в буддистській традиції.

Літня жінка в Тибеті
з молитовним барабаном

Малюк у буддійському
храмі обертає
молитовний барабан

Буддійський
монах у монастирі
обертає молитовні
барабани

На фото ти бачиш **барабан**, в якому міститься сувій з текстами молитов. Проходячи повз нього, людина може його обернути, що в цій традиції прирівнюється до прочитання.

Ще особливішим способом є написання молитов на спеціально для цього призначених прапорцях. Коли вони майорять на вітру — це прирівнюється до озвучування записаних слів.

Певною мірою це можна порівняти зі значенням, яке християни надають церковним дзвонам. Часом усіх охочих допускають до дзвонів, і вважається, що звук благословляє всіх, хто його почує.

Буддійські прапорці

Розрізання мандали
буддійським монахом

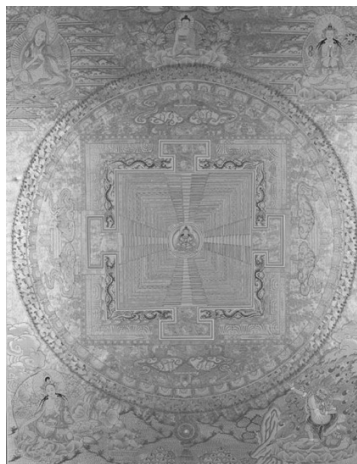
Створення мандали
кольоровим піском

Окрім слів, молитва може бути виражена також за допомогою образів. Тоді виникають священні для віруючих людей зображення (ікони, статуї). Надзвичайно цікавою є індуїстська традиція створення мандали.

Манда́ла — це індуський символічний образ світу, який створюють дуже ретельно й майстерно, а потім руйнують на знак минулості всього що існує, у тому числі світу. Під впливом цієї традиції в буддизмі також виникла схожа традиція, яка відоміша у світі. Основна відмінність — у центрі мандали зображують Будду як символ заспокоєння, вічного і незмінного, на відміну від минулості світу.

Буддійська манда́ла, де сходинки до Будди — це низка перероджень. Якщо людина зможе їх зупинити, то позбавиться від зла.

3. Вчинок як молитва

Прочитаймо та подумаймо

Які ти знаєш приклади взаємодопомоги людей різних релігійних традицій? Приклади яких добрих вчинків ти можеш згадати. Чи знаєш ти вчинки, які починаються або закінчуються молитвою?

Найкращою молитвою є вчинки людини, які засвідчують її віру та відданість релігії, і сприяють поширенню добра.

 Прочитай притчу. Пригадай, які є правила здійснення молитви. Яке найважливіше правило порушили майже всі селяни?

Через брак дощу поля висохли, і земля потріскала. Листя поблякло й пожовкло, важко звисаючи з галузок. Знервовані люди напружено поглядали на небо, що нагадувало кобальтово-блакитний кристал.

Наступні тижні були ще спекотнішими. Минали місяці, а на поле не впала й краплина дощу. На площі перед храмом сільський священик організував спеціальні молитви, де випрошували ласки дощу.

У визначений час майдан наповнився нетерплячими, але сповненими надії людьми. Багато з них принесли із собою предмети, які були свідоцтвом їхньої віри. Священик зі здивуванням розглядав Біблії, хрести, вервиці. Однак не міг відірвати очей від дівчинки, що сиділа в першому ряді.

На колінах вона тримала червону парасолю.

Молитися — це просити дощу, вірити — принести парасолю.

Цитата

І все, чого ви в молитві попросите з вірою, то одержите.

(Мт., 21:22)

Такі вчинки є найкращим служінням Богу, з чим погоджуються представники практично всіх вагомих релігійних течій. Саме тому багато представників різних релігійних течій працюють разом у соціальних проектах — допомагають бідним, піклуються про хворих тощо.

 Міжнародний рух Червоного Хреста та Червоного Півмісяця — це гуманітарний рух світового масштабу, заснований у 1863 році. На сьогодні об'єднує більше 100 млн співробітників та добровольців (волонтерів) у всьому світі. Основною метою руху є «допомагати всім стражденим без будь-якого розрізнення, сприяючи таким чином встановленню миру на Землі». Основні принципи: гуманність (повага до людської гідності), безпристрасність (допомога найбільш стражденим незалежно від національної, расової, статевої, віросповідної, вікової належності), нейтральність (відмова від підтримки чиєїсь позиції в конфліктах), незалежність, добровільність, універсальність, єдність (у кожній країні може бути лише одне національне товариство, яке відкрите для всіх бажаючих і здійснює гуманістичну діяльність на території всієї країни). Організація виникла у Швейцарії у 1963 р. для допомоги пораненим під час бойових дій солдатам. Наступного року до неї приєдналися ще 12 країн. Поступово долучилися практично всі країни Європи. На сьогодні основною метою є допомога не лише військовим під час бойових дій, а й мирному населенню, у тому числі під час громадянських воєн.

 Запиши до зошита приклади обставин, за яких людина здійснює різні типи молитов (три — п'ять на кожен тип).

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Що таке «молитва»? Які види молитов ти знаєш?
2. Перелічи основні правила під час молитви.
3. Для чого віруючі здійснюють молитву? Скільки разів на день має молитися людина? Поясни свою думку.
4. Які несловесні молитви ти можеш назвати? У чому їхня сутність? Для яких релігій вони характерні?
5. *Що є найголовнішим для здійснення молитви? Обґрунтуй свою відповідь.*
6. *Розглянь наведені зображення. У якому напрямі моляться ці люди? Обґрунтуй свою відповідь.*

Індійська мусульманка молиться під час одного з найбільших свят на околиці міста Нью-Делі

Фото **Еммануїла Єрзеріхіна. Повторення молитви** (1960 р.)
Спільна молитва іудеїв

Розділ 3. Храмовий досвід

§ 7. ЩО ТАКЕ «ХРАМ»

1. Сутність храму.
2. Устрій храму та його функції.
3. Правила поведінки в храмі.

1. Сутність храму

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, які найкрасивіші та найошатніші будівлі ти знаєш у тій місцевості, де живеш. А які тобі найбільше сподобалися й запам'яталися серед побачених по телевізору чи на фото? Чому саме вони тобі приємні? Чи є місця, які непоказні з вигляду, але в яких тобі приємно бувати? Опиши таке місце.

Ти вже знаєш, що таке релігія, а також те, що молитва — одна з основних дій релігійної людини. Настав час зрозуміти, чому для певних молитов та інших спеціальних дій релігійна людина має приходити до спеціального місця.

Такі особливі місця є в усіх релігіях. Вони можуть бути природними, а можуть бути створені людськими руками.

Арнольд Беклін. Священний гай

Розглянь уважно це зображення. Сюди люди приходили для того, щоб ушанувати вищі природні священні сили, у які вони вірили. Чи близько це місце було розташоване від житла людей? Як ти думаєш — чому? На твою думку, таке місце вибирали випадково? У твоїй місцевості є схожі місця? Що ти про них знаєш? Поцікався з додаткових джерел, розпитай старших і поділись із друзями та однокласниками.

Зараз послідовники деяких релігій, наприклад, індуїзму та національної релігії Японії — синто, вшановують місцевих богів та духів у особливих місцях. Вони особливі, бо, на думку цих людей, свідчать про вияв божественного у повсякденному світі. Це може бути надзвичайне за віком та формою дерево, камінь тощо.

Синто — національна релігія японців, яка базується на вірі не лише у світових богів-творців, а й в існування місцевих духів природи та духів померлих, які безпосередньо впливають на життя людей — *ками*. Ці духи опікуються певною територією, родиною, сферою життя. Вшановують їх у особливих місцях, де будують храми, які відповідають японським уявленням про гармонію світу. Зазвичай храмовий комплекс складається з двох приміщень: *хонден* (у якому розміщено вітар і священні предмети, що в них, за віруваннями, вселяється *ками*) та *хайден* (зал для молитви). До храмового комплексу обов'язково ведуть ворота без дверцят — *торії*, які символізують перехід до місця, де людина може спілкуватися з *ками*.

Проте здебільшого для спілкування з надприродними силами релігійна людина приходить до особливої будівлі, яка вважається домом Бога, — до храму.

Храм — це архітектурна споруда, призначена для здійснення богослужінь. Переважно в усіх храмах розміщені священні предмети (вітар, священні тексти тощо), які й надають приміщенню особливого статусу та сприяють молитовним настроям.

! **Богослужіння** — це зовнішній вияв релігійних поглядів людини через здійснення молитов та спеціальних дій, спрямованих на підтримання зв'язку між людиною та сферою божественного.

2. Устрій храму та його функції

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, які храми тобі доводилося бачити. За якими ознаками можна сказати, що це саме храм, а не будівля, що має інше призначення (житло, бібліотека тощо)?

Найважливішою частиною храму є те, що найбільше вшановується послідовниками тієї релігії, до якої належить ця будівля. Здебільшого це вітар, де розміщені священні предмети.

Вітар — це основна, найбільш священна частина храму; священне місце, розташоване здебільшого на підвищенні, де здійснюється жертвоприношення (на сьогодні переважно — символічне: ароматичними речовинами, їжею тощо). Саме через дії, які відбуваються у вітарній частині, відновлюється та посилюється зв'язок людини з божественною сферою. Здебільшого містить предмети, які, на думку віруючих, здатні бути трансляторами божественної сутності.

Вітар є у християн, індуїстів та представників інших національних релігій.

Проте його немає у іудеїв та мусульман. У цих релігіях особливо вшановується Слово Боже, яке міститься у священних текстах названих віровчень. Вони є найбільш священними для представників згаданих релігій, тому саме на них спрямовано основну увагу віруючих у храмі.

У різних релігіях вітарі мають не однаковий вигляд, по-різному називаються, але виконують дуже схожі функції:

- здійснення богослужінь;
- задоволення релігійних потреб людини;
- об'єднання одновірців;
- захист та допомога нужденним;
- збереження та передання традицій;
- виховання та навчання;
- долучення до прекрасного.

↑ Оскільки храм — це місце, де людина зустрічається зі священним, з Богом, то й приходить вона туди з певною метою. Наведи приклади, чому людина може відчувати потребу прийти до храму.

3. Правила поведінки в храмі

Прочитаймо та подумаймо

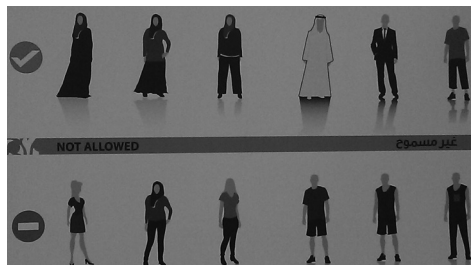
Пригадай, які є основні правила молитви. До храму люди здебільшого приходять заради здійснення молитов та участі у богослужінні. Тож яких правил потрібно дотримуватися, перебуваючи у храмі? Прочитай текст, щоб чітко знати й додержуватися їх, розуміючи, чому є такі вимоги.

Так само, як і приходячи в гості до важливих для тебе людей (родичів, друзів), ти виконуєш певні правила поведінки, то й у домівці Бога вони є необхідними для виконання.

Насамперед це стосується того, який вигляд ти маєш. Навряд чи ти підеш в гості в брудному, неохайному одязі. Те саме стосується і храму. Окрім того, у багатьох релігіях є правила, як саме має вдягатися людина, щоб їй ніщо не заважало прямувати шляхом доброчинності. Ти ж не взуєш лаковані туфлі, прямуючи на спортмайданчик. Так само, прямуючи до храму, необхідно враховувати доцільність зовнішнього вигляду. Незалежно від того, до якої релігійної традиції належить храм, і чи віриш ти в істинність віровчення — поважай людей, які привели тебе до домівки Бога. Саме тому дуже небажаним є одяг відкритий, який ти використовуєш для прогулянок із друзями, — шорти, футболки, короткі спідниці тощо. Якщо немає впевненості, чи відповідний вигляд ти маєш, запитай про це до входу. Коли в конкретній релігійній традиції є певні вимоги — зазвичай про них сповіщають відповідні таблички.

Таблички перед християнськими храмами

Табличка перед мечеттю

Таблички перед буддійськими храмами

Розглянь таблички, які містяться перед входом до храмів різних релігій у різних куточках світу. Знайди спільне. Виведи загальні правила зовнішнього вигляду для чоловіків та жінок. Чим ти можеш їх доповнити з власного досвіду?

Також слід пам'ятати про те, що в окремих релігіях є традиція молитися, стоячи навколівши на підлозі та слухати проповідь, сидячи на ній. У таких випадках, зрозуміло, неприпустимо заходити до храму у взутті. Здебільшого це стосується ісламу, але деякі інші (наприклад, індуїсти та подеколи буддисти) також дотримуються такої традиції. Тому, заходячи до храму, зверни увагу, чи залишають взуття перед входом (або у спеціальному місці).

Відкритий храм на вулиці Бангкока (індуїзм)

Це все не так уже й складно, чи не так? Практично, як приходячи додому — привести зовнішній вигляд до ладу, бути чистим та охайним.

Ось, нарешті, ти входиш до храму. Оскільки більшість людей приходить туди, щоб помолитися, потрібно виконувати всі правила, що стосуються поведінки під час молитви.

Взуття перед входом до коптської церкви (Єгипет)

Взуття перед мечеттю (ОАЕ)

 Як ти вважаєш, чому не бажано фотографувати у храмі? Поясни свою думку. Чи потрібно вимикати телефон, заходячи до храму? Обґрунтуй, навіщо.

 Уяви, що ти працюєш екскурсоводом у Греції. Саме на території цієї країни збереглися руїни давніх храмів. Тобі потрібно підготуватися до проведення цікавої екскурсії для групи людей, котрі прибула з далекої Азії, тому майже нічого не знають про такі будівлі. Для того щоб підготуватися до екскурсії, прочитай коротку довідку про цю будівлю й розглянь фото. Підготуйся розповісти про:

1. Сутність храму. Чим ця будівля відрізняється від решти?
2. Призначення храму. З якою метою люди туди приходили?
3. Місце розташування. Чому на пагорбі, вдалині від домівок?
4. Вівтар. Найважливіша складова храму та її значення.
5. Особливості поведінки в храмі. Загальні правила зовнішнього вигляду.
6. Оздоблення. Чому цей храм є перлиною архітектури.

 Що ще цікаво було б дізнатися туристам і які питання вони могли би поставити. Запиши це до зошита. Спробуй відшукати відповіді на них та поділитися інформацією з однокласниками.

§ 8. ХРАМИ В РЕЛІГІЯХ СВІТУ

1. Християнський храм — церква.
2. Храм іудеїв та синагога.
3. Мечеть — місце для спільної молитви мусульман.
4. Буддійський храм.

1. Християнський храм — церква

Прочитаймо та подумасмо

Пригадай, що відрізняє храм від інших будівель. Що є основним символом християнства? Прочитай про відмінні риси християнського храму.

Всі храми відрізняються між собою. Саме тому є окремі слова, які позначають храми в різних релігійних традиціях.

На території України найпоширенішою релігією є християнство. У християнстві храм називають «церква».

Церква — це будівля, яка для християн є домівкою Бога. Основне призначення церкви — здійснення богослужіння та релігійних обрядів.

Особливо великі церкви, які відігравали дуже важливу роль у релігійній громаді, основні для певної території, називають **собор**. Крім того, у християнстві є «каплиці». **Каплиця** — це спеціальне місце, куди людина може прийти для молитви, але в якому немає вівтаря та не може відбуватися головна частина християнського богослужіння — **євхаристія**.

! Євхаристія, або причастя, — основа християнського богослужіння, спеціальні дії, під час яких віруючі через хліб і вино долучаються до спокутної жертви Ісуса Христа. Церква — загальна назва для всіх храмів християнства.

Але християнство — дуже давня та дуже поширена релігія світу. Тому в ній є різні течії, одні з яких сформувалися раніше, інші — пізніше, але всі вони сповідують віру в Трійцю та воскресіння Ісуса Христа, що є основою християнства.

Найбільші течії християнства — православ'я, католицизм та протестантизм. Католицизм виник одночасно з православ'ям унаслідок великого церковного розколу — **схизми**, що відбувся на початку XI ст. На території України католицизм поширений здебільшого в західних областях. Основна відмінність між католиками та православними полягає в різному розумінні сутності Трійці — католики вірять, що Святий Дух може сходити від Бога-Отця та Бога-Сина, а православні — що лише від Бога-Отця. Розбіжності також стосуються тлумачення подій життя Діви Марії. Серед інших відмінностей — структурна єдність католицької церкви, яку очолює **папа римський**, натомість православні церкви є окремими. На сьогодні у світі таких взаємно визнаних церков (їх називають **автокефальними**) налічується 15, кожна з них очолює свій голова — **патріарх** або **митрополит**.

Рис. 8.1. Схема ієрархії священнослужителів у католицизмі та православ'ї

Прикладом спроби об'єднати католицизм та православ'я є Берестейська унія, яку підписали в 1596 р. Як наслідок, утворилася особлива гілка християнства — *Українська греко-католицька церква*. За структурними ознаками (ієрархією, богослужінням тощо) вона ближча до католицької, а за формою (особливості вшанування, календар, оздоблення, мова) — до православної. Історія цієї церкви нерозривно пов'язана з історією українського народу, тож вона зазнала і злетів, і заборон та знищення, і відродження та етапу сучасного піднесення. Протестантизм як течія християнства виник значно пізніше, у XVI ст. Його поява пов'язана з протестом простого населення проти розкошів та поборів серед священнослужителів католицької церкви. Саме тому протестанти спростили культ, відмовилися від ушанування ікон, а окремі з них — і від церкви як окремої будівлі. На сьогодні протестантських напрямів дуже багато, нові серед них формуються і тепер. Найвідомішими протестантськими течіями, які широко представлені в Україні, є баптисти, євангелісти, п'ятидесятники, адвентисти та різноманітні харизматичні рухи.

У католиків, як і у православних, є церкви, які традиційно називають *костелами*. Якщо йдеться про традиційні будівлі, то здебільшого в церкві купол буде схожий на півсферу, тоді як у костелі — шпильастий. Проте це є не обов'язковою вимогою, а архітектурною традицією.

Християнський храм обов'язково має три складові у своєму просторі. Перша з них — вівтарна частина. При цьому сформувалася давня традиція, за якою у православних вона відділена іконостасом, а в католиків — відкрита. Основну частину складає храмовий простір для віруючих. Біля входу є особливе місце — притвор, далі якого не можуть проходити під час певних частин богослужіння нехристияни, а також у деяких випадках тяжких провин грішники.

Робота в групах. Пригадайте, який храм розміщений поблизу місця, де ви навчаєтесь. Чим він відрізняється від інших будівель? Спробуйте написати коротку характеристику цієї будівлі: старовинний цей храм чи новий, як називається, до якої течії християнства належить, які риси його відрізняють з-поміж інших. Порівняйте описи всіх груп та проведіть уявну екскурсію по цій будівлі для людей, які її ніколи не бачили.

Багато протестантських течій не потребують спеціальної будівлі для зібрання і молитви. Це може бути будь-яке приміщення, що відповідає потребам, тому їх за зовнішнім виглядом відрізнити буває досить складно. Але за можливості все ж намагаються збудувати окремий собор, який відповідає віровченню певної течії.

В епоху Середньовіччя (V—XIV ст.) населення практично всієї Західної Європи сповідувало католицизм. Кожна громада мала власну церкву. Ці церкви групувалися в районах, які називалися єпархії. Кожною єпархією керував єпископ. Головна церква єпархії мала спеціальну трибуну — кафедру, з якої проповіді проголошував єпископ. Саме тому церкву, що має особливе значення для певної релігійної громади і в якій богослужіння проводить керівник цієї громади, називають *кафедральним собором*.

Раніше більшість кафедральних соборів будували у формі хреста. Довгі частини хреста, призначена для збору віруючих, називаються нефами. У «верхівці» хреста розташований вівтар. Купол церкви здебільшого розміщується в місці перетину двох поздовжніх нефів. Кафедральний собор може бути збудований у будь-якому стилі. Більшість із них, у тому числі один з найвідоміших — Нотр-Дам де Парі, побудовані в готичному стилі у XII—XIII ст. Варто знати, що один із найвеличніших соборів католицької церкви — собор Святого Петра в Римі, офіційно не є кафедральним, оскільки в ньому немає єпископської кафедри. Проте він залишається одним із найяскравіших прикладів будівлі в стилі Відродження. Купол цього собору був сконструйований великим митцем Мікеланджело, і навіть сам по собі є неперевершеним шедевром архітектури.

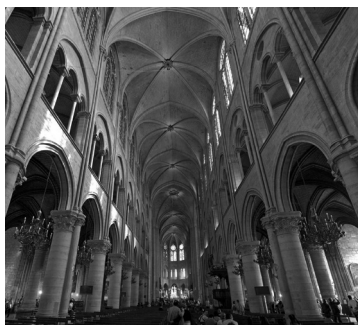
Розглянь ці фотографії. На них ти бачиш найбільш величні та відомі християнські храми світу. Що відрізняє ці будівлі від нехрамових споруд? Що вказує на те, що перед нами храми саме християнської релігії?

Храм Гроба Господня в Єрусалимі. Збудований у 325—326 рр. За текстами Священного Писання, на цьому місці був розіп'ятий, похований, а потім воскрес Ісус Христос. Тут щороку напередодні Великодня відбувається сходження Благодатного вогню. Це комплекс споруд, поділених між шістьма християнськими напрямками. Щоб уникнути конфліктів між ними, ключі з XII ст. передаються від батька синові у двох арабо-мусульманських родинах.

Собор святої Софії в Києві. Збудований в XI ст., перебудовувався до XVIII ст. Одна з головних християнських святинь Східної Європи. Збереглися фрески та мозаїки часів Київської Русі (найвідоміша — Оранта у вівтарній частині), поховання Ярослава Мудрого. Тут відбувалися державні урочисті події — «посадження» на княжий престол, прийоми послів, затвердження політичних угод. При соборі велося літописання, було створено перші відомі на Русі бібліотеку та школу. Досі є духовним і культурним центром України.

Собор Паризької Богоматері (Нотр-Дам де Парі). Бувувався протягом XII—XIV ст. Духовний центр Франції, де донині зберігається Терновий вінець Ісуса Христа. Унікальним поєднанням архітектурних стилів, неповторним скульптурним та вітражним оздобленням і повною відсутністю настінних зображень. Саме в цьому соборі коронували імператорів, засідав перший парламент Франції.

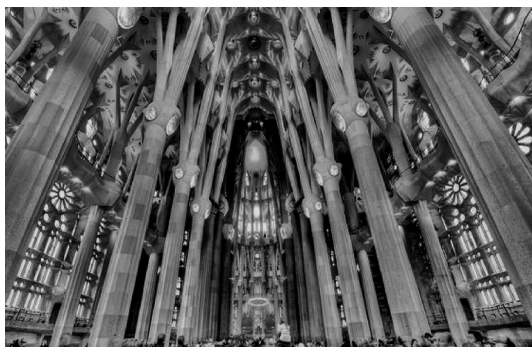
Собор Святого Петра в Римі. Збудований у XVI—XVII ст. Одна з найбільших християнських церков світу. Церемоніальний центр Римо-католицької церкви. У будівництві та оздобленні були задіяні Рафаель Санті, Мікеланджело Буонарроті, Лоренцо Берніні та ін. У центрі розміщена могила апостола Петра, котрого вважають першим папою римським.

Унікальним є величезний купол. По периметру розміщені капелли, прикрашені видатними творами мистецтва (наприклад, П'єта Мікеланджело — оплакування Дівою Марією Ісуса Христа після розп'яття), дорогоцінні реліквії християнства, гробниці пап римських, представників правлячих сімей. Всі, крім одного, зображення олійними фарбами були переведені у мозаїку.

Храм Святого Сімейства у Барселоні (Саграда Фамілія). Будівництво, розпочате в 1882 р. за проектом Антоніо Гауді, триває донині. Все внутрішнє оздоблення чітко підпорядковане геометричним законам. Будівництво ведеться тільки на пожертви вірян. Із 2010 р. висвячений як діюча церква, де можна здійснювати богослужіння.

 Підготуй повідомлення про один із відомих християнських храмів. Чим саме він є визначним? Де він розташований? До якої течії християнства належить?

2. Храм іудеїв та синагога

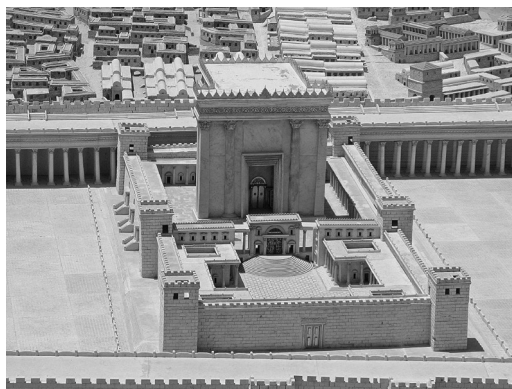
Прочитаймо та подумаймо

 Що спільного є в релігійних поглядах іудеїв та християн. Чи знаєш ти, де здійснюють своє богослужіння іудеї? Прочитай текст, щоб поглибити свої знання.

В іудеїв єдиним місцем, де можливі жертвопринесення Богу, був Храм, розташований на Храмовій горі в Єрусалимі. Його було зруйновано вавилонянами в VI ст. до н. е. Згодом було збудовано Другий Храм, але його також зруйнували завойовники — цього разу римляни у I ст. н. е. Після цього цілісність єврейського народу була порушена, вони розійшлися всім світом, а Ізраїль як окрема держава перестав існувати аж до середини XX ст. Від Другого Храму збереглася лише частина західної стіни, відомої тепер під назвою «Стіна Плачу» (така назва — символ суму іудеїв за зруйнованим Храмом і втраченою єдністю).

На сьогодні на цій території, яка є священною і для мусульман, розташовані їхні найшановніші мечеті Аль-Акса та Куббат ас-Сахра.

За вченням іудаїзму Третій Храм буде відновлено в майбутньому, з приходом Месії.

Сучасна реконструкція Храму (макет)

Стіна Плачу та паломники біля неї

Варто зазначити, що в Торі сказано не «Я буду перебувати в ньому», але «Я буду перебувати серед них», тобто серед людей. Це означає, що Слава Божья виявляється не стільки через сам Храм, скільки через народ, що збудував його. Не Храм є причиною розкриття Слави Божої, а самовіддане бажання людей відчувати руку Всевишнього, котрий керує світом скрізь і всюди.

Сончіно

Оскільки Храм було зруйновано, з релігійною метою іудеї стали збиратися у особливих приміщеннях — синагогах.

Синагога — на сьогодні основний інститут іудейської релігії; приміщення, де здійснюються богослужіння.

Цитата

Хоч Я віддалив їх поміж народи, і хоч розпорошив їх по краях, проте буду для них хоч малою святинєю в тих краях, куди вони ввійшли.

Єзекііль 11:16

Було прийнято постанову, згідно якої іудеї мають молитися в громаді. Час молитви збігається з часом жертвоприношень, що відбувалися у Храмі. Проте синагога не заміняє собою Храм, хоча й сутнісно повторює його конструкцію. Зовнішній вигляд може від-

різнятися, але здебільшого це прямокутне приміщення, розділене окремо для чоловіків та жінок. Найважливіша, священна частина, яка відповідає вівтарю в Храмі, — шафа із сувоями Торі. Над нею розміщено негасимий світильник. У приміщенні перед ними виконуються релігійні дії.

Синагога в м. Празі
(одна з найстаріших в Європі)

Синагога в м. Берліні
(відновлена після масового
знищення євреїв)

Синагога в м. Римі
(світовому центрі
католицизму)

Чернівецька синагога

Ужгородська синагога

Буковинська синагога

Харківська синагога

Чернігівська синагога

Запорізька синагога

Пригадай, у якому напрямі мають молитися іудеї. Чи має синагога в зовнішньому вигляді якісь відмінні риси?

3. Мечеть — місце для спільної молитви мусульман

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, скільки разів на день та в якому напрямі мають молитися мусульмани. Чи мають вони це робити у визначеному місці? Чи знаєш ти, звідки лунає заклик на молитву для послідовників ісламу? Прочитай текст, щоб дізнатися про особливості місця, де здійснюють спільну молитву мусульмани.

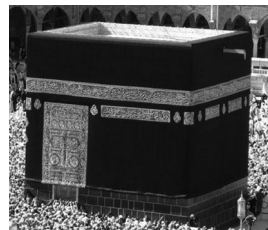
У мусульман також є спеціальне місце, яке зазвичай асоціюється з ісламським храмом, але за сутністю не є ним. Це мечеть. В ісламі є вимога про необхідність, особливо для чоловіків, спільної молитви.

Мечеть — місце поклоніння, молитви, яке передбачає лише релігійно чистий простір; місце зібрання на спільну молитву.

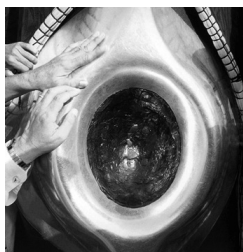
У мечеті немає вівтаря або інших священних частин, а особливий статус цієї будівлі порівняно з іншими пов'язаний лише з наявністю в ній Корану та спільноти правовірних мусульман. Однак за значенням для громади мечеть відіграє роль, сумірну з церквою в християнстві та синагогою в іудаїзмі. Більшістю віруючих вона сприймається як особлива споруда, а найважливіші мечеті, пов'язані з ключовими історичними подіями або діями, — навіть як священні.

Кааба — споруда кубічної форми в Мекці, головне святилище ісламу, до якого хоча б раз у житті за можливості кожен послідовник ісламу має здійснити паломництво (хадж). У Корані йдеться про те, що це перша споруда, побудована людьми для поклоніння Богу. Вважається,

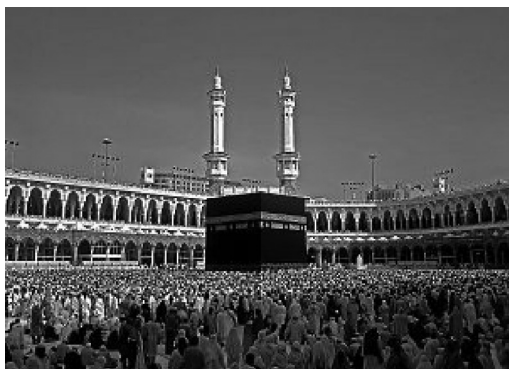

її започаткував Адам, а після Всесвітнього потопу відновив Авраам (Ібрагім). Мусульмани всього світу під час молитви звертаються обличчям у напрямку Кааби. Сама будівля вкрита чорним шовковим покривалом із вишитими золотом написами з Корану, яке змінюють раз на рік. Найбільш священним є Чорний камінь, умонтований у східному куті будівлі. Вважається, його послав Аллахом. Спочатку він був білого кольору, але темнішав із доторком грішників, доки став чорним. Торкнутися його є надзвичайно бажаним для мусульман всього світу.

Зовнішньо це може бути будь-яка будівля або навіть просто окреме приміщення в житловому чи офісному комплексі. Проте якщо говорити про традиційну мечеть, то це здебільшого одно- або двоповерхове приміщення з куполом. Або в самому комплексі, або десь поблизу розміщені приміщення для омовіння, яке необхідно виконувати перед молитвою. Внутрішній простір мечеті досить просто організований:

- зала для молитви (часто окреме місце, відокремлене від загалу, є для жінок);
- ніша, що вказує спрямування на Мекку;
- місце, звідки лунає проповідь і читають Коран.

Мечеть аль-Харам — головна (у її внутрішньому дворі розміщена Кааба) і найбільша мечеть в світі (може вмістити до 800 тис. віруючих одночасно). Розташована в м. Мекка

Мечеть ан-Набаві — друга за значенням в ісламі, тому що тут поховано пророка Мухаммеда. Розміщена в м. Медині, де пророк Мухаммед проводив активну релігійну діяльність і звідки іслам поширився по всьому світу. Її будівництво започаткував сам пророк Мухаммед, план споруди став основою для наступних.

Мечеть Аль Акса — вважається третьою за значенням в ісламі, але найстарішою з відомих. Мусульмани вірять, що саме сюди за волею Аллаха було перенесено пророка Мухаммеда з Мекки, після чого відбулося його вознесіння на небеса (*мірадж*). Розташована в м. Єрусалимі — центрі трьох релігій (іудаїзму, християнства та ісламу).

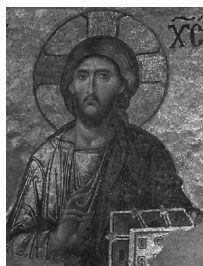
Мечеть Куббат ас-Сахра (Купол Скелі) розташована над каменем, з якого, як вважають, почалося творення світу. Має правильні пропорції, що стали взірцевими для таких споруд, пишно прикрашена як ззовні, так і всередині. Нині є діючою жіночою мечеттю (в ісламі чоловіки та жінки мають молитися в мечеті окремо, тому часто ці приміщення розділяють).

👉 *Пригадай, хто вважається засновником ісламу? Чому напрям на Мекку важливий для мусульман? Як часто мають обов'язково молитися мусульмани?*

Насправді, архітектурні елементи, за якими ми зазвичай впізнаємо мечеть, — це окремі башти, з яких лунає заклик до молитви — **мінарет**. Вони не є обов'язковими, але зазвичай розміщені безпосередньо біля мечеті.

👓 У часи Середньовіччя, коли іслам активно поширювався на території, де здавна жили християни, мечеті могли розмішувати у будівлях церков. Найвідомішим прикладом є собор Святої Софії (Айя-Софія) у Стамбулі (колись це місто мало назву Константинополь і було одним з основних центрів християнства).

Тепер це музей, де збереглися унікальні **фрески** (особливий вид розпису по вологій штукатурці) та **мозаїки** (зображення, які викладають із маленьких шматочків різнокольорового скла, каменів тощо).

В Україні також є храми зі схожою історією. Наприклад, у м. Кам'янець-Подільський є Кафедральний собор Святих Апостолів Петра і Павла, який під час панування в місті турків було перетворено на мечеть. Потім споруду повернули християнам, і символом цього стала статуя *Богородиці на верхівці мінарета*.

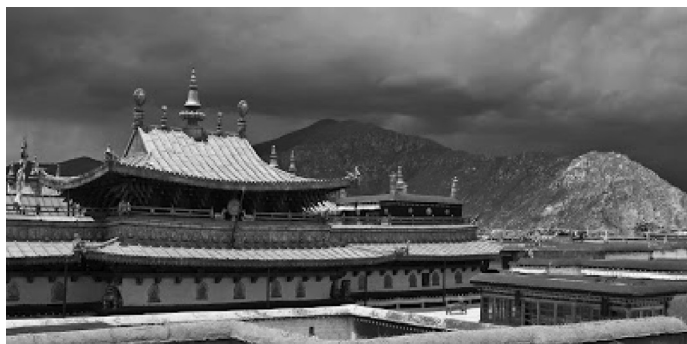
4. Буддійський храм

Прочитаймо та поміркуємо

Пригадай, хто є засновником буддизму та як називаються тексти, де розкрито вчення цієї релігії. Чи належить буддизм до світових релігій? Прочитай про особливості устрою буддійських храмів.

Буддійські погляди базуються на «Трьох Скарбах» — Будді, його вченні та громаді. У буддійському храмі всі вони обов'язково мають бути символічно представлені. При цьому храм має бути захищений від зовнішніх впливів — видовищ, звуків, навіть запахів, тому він оточений стіною з воротами. У кожному храмі живуть буддисти, котрі присвятили життя релігійній меті, відмовившись від більшості здобутків та задовольняючи світу — монахи.

Внутрішній устрій буддійського храму передбачає зображення Будди (скульптура, вишивка, картина — не важливо). Також у цьому просторі, який називають «золотий зал», можуть міститися зображення вшановуваних богів та духів. Вчення символічно представлено в храмі священними текстами, які не просто зберігають, а й постійно вивчають у «залі для читання». Громада, представлена монахами й мирянами, зазвичай живе в галереях, що оточують будівлю храму.

Джоканг — найшановніший буддійський храм, розміщений у Тибеті, займає площу близько 25 тис. м². Його будівництво розпочалося в VII ст. н. е. У цьому храмі зберігається найсвятіша статуя для буддистів, яка зображує царевича Шак'ямуні у віці 12 років. За легендою, цю статую благословив сам Будда. Вона цілком відлита із золота і прикрашена коштовним камінням. Також тут зберігається найдавніший символ буддизму — колесо та дві лані.

Тодай-дзі — найбільший дерев'яний храм у світі, збудований у м. Нара (Японія) у VIII ст. н. е. У ньому розмішена величезна бронзова статуя Будди — близько 15 м заввишки, вагою 500 т, у виготовленні якої брали участь майже 2,5 млн людей. На території храмового комплексу — парк, де гуляють священні олені.

Махабодхі — найсвятіше місце для буддистів, храм в Індії, збудований у середині III ст. до н. е. там, де, за переказами, царевич Сіддхартха досягнув просвітління і став Буддою. Тут досі росте дерево бодхі, яке походить саме від того легендарного, під яким відбувалися медитації майбутнього засновника нової світової релігії.

У буддизмі, крім храму, є ще кілька важливих релігійних споруд, священних для віруючих.

Пагода — багатоярусна споруда, яку з релігійною метою використовують індуїсти та буддисти. Здебільшого в ній зберігаються священні предмети.

Дерев'яна пагода Шицзя (провінція Шаньси, Китай) — одна з найстаріших пагод, які зберегли незмінний вигляд, збудована протягом XI—XIII ст. із сосни, має фундамент заввишки 4 м, діаметр — близько 30 м, а загально висота — 70 м. Збудовано її у традиційному стилі — в основі перебуває восьмикутник, вона має 9 ярусів (хоча здається, що 5, але є так звані *таємні*, між основними ярусами, і саме вони забезпечують пружність усієї будівлі). Кожен ярус підтримують колона, а на гострих закінченнях даху розміщені металеві дзвіночки, які створюють музику під час кожного подиху вітру. Увінчує конструкцію символ буддизму — лотос. Протягом усієї історії (а це близько 900 років) ця пагода жодного разу не була зруйнована — ані землетрусами, ані ураганами, ані військовими снарядами.

Ступа — архітектурна споруда в буддизмі, яка зазвичай в основі має чотирикутник, напівсферний купол та шпиль. Перші ступи в буддизмі були збудовані над рештками Будди, а зараз більшість із них присвячені ключовим подіям в історії буддизму.

Ступа Боднатх (Катманду, Непал) — одна з найвідоміших та найбільших у світі, збудована в Тибеті у VI ст. Навколо неї розташовано безліч монастирів. Конструкція відповідає традиційним уявленням про світ і гармонійне поєднання елементів у ньому: основа символізує землю, купол — воду, шпиль — вогонь, парасолька вгорі — повітря, а прикраса над нею — небо. Вона спускається донизу терасами, на кожній з яких встановлено маленькі ступи. По периметру її оточує паркан із молитовними барабанами.

Прочитай текст. Поміркуй, чому робітники давали різні відповіді на одне й те саме запитання. Чи є справи, які тобі важко або неприємно виконувати, але які робиш із задоволенням? Запиши їх до зошита. Чому важка робота може приносити задоволення? Наведи письмові приклади.

Одного разу мандрівник потрапив до міста, де відбувалося грандіозне будівництво. Чоловіки працювали з величезними каменями під спекотним сонцем. «Що ти робиш?» — запитав мандрівник у одного з робітників, який повільно перетаскував камінь. «Ти що ж, не бачиш — камені перетаскую!» — зі злістю в голосі відповів той. Тут мандрівник помітив іншого працівника, який тягнув велику повозку, навантажену каменями, і запитав його так само: «Що ти робиш?». «Я заробляю на харчі для своєї родини», — відповів той. Невдовзі мандрівник помітив третього робітника, котрий вправно, жваво та енергійно робив те саме. «Що ти робиш?». «Я буду храм!» — посміхнувся у відповідь робітник.

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Що таке «храм»? Як називаються храми в основних релігіях світу?
2. Що робить звичайну будівлю храмом? Чи завжди храм можна впізнати за зовнішнім виглядом? Наведи приклади.
3. Що є найважливішою частиною храму? Чому?
4. Перелічи функції храму. Чому, на твою думку, храми роблять ошатними та пишними?
5. Порівняй, чим схожий внутрішній устрій синагоги та церкви.
6. Розглянь ілюстрації. До яких релігійних напрямів ти віднесеш ці будівлі? За якими ознаками? Чи всі з них належать до християнства? Відповідь поясни.

Храм Преподобних Антонія та Феодосія (Україна)

Храм Пресвятої Євхаристії (Україна)

7. Чим іудейський Храм відрізняється від синагоги?
8. Знайди інформацію про найважливіші нехристиянські храми України. Підготуй невеличку розповідь про один із них. До якої релігійної течії він належить? Чим відрізняється від інших подібних споруд? Коли був збудований та де розташований? Якщо тобі довелося бачити його особисто — поділися враженнями: які емоції в тебе викликав, чи хотілося б повернутися туди знову і чому.

Тема 3. ЛЮДИНА І НАВКОЛИШНІЙ СВІТ

Розділ 4. Мета життя

§ 9. Цінність життя в релігіях світу

1. Пояснення виникнення життя в релігіях світу.
2. СENS життя за вченням релігій світу.
3. Взірці дотримання релігійних цілей життя — релігійні та повсякденні вияви.

1. Пояснення виникнення життя в релігіях світу

Прочитаймо та подумаймо

Найімовірніше, ти знаєш вислів «Ця людина позначена іскрою Божою». Що, на твою думку, це означає? Чи кожна людина має таку часточку від Бога в собі? Чи потрібно, щоб вона розгорялася? Що може її загасити? Прочитай, як різні релігії пояснюють сутність людини.

Життя — це найбільше диво, найцінніше, що існує. Проте досі залишається таємницею, як воно виникає. Є різні теорії, що пояснюють, як зародилося життя.

! Теорія — сукупність висновків, які відображають відносини та зв'язки між явищами світу. Якщо людина дотримується положень певної теорії, інші пояснення в цій сфері будуть для неї неприйнятними.

Якщо людина вірить в існування Бога, котрий створив світ і людину, такі погляди називаються **креаціонізм**. Якщо ж людина вважає, що все, що існує виникло тільки через фізичні та хімічні реакції, це називається **еволюціонізм**.

Виникнення світу, де все є доладним та впорядкованим, для віруючої людини не може бути випадковістю. Релігії пояснюють походження світу та людини шляхом їх створення тими священними силами, у які вірять послідовники релігії. Такі пояснення можуть бути різними, але всі вони розкривають, чому саме людина має особливе значення порівняно з іншими істотами.

Насамперед така відмінність людини пояснюється тим, коли і як було створено першого чоловіка та жінку.

 Пригадай, як називаються священні тексти основних релігій світу. Чи доводилося тобі читати або слухати якийсь із них? Про що там йшлося?

*Наше становище на цій Землі досить дивне. Кожен із нас цілком випадково перебуває тут короткостроковий проміжок часу. В ім'я якої мети? Я не знаю. Але іноді людині здається, що вона розуміє сENS свого життя. Це означає, що вона починає помічати у своєму повсякденному житті, **ЯК** вона живе заради інших людей. Сотні разів на день я собі нагадую, що моє внутрішнє та зовнішнє життя ґрунтується на зусиллях багатьох інших людей, котрі живуть і вмирають, навіть не підозрюючи про моє існування. Мені необхідно намагатися віддавати тією самою мірою, якою я отримую. Але досі я все ж залишаюся тим, хто здебільшого отримую.*

Альберт Ейнштейн

Іудеї, християни та мусульмани схоже пояснюють створення світу та людини. Детально про це написано на початку Старого Завіту, а в Корані ця інформація розкидана по тексті. У цих текстах ідеться про те, що Бог створив небо і зірки, воду і землю, а потім заселив їх рослинами й тваринами).

Цитата

Десять речей було створено в перший день. Ось вони: небо і земля, сум'яття та пустота, світ і темрява, дух і вода, властивість дня та властивість ночі

Талмуд, Хагіга 12а

Наостанок було створено чоловіка та жінку. Основною відмінністю людей є свобода волі — здатність діяти на власний розсуд, що зумовлює відповідальність за вчинки та їхні наслідки.

Цитата

Молю тебе, дитино, поглянь на небо й землю, подивися на все, що в них є, і зрозумій, що все це Бог створив з нічого, і що й людський рід став існувати таким робом.

2 Мак., 7:28

Віруюча людина вшановує Бога, адже Він — Творець усього, що існує, і лише через Його благодіє ми живемо. Але перші люди не зрозуміли, що для того, аби жити добре — треба дотримуватися певних правил, і порушили їх. Тому Бог покарав людей, унаслідок чого всі їхні нащадки виявилися віддаленими від Нього. Тому завдання людини — своїм життям показати, що людина гідна того, аби наблизитися до Бога та отримати прощення за всі порушені настанови й правила.

Бог створив внутрішню людину й виліпив зовнішню, виліплена плоть (тіло), створена ж душа.

Григорій Ніський

Яким саме чином це можна зробити — кожна релігія пояснює по-різному. Проте всі сходяться в тому, що потрібно, аби вчинки та наміри людини відповідали божественним приписам. Але втриматися від їх порушення вкрай складно, тому люди й ніяк не можуть жити без негараздів та турбот, як це було на початку створення світу.

Індуїзм, оскільки є однією з найдавніших релігій світу, що існують дотепер. Є кілька версій пояснення виникнення світу і людини. Узагальнити їх можна таким чином: з одного цілісного виникає щось відмінне, часткове (наприклад, із цілого яйця утворюється зі шкаралупи небо, з білка — вода, з жовтка — земля; з тіла бога, якого звали Пуруші, — земля і гори, з його волосся — ліси і т. ін.). Проте в цій релігії не вшановують єдиного Бога-Творця, боги не є незмінними, адже також підпорядковуються колесу сансари.

Загалом буддизм не вважає за потрібне відповідати на питання про виникнення всесвіту як такого, адже всесвіті також підпорядковані закону народження та зникнення

Цитата

Недосяжний для думки, о монахи, початок сансари. Не можуть нічого знати про початок сансари істоти, які є в обіймах невідання та охоплені пристрастями, що блукають у її колообігу від народження до народження

Буддійська сутра

Потрібно знати

Дещо інакше пояснюють світоустрій послідовники індуїзму та буддизму. Спільне між ними те, що вони вірять у нескінченність повторення народження та смерті (реінкарнацію), які відбуваються відповідно до незмінних законів карми.

Карма — це закон причинно-наслідкового зв'язку, який унеможливує випадковість. На підставі цього закону будь-які події в житті розглядаються як наслідок попередніх, проте не виключають відповідальності за власний вибір у конкретній ситуації. Карма визначає обставини, за яких відбуваються наступне народження, ключові події в житті.

Реінкарнація — вчення про переселення незмінної сутності живої істоти (душі) у нову оболонку після смерті попередньої. Відбувається за законами карми.

Нірвана — стан, коли припинено рух колеса сансари; досягнення його зумовлює припинення ланцюжка народжень і смертей, що призводить до відсутності страждань.

---

2. Сенс життя за вченням релігій світу

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, що таке добро. Чому йти шляхом добра важливо? Поміркуй і поясни, чому це складно робити. Чи саме досягнення добра у всіх вчинках є метою життя людини? Прочитай текст, щоб уточнити відповідь на це запитання.

Не важливо, яких поглядів дотримується людина — рано чи пізно вона починає міркувати про те, для чого живе. Питання про сенс життя — найскладніше, і однієї відповіді на нього немає. Кожен живе своїм життям, тож і сенс у кожного — свій. Але так здається тільки на перший погляд. Давай поміркуємо разом! Чи є людина, котра хоче жити хворою та в злиднях? Чи є людина, яка хоче бути самотнім вигнанцем? Ні, адже страждання — це протилежність щастю, а всі люди прагнуть до щастя, хоча й розуміють його по-різному.

Цитата

Всі дороги людини чисті в очах її, та зважає душі Господь.

Пр. 16:2

Часом у житті трапляється так, що перестаєш не лише розуміти, для чого живеш, а й узагалі — чому життя саме таке і чому від тебе особисто залежить так мало. Це може пригнічувати, викликати спротив і розчарування.

Релігії дають своє пояснення сенсу життя людини. Незважаючи на те, що у віроповідальних засадах вони суттєво відрізняються, проте практично всі сходяться на тому, що сенс життя — не у примноженні матеріального багатства, адже його можна не лише отримати, а й втратити. А мінливе не може бути метою вічного. Будь-яка ж релігія спрямована на вічне.

Пригадай і перелічи, які функції релігія виконує в суспільстві.

Прочитай цитати зі священних текстів буддистів та мусульман. Чи містять ці вказівки однозначну відповідь на питання про сенс життя? Як ти думаєш — чому? Які висновки для себе ти можеш зробити на підставі запропонованих цитат зі священних текстів?

Цитата

Хто доброю справою спокутує вчинене зло, той освітлює цю землю як Місяць, звільнений від хмар.

Дхаммапада, 173

Цитата

Той, Хто створив життя і смерть, щоб випробувати вас — чиї вчинки будуть кращими? Коран 67:2

Розпитай своїх батьків та близьких родичів, як вони розуміють сенс життя. Постав таке саме запитання своїм друзям. Запиши їх коротко до зошита. Порівняй відповіді. Як ти думаєш, чому вони так істотно відрізняються? Чи є в них щось спільне? Узагальни, що можна вважати сенсом життя людини. Запиши це до зошита в кількох реченнях.

3. Взірці дотримання релігійних цілей життя — релігійні та повсякденні вияви

Прочитаймо та подумаймо

Як ти вважаєш, чи залежить дотримання релігійних цілей життя від статків людини? Поясни свою думку. Чи є люди, життя яких є взірцем для тебе? Поясни, хто це і чому тобі б хотілося наслідувати таке життя.

На основі лише того місця, яке людина посідає в соціальному житті, дуже складно визначити вагомість і впливовість цієї людини. Сіддхартха Гаутама був царевичем, але став

відлюдником; Ісус Христос був вправним теслею; Мухаммед був добрим пастухом. Значення кожного з них у житті людства загалом, не говорячи вже про кожну окрему людину, неможливо переоцінити. Тож сенс життя не просто в соціальному служінні. Проте саме через нього можливим стає піклування про справжній смисл життя і відповідальність за нього.

Альфред Нобель (1833—1896) — відомий шведський винахідник, підприємець та благодійник. Саме він винайшов динаміт для того, аби поліпшити роботу в шахтах. Винахідник не знав, що його засіб полегшення роботи звичайним робітникам буде використано як основу для страшної зброї. За переказами, коли він зрозумів, що люди згадуватимуть його суто як винахідника динаміту, то заснував фонд, який щорічно має виплачувати грошову премію авторам винаходів, що найбільше прислужилися людству. Присуджується за досягнення у фізиці, хімії, літературі, фізіології та медицині, економічній науці, справі захисту миру.

Медаль, якою було нагороджено винахідника пеніциліну як нового типу ліків – антибіотиків – А. Флемінга (1945 р.)

Взірцевими прикладами для наслідування релігійного життя є святі.

Потрібно знати

Святий — особистість, котра особливо вшановується за благочестя, праведність, молитви за всіх людей, взірець релігійної людини в конкретній традиції.

Особливості в тлумаченні ролі та поведінки залежать від релігії. Дуже розвинене вшанування святих у християнстві (крім протестантських течій).

В буддизмі близьким до розуміння святих є *бодхісатва*. Це людина, яка досягла завдяки праведному способу життя стану, коли колесо сансари може бути зупинено, але відмовилася від цього заради допомоги іншим живим істотам у досягненні цього стану.

В індуїзмі є надзвичайно поширеним культ ушанування людей, котрі досягли особливого рівня духовного розвитку — *вчителів-гуру*, які за смыслом вшанування є близькими до християнських святих.

Альберт Швейцер (1875—1965) — німецький богослов, філософ і лікар. Він народився в заможній родині, але у віці 30 років разом із дружиною поїхав до країни в Африці Габон, яка потерпала від епідемії хвороби, що розповсюджувалася мухою цеце. Подальше життя присвятив будівництву лікарень, допомагаючи найбіднішим і занедбаним людям у Габоні. Працюючи в надзвичайно складних умовах, усе життя він дотримувався принципів благоговіння перед життям — у будь-яких його виявах, від комахи до людини. Свою долю ця визначна людина, котра в 1952 р. отримала

Нобелівську премію миру, описала так: «У моєму житті небагато днів, що належали мені особисто, навіть годин, які я міг би присвятити моїй дружині й дитині. Але мені було відпущено також і багато благ. Благом було те, що я мав можливість працювати на службі милосердя; що моя робота була успішною; що я достатньою мірою отримував від інших прихильність і доброту; що у мене були вірні помічники, котрі нерозривно пов'язали себе з моєю діяльністю; що я радів здоров'ю, яке давало мені змогу виконувати найвиснажливішу роботу; що я мав урівноважений характер і енергію, які виявляли себе спокійно й обачно; нарешті, що я вмів цінувати все те щастя, яке випало на мою долю, приймаючи його водночас як благодіяння, що залишає мене боржником».

Людина, яка поважала життя у всіх його проявах, — А. Швейцер

Праведник миру — це людина, котра врятувала євреїв під час нацистської окупації, коли відбувалися масові знищення людей за національною ознакою. Ці люди часто ризикували власним життям, навіть гинули, але рятували інших людей, відмінних за етнічною та релігійною ознаками. На сьогодні майже 25 тис. людей у світі мають цей шанований статус. Серед них майже 2,5 тис. — українці.

Медаль праведника миру.
Напис на ній «Хто рятує одне життя, той рятує весь світ»

Підготуй розповідь про життя людини, котру вшановують як святого (або святу). Чому саме це відбувається? Які вчинки мають бути взірцями для інших людей?

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Які дві основні теорії пояснюють виникнення життя? У чому їхня сутність?
2. Як пояснюється виникнення світу в світових релігіях?
3. Який сенс життя у послідовників основних релігій світу?
4. Чим святі відрізняються від інших людей?
5. Чим людина відрізняється від інших живих істот згідно з християнськими поглядами?
6. Чи може бути однаковий взірець життя для представників різних релігій світу? Якими рисами має володіти така людина?
7. У чому відмінність буддійського та християнського розуміння смислу життя, якщо добрі вчинки є однаковими, і однаково засуджуються злі?

Розділ 5. Людина та навколишній світ

§ 10. Близькі люди

1. Родина.
2. Цінність сімейних відносин у релігіях світу.
3. Батьки і діти як основа родини.

1. РОДИНА

Прочитаймо та подумасмо

Кого з людей можна порівняти з сонцем? Чому? Які ще характеристики цієї людини ти можеш навести? Чи називає тебе хтось «сонечком»? Як ти думаєш, чому?

Світ, що оточує людину, величезний та надзвичайно цікавий і різноманітний. Звісно, знати все про все — неможливо. Тому, коли людина хоче пояснити щось, вона часто використовує **порівняння**.

Потрібно знати

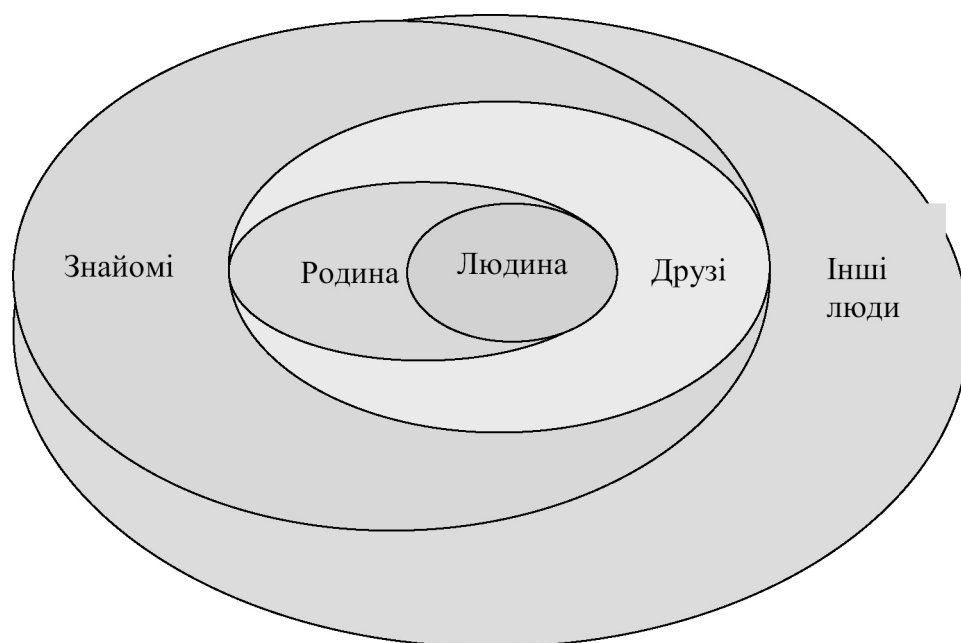
Порівняння — це спосіб пояснення та пізнання навколишньої дійсності, в основі якого перебуває встановлення спільних рис між певними предметами та явищами.

Часто при цьому використовуються явища природного світу — гучну сварку можна порівняти зі звуками грози, а вразливість немовляти — з першими зеленими листочками навесні.

Із самого народження дитину оточує багато людей. Проте, не всі з них мають однакове значення.

Стосунки людини з іншими можна схематично позначити колами спілкування.

Кого ж можна віднести до найближчого кола? Насамперед це родина.

! **Родина — це група родичів, котрі тісно спілкуються. Зазвичай родиною називають чоловіка, дружину, їхніх дітей, батьків з обох боків (бабусь та дідусів), які мають спільне господарство або допомагають у його веденні одне одному.**

Родичі можуть бути кровними та сімейними. Кровні родичі — це люди з одного роду, які мають спільних предків, проте в сім'ї можуть бути не кровні родичі. Наприклад, твої мама і тато — для тебе найближчі кровні родичі, проте одне для одного — ні.

Родинні стосунки передбачають не тільки зв'язки між тими, хто уклав шлюб (чоловіком і дружиною), дітьми та онуками, а й з людьми, котрі стають родичами внаслідок укладання шлюбів: *зять* (чоловік дочки), *невістка* (дружина сина), *теща* та *тесть* (мати і батько чоловіка), *свекруха* й *свекор* (мати і батько чоловіка), *дідер* (брат чоловіка), *шурин* (брат дружини), *зовиця* (сестра чоловіка), *своячка* (сестра дружини). Цей перелік можна розширити, проте саме перелічені люди є найближчими родичами.

2. Цінність сімейних відносин У релігіях світу

Прочитаймо та подумасмо

Пригадай Десять Заповідей. У якій заповіді є настанови про батьків? Про що саме йдеться?

У людини завжди є мама і тато, без них не може з'явитися на світ нової дитини. Саме тому їхнє значення залишається найважливішим, зберігається протягом усього життя. І навіть якщо через життєві обставини люди перестають спілкуватися, кровний зв'язок є нерозривним.

👉 *Прочитай висловлювання, які містяться в священних текстах різних релігій щодо батьків. Що спільного у цих висловлюваннях? Сформулюй п'ять основних правил у ставленні до батьків. Чи завжди ти їх дотримуєшся? Яким чином можна покращити стосунки з батьками? Чи складне це завдання?*

Цитата

Шануй свого батька та матір свою, як наказав був тобі Господь, Бог твій, щоб довгі були твої дні, і щоб було тобі добре на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі

Вт. 5:16

Наказав вам Господь твій не поклонятися нікому, крім Нього, а також ставитися якнайкраще до батьків. І коли хтось із них — чи вони обоє — досягне старості, то не говори їм: «Фе!», не ермай на них і говори їм тільки гідні слова.

Коран, 17:23

Підтримувати батька і матір, бути лагідним із дружиною та дітьми, мати мирну роботу — ось у чому найвище благословення

Трипітака, Сутта Ніпата

Родина — це велика, складна система, яка починається зі шлюбного союзу чоловіка та жінки, які водночас і відокремлюються від своїх сімей для створення нової, і об'єднують через власний союз часто зовсім чужих людей.

Для більшості релігій саме сім'я — основа повноцінного духовного та повсякденного життя. Тому стосунки в подружжі мають вибудовуватися на засадах тих принципів, почуттів і поглядів, які можна пронести через усе життя, незалежно від зміни віку, статків та й усього навколишнього світу.

Робота в групах. Пригадайте найстарших членів своєї родини. Висловіть по кілька припущень, що їм допомогло прожити довгим подружнім життям стільки років? Зробіть список настанов, дотримання яких сприятиме тривалому щасливому подружньому життю. Чи можливе їх дотримання в сучасному житті? Запишіть сучасний список основ стосунків у сім'ї.

3. БАТЬКИ І ДІТИ ЯК ОСНОВА РОДИНИ

Прочитаймо та подумасмо

У арабів є таке прислів'я: «Рай перебуває під ногами в матері»

Як ти розумієш його? Пригадай не менше п'яти прислів'їв про маму і тата. Який у них основний зміст? Назви почуття, що пов'язують дитину з її родиною. Яке з них, на твою думку, найголовніше? Поясни.

Але основою нашого життя, тобто й можливості створити власну родину, є мама і тато. Практично всі релігії світу стверджують необхідність підтримки та взаємозв'язку з батьками незалежно від віку, статків і наявності власної родини. Здебільшого і відносини в одній релігійній громаді будуються за принципом родинних — вірні однієї релігії називають одне одного «брат» чи «сестра», а священнослужитель за авторитетом прирівнюється до батька. В українській мові є навіть слово-звернення до священника, яке відображає таке особливе ставлення — «панотець».

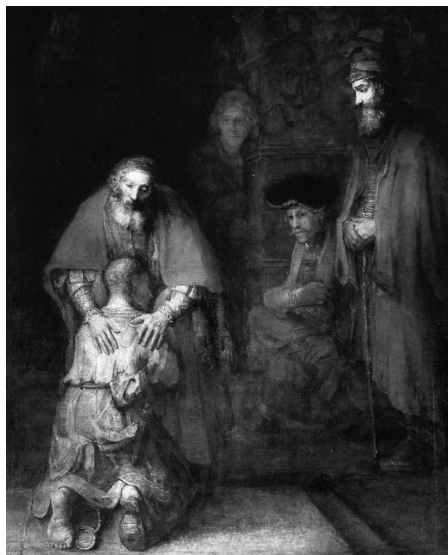
Особливе значення родини полягає в тому, що ці зв'язки є нерозривними, вони не залежать від вибору людини, але формують її життя й впливають на майбутні покоління.

 Раніше в Україні існувала традиція (подекуди вона збереглася й тепер) звертатися до батьків на «Ви». Чому до найближчих людей, які з тобою від самого народження, на твою думку, треба було звертатися як до чужої людини? Які позитивні й негативні наслідки такого звернення ти можеш назвати?

Прочитай притчу про блудного сина, наведену в Євангелії від Луки. Чи означає її зміст, що батьки вибачать нам будь-яку провину? Поясни свою відповідь.

У чоловіка одного було два сини. І молодший із них сказав батькові: Дай мені, батьку, належну частину маєтку! І той поділив поміж ними маєток. А по небагатих днях зібрав син молодший усе, та й подався до далекого краю, і розтратив маєток свій там, живучи марнотратно. А як він усе прожив, настав голод великий у тім краї, і він став бідувати. І пішов він тоді і пристав до одного з мешканців тієї землі, а той вислав його на поля свої пасти свиней. І бажав він наповнити шлунка свого хоч стручками, що їли їх свині, та ніхто не давав їх йому. Тоді він спам'ятався й сказав: Скільки в батька мого наймитів мають хліба аж надмір, а я отут з голоду гину! Устану, і піду я до батька свого, та й скажу йому: Прогрішився я, отче, проти неба та супроти тебе... Недостойний я вже зватися сином твоїм; прийми ж мене, як одного з своїх наймитів... І, вставши, пішов він до батька свого. А коли він далеко ще був, його батько вгледів його, і переповнився жалем: і побіг він, і кинувся на шию йому, і зачав цілувати його! І озвався до нього той син: Прогрішився я, отче, проти неба та супроти тебе, і недостойний я вже зватися сином твоїм... А батько рабам своїм каже: Принесіть негайно одягу найкращу, і його зодягніть, і персня подайте на руку йому, а сандалі на ноги. Приведіть теля відгодоване та заколіть, будемо їсти й радіти, бо цей син мій був мертвий і ожив, був пропав і знайшовся! І почали веселитись вони. А син старший його був на полі. І коли він ішов й наближався до дому, почув музики та танці. І покликав одного з слуг, та й спитав: Що це таке? А той каже йому: То вернувся твій брат, і твій батько звелів заколоти теля відгодоване, бо ж здоровим його він прийняв. І розгнівався той, і ввійти не хотів. Тоді вийшов батько його й став просити його. А той відповів і до батька сказав: Ото, стільки років служу я тобі, і ніколи наказу твого не порушив, ти ж ніколи мені й козеняти не дав, щоб із приятелями своїми потішився я... Коли ж син твій вернувся оцей, що проїв твій маєток із блудницями, ти для нього звелів заколоти теля відгодоване... І сказав він йому: Ти завжди зо мною, дитино, і все моє то твоє! Веселитись та тішитись треба було, бо цей брат твій був мертвий і ожив, був пропав і знайшовся!

Лк. 15:11—32

Рембрандт Гарменс ван Рейн.
Повернення блудного сина (1669 р.)

Ієронім Босх.
Блудний син (1510 р.)

Якопо Пальма Молодший.
Блудний син (бл. 1600 р.)

Альбрехт Дюрер.
Блудний син (1520 р.)

Іван Лазурко.
Блудний син (2010 р.)

Розглянь зображення, які художники різних епох написали за сюжетом цієї притчі. Розташуй їх відповідно до подій, описаних у ній. Як ти вважаєш, чому саме цю сцену кожен із митців обрав для зображення? Що є спільного в цих картинах? Хто, на твою думку, є головною дійовою особою — батько чи син? Уяви, що ти митець, якому замовили картину за сюжетом цієї притчі. Що саме було б на твоїй картині? Чому?

Окрім того, що для кожної людини дуже важливі батьки, для батьків діти — це особливе, неповторне щастя, яке вимагає щоденного піклування та турботи. Звісно, вони також можуть від цього втомитися, а можуть просто не вміти висловити свої почуття. Саме тому батьки та родичі також потребують нашої підтримки і піклування.

Де шкарпетки татуса,
Окуляри дідуся,
Де сестрички рукавичка
І моя нова скарбничка,

Все на світі вміє тато:
І шпаківню змайструвати,
Вміє довгий цвях забити,
Може борщ смачний зварити,

Де комп'ютерна дискета,
Де з програмою газета,
Хто сказав кому, коли,
Як йому відповіли,

Вміє рибу він ловити,
Мамі дарувати квіти,
Смажить шашлики у лісі
Та казки читає Марисі,

Всі маршрути і адреси,
Всі сенсації із преси,
Ціни, модні кольори,
Телефонні номери,

Запускати в небо зміїв...
Все на світі татко вміє!
От якби ж ще для сестрички
Він навчивсь плести косички!..

Т. Корольова

Як робити, як питати,
Пробачати, їсти, спати,
Торт пекти і плями прати
Знають мами, тільки мами!

Б. Квашньов

Особливо ширими та шанобливими є стосунки зі старшими родичами — бабусями та дідусями. Ще краще, якщо дитина знає своїх прабабусь та прадідусів. Так, інколи вони видаються нам зовсім нецікавими та такими, що нічого не розуміють, адже не знають багато чого з технічних новинок сучасного світу чи ключових діячів. Але насправді вони знають стільки всього, що є потрібним та не залежить від часу! Насамперед вони батьки твоїх батьків. Тож до них у подвійному обсязі треба застосовувати всі настанови, які стосуються тата й мами. Часто саме вони виступають хранителями родинних традицій, забезпечуючи цілісність родини, об'єднуючи за родинним столом віддалених у сучасному світі людей.

 Пригадай, чого тебе навчила мама? Тато? Бабусі? Дідусі? Інші родичі? Що з цього ти вмієш робити найкраще? А що любиш робити?

 1. З яким явищем природного світу ти можеш порівняти свою маму? А батька? Намалюй це. Спробуйте з однокласниками на малюнках одне одного визначити, де зображено маму, а де — тата.

2. Чи тобі випадало колись віддячувати тим людям, котрі тебе чогось навчили? Поміркуй, як це можна було би зробити. Поділись своїми ідеями з іншими родичами й підготуй маленький сюрприз для кожного члена своєї родини. Розкажи однокласникам, що з цього викликало найбільшу радість.

§ 11. Друзі

1. Сутність дружби.
2. Повсякденні вияви дружби.
3. Основні небезпеки для дружби. Зрада.

1. СУТНІСТЬ ДРУЖБИ

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай своїх найкращих друзів. Що ви зазвичай робите разом? Чи можеш ти поступитися якимось власним задоволенням заради спілкування з друзями? Поясни, чому.

Цитата

Вірний приятель - міцна захорона: хто знайшов його, той знайшов скарб. Вірному другові немає ціни, і немає ваги, щоб вартість його зважити.

Сир. 6:14—15

Дружба — це особливий тип стосунків між людьми. Якщо родичів ми не обираємо, то дружні стосунки цілком залежать від нашої особистої поведінки. Найпрекрасніше — це коли близькі родичі є друзями. На жаль, це відбувається не завжди, але докласти трохи зусиль зі свого боку для того, щоб відчувати дружню підтримку, — це того варте! Саме тому є традиція називати найближчих друзів «брат» чи «сестра».

Дружба — це стосунки між людьми, які базуються на довірі, щирості, спільних інтересах та взаємній підтримці.

Дружні стосунки — дуже важлива сфера життя людини. Спілкування з друзями може бути так само корисним, як і родинні зв'язки. Є теми й інтереси, які можна розділити лише з друзями.

 Як ти розумієш наведений давньоіндійський вислів? Чи вважаєш ти таку думку вірною? Чому? Поясни свою позицію.

В усьому світі дружба є цінністю, яка заслуговує на повагу та потребує піклування. У ній мають бути зацікавлені обидві сторони, і тоді таке спілкування справді надаватиме радість і користь. Дружба потребує спільності інтересів та основних поглядів на світ. Дружба — це щире й вільне спілкування.

*Ані матері, ані дружині,
ані брату, ані власним дітям
не можна довіряти так, як
справжньому другу.
Давньоіндійський вислів*

 Прочитай притчу та поміркуй, чому Фінтії погодився піти на страту замість Дамона. Які якості є основними в таких відносинах?

Колись у місті Сіракузи, розташованому в Греції, жили два друга — Дамон та Фінтії. Якось Дамона заарештували за великі борги й засудили до смертної кари.

— Дозволь мені піти додому до вечора, щоб вирішити поточні справи і попрощатися з близькими, — попросив Дамон правителя міста Діонісія, — а замість мене у в'язниці залишиться мій кращий друг Фінтії.

Діонісія таке прохання розсмішило, адже така проста хитрість була використана, щоб в'язень міг піти. Проте правитель дав дозвіл, і місце Дамона посів Фінтії.

Настав вечір, і охоронці повели Фінтію на страту, адже Дамон не повернувся. Правитель потішався з наївності Фінтії, натовп галасував. Аж тут крізь юрбу пробрався захеканий Дамон.

— Правителю, я тут, пробач моє запізнення та відпусти мого друга!

Побачивши це, Діонісій дуже здивувався:

— Я звільняю тебе від боргів, бо у вас із Фінтієм є найдорожче — дружба!

2. Повсякденні вияви дружби

Прочитаймо та подумаймо

Уяви ситуацію: ти випадково, наприклад, у парку, зустрічаєшся з ледь знайомим однолітком. У цієї людини нещодавно був день народження, про що у вас розпочинається розмова. Одноліток показує тобі подарунок — одну з останніх моделей мобільного телефону. Що ти при цьому відчуєш? А що скажеш чи зробиш? Чи будуть збігатися твої відчуття і слова? Чому? Поясни відповідь. А тепер уяви схожу ситуацію, але коли подарунок показує твій давній друг. Чи будуть твої відчуття такі самі? Чому?

Без друзів дуже важко жити у світі. Саме друзі допомагають полегшити біль від неприємностей та горя. Ще важливіше те, що з друзями можна поділитися радістю, яка від того лише збільшиться, адже радіти вже будеш не тільки ти, а й твої друзі. Насправді, щиро радіти за іншу людину часом складніше, ніж поспівчувати та допомогти їй.

Дружба — це не просто спільні інтереси, теми для розмов та розваги. Передусім дружба — це вчинки, в яких людина виявляє своє ставлення до друга. Це не лише ввічливість та повага, необхідні при стосунках будь з ким. Дружба — це здатність не лише засудити, а й підтримати, коли людина чинить неправильно.

Ніколи щастя не ставило людину на таку висоту, щоб вона не потребувала друга.

Сенека

Цитата

Є товариші на розбиття, та є й приятель, більше від брата прив'язаний

Пр. 18:24

Як ти вважаєш — що означає бути дружнім? Як це виявляється? Чи завжди тобі це вдається? Що заважає людині бути дружньою? Прочитай історію та пригадай, чи не траплялося з тобою дещо схоже. Сформулюй висновок на підставі цього тексту для щоденного використання.

Учень повернувся зі школи додому в поганому настрої — все не так, кожен його дратує. Нагрубив бабусі під час обіду, накричав другові в телефонній розмові. Та що ж — бабуся мовчки пішла з кухні, ховаючи сльози, друг кинув слухавку.

Мати хлопця запитала:

— Що ж з тобою трапилося? Ти посварився з кимось? Чи неприємності у школі?

Щира турбота матері, її участь трохи стишили грубість, він відповів:

— Все в мене нормально. Просто дорогою додому в мене у взутті виліз гвіздек, і я боляче пошкодив ногу!

— Невеличкий гвіздек, який пошкодив твою ногу, ще сильніше поранив твою бабусю та друга. Пластир допоможе нозі, та ним не заклеїти тріщини від несправедливості твоїх образ, — відказала засмучена мама.

Робота в групах. Розробіть план, як подолати перешкоди в побудові дружніх стосунків. Нехай кожен наведе приклади (2—3 шт.) з власного вдалого досвіду. Виробіть разом універсальні рекомендації для своїх однолітків, як можна бути більш дружнім. Спробуйте дотриматися цього плану протягом двох тижнів. Поділіться результатами з ними.

3. ОСНОВНІ НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ ДРУЖБИ. ЗРАДА

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, що таке «віра». Чим відрізняються «віра» та «довіра»? Прочитай текст і подумай, чому довіра — це основа дружніх стосунків.

Для дружби є три основні небезпеки — плітки, пригадування старих провин та підлецування. Ці небезпеки руйнівні для будь-яких стосунків, але найбільшчими вони є в дружбі.

Цитата

Здержуй ногу свою від дому твого товариша, щоб тобою він не переситивсь, і не зненавидів тебе

Пр. 25:17

Симпатія створює дружбу, поблажливість підтримує її, фамільярність псує її.

Аксель Оксеншерна

У дружби є найнебезпечніший ворог, який зводить нанівець роки гарних стосунків і має дуже неприємні наслідки. Це зрада.

Зрада — це порушення довіри, невиконання обітниць, використання довіреної інформації на шкоду тому, хто її розповів.

Зрада засуджується в усіх релігіях світу, це один із найбільших гріхів.

Зрада в дружбі — це не просто дуже неприємно, зазвичай вона призводить до закінчення добрих стосунків, оскільки одна людина вже не може довіряти іншій. Протидії для цього немає, і відповісти на зраду тим самим, заподіявши людині неприємності, — не змінить ситуацію, а лише погіршить її. Тоді обидва стають зрадниками, і хвилинна втіха від помсти не варта приниження власної людськості.

 Прочитай історію. Поясни, чому мисливець не відпустив куріпку? Як ти вважаєш, чи виконала б куріпка обіцянку, якби мисливець її відпустив? Обґрунтуй відповідь.

Якось мисливець впіймав куріпку. Вона дуже не хотіла перетворитися на печеню, тож почала благати, щоб чоловік її відпустив. Вона ж така маленька, і їсти в ній майже нема чого, до того ж такому великому мисливцю хвалитися впольованою куріпкою — не цікаво. Куріпка просилася-просилася, а мисливець все мовчав, дивлячись на неї. І ось вона пообіцяла:

— Відпусти мене, і я заманю до твоєї пастки інших куріпок!

Почувши це мисливець, котрий вже збирався відпустити птаху, одразу забрав її собі на обід.

Робота в групах. *Запишіть кожен не менше трьох питань до історії про мисливця та куріпку. Оберіть два найцікавіших та спробуйте спільно знайти відповідь. Результати один із групи має повідомити однокласникам.*

Не можна вважати зрадою, коли друг просто не робить так, як тобі хотілося б, або коли небезпечна таємниця стає відомою людям, котрі можуть допомогти залагодити це, навіть якщо після цього буде покарання. Дружити — не означає відмовитися від прямування дорогою добра.

У житті трапляється так, що дружні стосунки можуть закінчуватися — змінюються захоплення, місця проживання, зникають спільні справи. Люди не сваряться, просто поступово перестають спілкуватися, адже разом проводити час стає не цікаво. На це не треба ображатися — всі ми змінюємося. Не можна сказати, що це добре чи погано, це одна із закономірностей, на які людина не може вплинути. Хороше в цій закономірності те, що дружні стосунки виникають протягом усього життя, і якщо зазвичай найближчих друзів у людини кілька, то

в цілому друзів може бути багато. І за певний час, випадково зустрівши давнього друга, буває приємно пригадати приємні моменти зі спільного минулого. Навіщо ж від цього відмовлятися, паплюжачи минулу дружбу образами?

На честь дружби названо астероїд Аміцитія, який відкрили в 1893 р. 27 квітня 2011 р. Генеральна Асамблея ООН оголосила 30 квітня Міжнародним днем дружби, запропонувавши міжнародним, державним та регіональним організаціям відзначати його відповідно до культурних традицій.

Випиши до зошита незнайомі слова з вислову Акселя Оксеншерни та пояснення до них. Наведи приклади, які підтверджували б (або заперечували) висловлену ним думку. Запиши, що, на твою думку, сприяє дружбі, що допомагає їй продовжуватися, а що — руйнує (не менше трьох для кожного).

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Що таке родина?
2. Які почуття є найважливішими між родичами? Чому? Наведи приклади.
3. У яких із Десяти Заповідей ідеться про родичів? Як ти їх розумієш? Чи варто дотримуватися цих заповідей, якщо ти не є християнином? Відповідь обґрунтуй.
4. Ще раз уважно розглянь схему спілкування. Як часто ти спілкуєшся з друзями? Чи є теми, на які ти говориш тільки з друзями, а в родині обговорити їх не можеш? Чи хотілося б тобі мати більше друзів? Для чого?
5. Що таке дружба? Перелічи основи дружніх відносин.
6. *Як пов'язані зрада та довіра?*
7. *Порівняй основи стосунків у родині та з друзями. У чому будуть основні відмінності? Запиши їх.*
8. *Пригадай, які є найважливіші доброчинності. Поміркуй, які якості людини найцінніші для побудови дружніх стосунків. Заповни піраміду цінностей дружби: базові (вихідні, без яких дружні відносини не можливі); основні (що робить дружбу — дружбою, а не просто спілкуванням); найважливіші (які призводять до руйнування дружби). Порівняй свою піраміду та піраміду сусіда по партії. Які цінності збігаються? Як ти вважаєш, чи можуть виявитися однакові цінності у людей, які не є друзями? Про що це свідчить?*

Розділ 6. Людина та світ природи

§ 12. Основи господарської діяльності та харчування в релігіях світу

1. Природа та основи господарювання в основних релігіях світу.
2. Харчові заборони.
3. Сутність посту в релігіях світу.

1. Природа та основи господарювання в основних релігіях світу

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, у якому порядку відповідно до християнського віровчення Богом було створено світ. Як одним словом можна назвати все, що виникло до людини? Як має ставитись людина до того, що не створено нею? Поясни свою думку.

Окрім того, що людина контактує з іншими людьми, вона в повсякденному житті весь час стикається з іншими живими істотами — рослинами та тваринами. Залежно від того, як релігія пояснює становище людини у світі, вона регламентує і ставлення до природи.

Природа — це навколишній світ; все, що не створено людиною.

Робота в групах. Ви знаєте вислів «Людина — цар природи». Поміркуйте, що він означає. Якими якостями має володіти цар, щоб бути добрим правителем? Які основні функції царя? Визначте їх зв'язок із якостями, які ви виділили. Запишіть результати ваших розмірковувань у вигляді таблиці

Якості царя	Функції царя	Результат поєднання

Проте правитель може бути справедливим та мудрим, коли його дії спрямовані на забезпечення потреб усіх, хто йому підпорядкований, що стає запорукою розвитку та задоволення. А може бути зацікавлений тільки у власних задоволеннях. Людина була поставлена вище за інших істот саме заради того, щоб забезпечити можливості для їх гарного та продуктивного існування.

Цитата

Шість літ будеш засівати своє поле, і шість літ обтинатимеш свого виноградника, і збиратимеш урожай його, а сьомого року субота повного відпочинку буде для землі, повний відпочинок, субота для Господа: поля свого не будеш обсіювати, а виноградника свого не будеш обтинати. Саморослого колосу жнив твоїх не будеш жати, а трон з необрізаних виноградин твоїх не збиратимеш, рік повного відпочинку буде для землі.

Лев. 25:3—5

Сільське господарство та тваринництво залишалися основною діяльністю людини протягом багатьох століть. **Господарювання** — це діяльність людини, яка забезпечує задоволення потреб у їжі, домівці, зручному побуті за допомогою використання природних і духовних ресурсів (землі, рослинного та тваринного світу, здібностей тощо) та надання послуг.

 Чому у священних текстах містяться настанови господарчого характеру? Це ж не має відношення до релігійної віри. Обґрунтую свою точку зору.

2. Харчові заборони

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, чи знаєш ти про певні обмеження, які є в людей щодо їжі? Чому вони існують, на твою думку? Прочитай текст, щоб дізнатися пояснення основних релігій світу.

Господарська діяльність людини, пов'язана з рослинами та тваринами, зазвичай спрямована на забезпечення повноцінного харчування, тому результатом є отримання продуктів тваринного й рослинного походження. При цьому різні релігії мають свої погляди на те, що людині дозволено вживати в їжу, а що — ні. Деякі з цих приписів можуть здаватися дивними, та для віруючих людей це положення, які не потребують пояснення; це вимога, покликана підтвердити відданість людини своїм переконанням. Особливо великого значення це набуває, коли таких приписів складно дотримуватися. Але переважна кількість таких вимог є логічними, і на сьогодні їхня доцільність підтверджена науковцями та медиками.

У іудеїв є заборона на одночасне вживання м'яса та молока. Нині зрозуміли, чому саме така комбінація є небажаною. У молочних продуктах багато кальцію, а в м'ясі — заліза. Ці складові необхідні для людини, проте погіршують засвоєння одне одного, якщо вживати їх разом. Тож давня незрозуміла заповідь має цілком обгрунтований зміст.

Потрібно знати

Вегетаріанство — це спосіб життя, за якого людина відмовляється від вживання в їжу продуктів тваринного походження.

Найбільше заборон стосується вживань м'яса. Основна вимога — щоб м'ясо, яке вживають у їжу, було свіжим та відповідало вимогам ритуальної чистоти. Також практично в усіх релігіях діє заборона на вживання крові. Водночас відмінності й причини заборони є досить істотними. Зокрема, в іудеїв і мусульман заборонено вживати свинину та всі продукти з неї. Ця тварина вважається нечистою, будь-яка взаємодія з нею спричиняє релігійну нечистоту, що потребує спокутування. Виправдання для цього, крім випадків, коли постає питання про життя людини, бути не може.

Цитата

Тільки цього не будете їсти з тих, що жують жуїрку й що мають розділені копита, розціплені:...свині, бо має розділені ратиці, а жуїрки не жує, нечиста вона для вас: їхнього м'яса не будете їсти, а до їхнього падла не доторкнетесь

Вт., 14:7-8

Заборонено вам мертвечину, кров, свинину, а також те, що забито на заради Аллаха

Кор., Аль-Маїдда, 3

В індуїзмі є заборона на вживання яловичини. Але причина зовсім інша — корова вважається священною твариною, адже її молоко забезпечує життя. У буддизмі особливі обмеження стосуються монахів, які є вегетаріанцями. Загалом в індуїзмі та буддизмі взагалі засуджується вживання м'яса, адже тварина — теж жива істота, і вбити її заради власного задоволення смакових відчуттів — вкрай небажано.

Окрім того, у більшості релігій є багато пересторог щодо морепродуктів та незвичних для нас продуктів — комах або плазунів.

Цитата

Оце будете їсти зо всього, що в воді: усе, що має плавці та луску в воді, у морях та в річках, їх будете їсти. А все, що не має плавців та луски в морях і в річках, зо всього, що роїться в воді, і зо всього, що пливає в воді, гидотна вони для вас

Лев., 11:9—10

Також у релігіях є обмеження щодо рослинної їжі. Переважно всі вони стосуються алкоголю. Ці застороги існують спричинені тим, що під його впливом людина втрачає контроль над собою, їй стає складно відрізнити добре від поганого, внаслідок чого вона чинить багато неприйнятних речей. В ісламі та буддизмі є повна заборона на вживання будь-якого алкоголю, утримуватися від нього рекомендовано в індуїзмі, окремі течії християнства різко негативно ставляться до нього, тоді як більшість дозволяє лише в дуже помірних порціях.

3. Сутність посту в релігіях світу

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, чи траплялися у твоєму житті ситуації, коли обмеження, які тобі доводилося виконувати. Чи завжди тобі хотілося їх дотримуватися? Чи всі вони для тебе були зрозумілими? На твою думку, вони допомогли тобі чи завадили? Поясни.

Окрім того, що релігії регламентують вживання в їжу продуктів загалом, є певні періоди, коли діють інші, суворіші вимоги. Це періоди постів.

Піст — це обумовлені віровченням правила вживання їжі та напоїв, утримання від розваг та посиленна відмова від пороків протягом певного періоду. Основна мета посту — духовне виховання людини.

У християнстві пости відрізняються в різних напрямках за тривалістю, проте основні вимоги, особливо щодо їжі монахів, є спільними — відмова від м'ясних продуктів. У православ'ї пісних днів на рік є майже 200, при цьому має бути повна відмова від продуктів тваринного походження. Крім того, посилення харчових заборон є в середу та п'ятницю та напередодні певних свят. Найважливішими є пости перед Різдвом та Великоднем. У католицизмі також існують пости: 40 днів перед Великоднем, 4 неділі перед Різдвом, п'ятниці протягом року, а також деякі інші дні, що залежать від календаря. У протестантів поширені різні підходи до визначення посту, але основна увага приділяється духовним звершенням.

У іудеїв також є кілька постів. Найважливіші з них тривають напередодні великих свят і передбачають також обмеження у певних побутових зручностях. Загалом практика постів є в іудаїзмі досить розвинутою.

В ісламі обов'язковий піст триває протягом дев'ятого місяця за місячним календарем, який називається Рамадан. Є також рекомендовані, але не обов'язкові дні постів. У ці періоди заборонено протягом світлового дня їсти та пити, це можна робити від заходу до сходу сонця. У цей період для мусульман вкрай важливо нагодувати голодних та бідняків, але для себе влаштувати бенкети не треба.

У буддизмі в цілому немає постів як таких, проте є обмеження, у тому числі в харчуванні, які люди беруть на себе на певний період із релігійною метою. Незалежно від постів до їжі ставляться як до засобу забезпечення життя. Їжа — засіб забезпечення життя і здоров'я, тому необхідно вилучити всі шкідливі продукти. Загалом на це значно впливає оточення, де проживають буддисти.

В індуїзмі система постів ще складніша, адже послідовники цієї релігії вірять у багатьох богів. Кожному з них присвячують пости в окремі дні, але обмеження в їжі мають дуже широкі рамки і залежать від мети людини.

Розглянь зображені продукти. Які з них можна вживати під час посту православному християнину? А мусульманину?

Заповни таблицю

Релігія	Свинина	Яловичина	Заборонені до вживання тварини	Заборонені до вживання рослинні продукти	Особливості посту (від чого необхідно відмовитися)
Іудаїзм					
Християнство					
Іслам					
Індуїзм					
Буддизм					

§ 13. Рослинно-тваринна символіка в релігіях світу

1. Ставлення до тварин.
2. Основні символи в релігіях світу.

1. СТАВЛЕННЯ ДО ТВАРИН

Прочитаймо та подумаймо

Чи знаєш ти якісь приклади, коли тварина надала допомогу людині? Якщо в тебе немає домашнього улюбленця — поміркуй, кого саме і чому тобі хотілося б мати вдома і чому; якщо є — які є позитивні та негативні наслідки цього і що переважає.

Людина взаємодіє зі світом природи не тільки заради їжі. Насамперед це стосується тварин, які оточують нас. І якщо свійські тварини покликані допомогти в господарстві, то дикі тварини не є гіршими чи менш цінними. Особливо шанобливе ставлення до тварин втілюється в тому, що послідовники окремих релігій наділяють образи богів рисами, які для людини є видатними та які характерні для певних тварин.

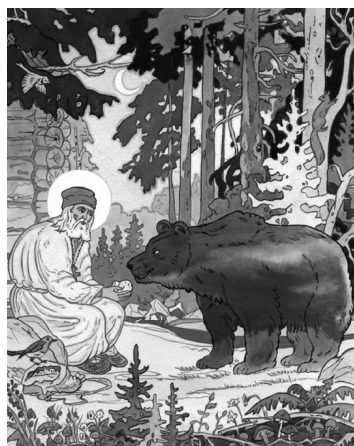

Скарабей був надзвичайно шанованим у Стародавньому Єгипті. Він вважався втіленням бога ранішнього сонця — Хепрі. Оскільки скарабей роблять з бруду та навозу кульки й котять їх, щоб збудувати собі житло, то це зумовлювало в людей думку про те, що так само сонце котиться по небосхилу. Давні єгиптяни вірили, що скарабей дає поштовх до відродження. Це був один із найважливіших охоронних талісманів у той час.

Бог *Ганеша* в індуїзмі вважається сином однієї з найбільш шанованих та важливих богинь — Парваті. Його зображують у вигляді досить повного чоловіка з головою слона. Він вважається покровителем бізнесу, руйнівником перешкод і символом мудрості. Саме ці якості здавна приписувалися в Індії слонам. На сьогодні його храми — одні з найпопулярніших в індуїзмі.

Варто зазначити, що всі релігії вказують на те, що кожна істота — творіння, яке виконує свої функції, тому лише через те, подобається воно нам особисто чи ні, ми не можемо визначити, що це істота, яка варта життя.

Ю. Черепанов
Св. Серафим з Ведмедем (2003 р.)

Один із найвідоміших православних святих, Серафим Саровський, коли жив у лісі, годував багатьох диких тварин, і, за переказами, навіть ведмідь брав хліб у нього з рук.

 Поміркуй, чому дика тварина не боялася святого та не напала на нього. Дай своє пояснення.

Всі живі істоти — необхідні ланочки в системі взаємодії всього, що існує. Як пліснява, що є здебільшого шкідливою, сприяла виробництву одних з найнеобхідніших типів ліків — антибіотиків, так і, на перший погляд, «зайві» тварини є потрібними. Комарі — основа багатьох ланцюгів харчування, отрута змій використовується для виготовлення ліків тощо

Відомий іудейський мудрець Ісгуда казав так:

— Ніщо у світі Божому не створено без мети. Навіть ті істоти, існування яких видається людині цілком непотрібним, сприяють устрою та порядку світобудови, і Творець здійснює волю Свою через кожне Своє творіння, не виключаючи навіть змій, жаб, комарів

Шаб., 77; Бер.-Р., 10

В Індії є плем'я, яке називається *бішної*. Вони не просто буддисти, дотримуються також додаткових настанов, спрямованих на допомогу природі. Наприклад, не менше 10 % врожаю потрібно віддавати диким тваринам, а вогнища палити можна лише із засохлих дерев. Потрібно особливо допомагати тваринам під час посухи. Більше за інших вони вшановують газелей (саме ці тварини вважаються першими, хто послухав проповідь Будди, тож їх часто зображують як символ буддизму поряд із колесом дхарми).

Якщо в якоїсь із новонароджених тваринок гине мама — *бішної* вигодовують дитинча з пляшечки. Інколи навіть молоко може давати жінка, котра годує немовля. Захищаючи тварин від бракон'єрів, багато з цих сміливих та добрих людей гине.

В історії є багато прикладів, коли між людиною і твариною виникали особливі, можна сказати навіть дружні, відносини. Здебільшого це стосується тварин, які живуть поряд з людиною та щодня з нею спілкуються — коней, собак, котів.

Робота в групах. Пригадайте, які правила дружніх відносин ви виробили. Чи вдалося вам їх дотримуватися? Запишіть, із виконанням яких виникли найбільші труднощі. Порівняйте результати між різними групами та оберіть дієвий список вчинків, що сприяють дружнім стосункам. Адаптуйте ці правила до взаємодії між людиною і твариною й запишіть.

Коли побачиш осла свого ворога, що лежить під тягарем своїм, то не загайся допомогти йому, краще допоможеш разом із ним.

Вих. 23:5

Барбер Чарльз Бертон.
До школи (1881 р.)

Ставлення до тварин може бути відмінним залежно від релігійних переконань. Зокрема, для мусульман неприйнятним є тримати собаку в місці, де живе людина. Проте, *всі* основні релігії світу зобов'язують людину піклуватися про своїх тварин, годувати їх та применшувати страждання, яких вони можуть зазнавати.

2. ОСНОВНІ СИМВОЛИ В РЕЛІГІЯХ СВІТУ

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, як називаються храми в різних течіях християнства. Яка частина храму є найважливішою? Чому? За якими ознаками ти дізнаєшся, до якої релігії належить певний храм? Пригадай, якими графічними зображеннями позначають основні релігії світу. Перелічи їх.

Тварини — не просто наші сусіди, а інколи й друзі. Спостерігаючи за тваринами, люди протягом багатьох поколінь помічали в них якісь яскраві риси, які є близькими для людини. Саме тому тварини часто постають символами певних якостей.

Потрібно знати

Символ — умовне позначення якогось предмету, явища, процесу та ін., що вказує на одну з головних його характеристик, використовуючи подібність або домовленість (наприклад, прикрашена ялинка є символом новорічних свят; лелека на даху є символом добробуту та спокою)

У різних народів є свої традиції, які пов'язують певну тварину з яскраво втіленими в ній характеристиками. Тому, коли в казці з'являється лисичка, — ми вже знаємо, що вона хитруватиме, а коли ведмідь — то допомагатиме головному герою.

У слов'янській традиції заєць є символом слабкості та непостійності. А для японців заєць — це символ воїнів-самураїв, одних з найбільш сильних та шанованих людей у їх традиційному суспільстві.

У релігіях символи тварин також відіграють дуже важливе значення. Наприклад, Ісуса Христа часто називають Агнцем Божим. На це є кілька причин: ягня здавна було жертвовною твариною, а Ісус Христос зазнав смертної кари як жертви за гріхи людства.

Окрім того, усталеним символом християнства є риба. Є кілька пояснень цього:

1. Напис на хресті, на якому було розп'ято Ісуса Христа, дуже схожий на те, як пишеться слово «риба».
2. Більшість учнів та послідовників Ісуса Христа були рибалками.
3. Багато чудес, описаних у Євангеліях, сюжетно пов'язані з рибами.
4. Це був таємний знак ранніх християн, які не могли вільно збиратися, бо піддавалися гонінням.

Окрім того, є й інші приклади: традиційно євангелістів зображують у вигляді ангела, лева, бика та орла. Ці зображення розміщені по кутах основного простору храму. Пояснюють це таким чином: Матфей писав про Ісуса Христа здебільшого як про досконалого та безгрішного Божого Месію, тож його зображують як ангела; Марк писав про Сина Божого як про Царя над народами, а лев — символ володарювання; Лука наголошував на самопожертві Ісуса Христа, а бик у той час був найдорожчою твариною для заклання; Лука вказував на висоту вчення Нового Завіту, яке дає змогу подолати смерть і вознестися, як орел.

Пригадай, як називаються храми в різних течіях християнства. Яка частина храму є найважливішою? Чому?

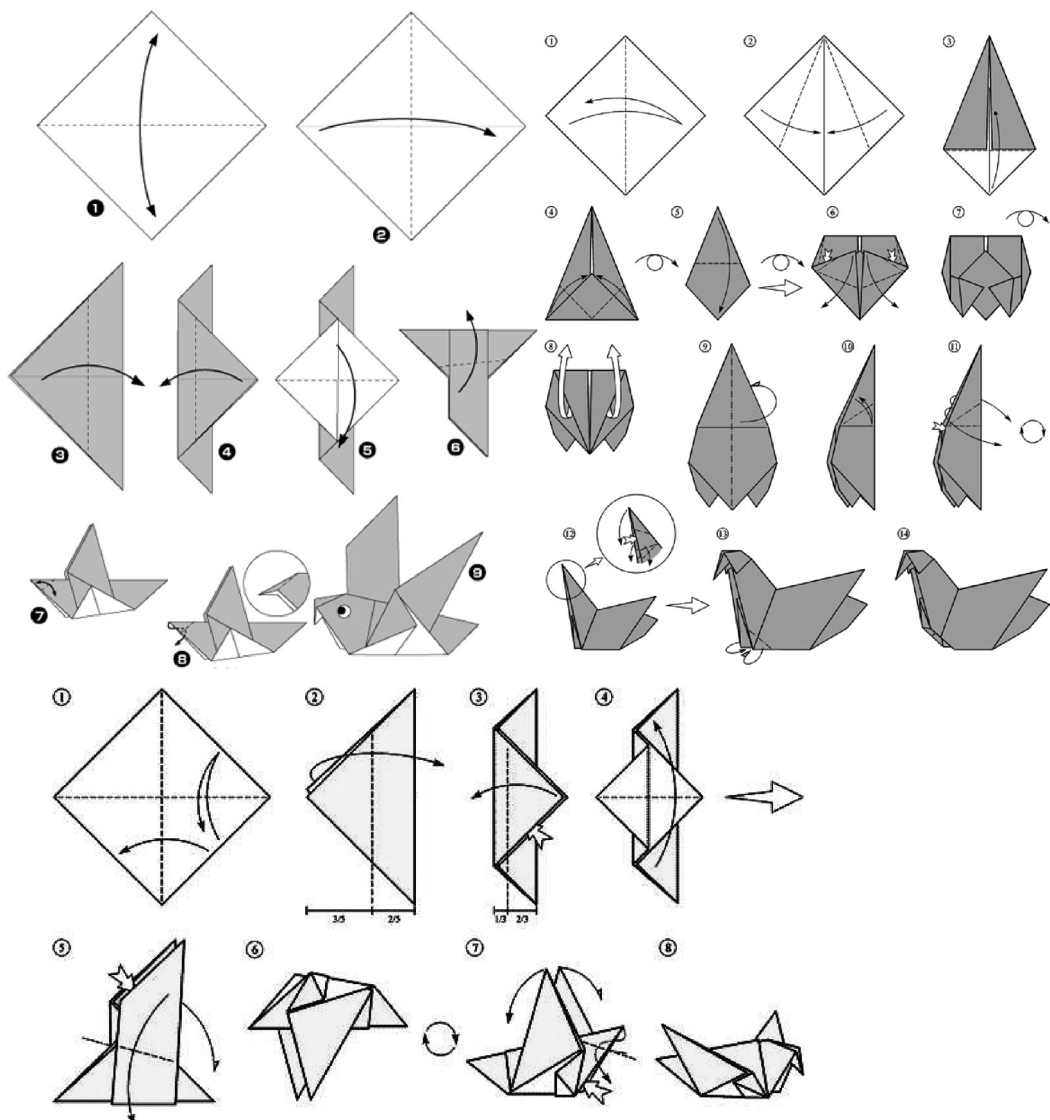
Дуже важливим у християнстві та іудаїзмі є символ голуба. Голуб — це найдешевша жертвна тварина для Храму. Голуб — це перший птах, який після Всесвітнього потопу приніс гілочку, засвідчивши, що земля придатна для людей і тварин. Голуб — це символ сходження Святого Духа. Взагалі голуб — це птах, який найчастіше згадується у Старому та Новому Завітах.

Саме на підставі історії про повернення голуба з гілочкою до ковчега Ноя він став символом миру, спокою та здійснення надій. Особливо популярним цей образ став у XX ст., коли відомий художник Пабло Пікассо зобразив «голуба миру».

Пабло Пікассо.
Голубка миру (1961 р.)

Робота в групах. Розглянь ці схеми. Спробуй скласти голуба. Куди він міг би полетіти? Запиши 6—8 речень про його уявну подорож.

Негативне значення традиційно має змій. Оскільки зустріч із ним у реальному житті є досить небезпечною, то й у релігійному житті він часто є символом пороків.

 Пригадай зображення колеса сансари в буддизмі. Які тварини розміщені в його центрі? Чому?

У Старому Завіті йдеться про те, що саме змій спокусив людей у раю, внаслідок чого вони віддалилися від Творця. Вважається, що яблуко — фрукт, який не можна було їсти. Цей мотив став дуже популярним у мистецтві.

Цитата

Але змій був хитріший над усю польову звірину, яку Господь Бог учинив

Бут., 3:1

Зверни увагу, що саме пропонує з'їсти змій. Пригадай, які тобі ще відомі історії, де фігурує яблуко. Що в них спільного? Запиши до зошита, що, на твою думку, символізує яблуко в християнстві та повсякденному житті.

Ще ширшою є символіка рослин, здебільшого квітів та плодів.

 Найбільш шанованим та яскравим є символ Неопалимої Купини — куща терну, що горів і не згорав, а коли до нього підійшов Мойсей, то «явився йому Ангел Господній у полум'ї огняному з-посеред тернового куща. І побачив він, що та тернина горить огнем, але не згорає куш» (Вих., 2:3). Тож цей символ став основним свідченням проявлення Бога у створеному Ним світі. У християнстві цей символ використовують здебільшого для позначення непорочності Діви Марії, котра, як куш Неопалимої Купини, створила умови для проявлення Бога Сина у світі

Зазвичай квіти покликані підкреслювати різних рисах людини, яку з ними зображено. Так, у християнстві лілія є символом чистоти, непорочності, троянда — всепрощення та духовного вибору тощо. Цікаво, що троянда є символом божественної краси також у іудеїв, а в ісламі — навіть символом семи імен Бога.

Особливе значення має також виноград (як гроно, так і лоза), який пов'язують зі стражданням і відродженням. Часто виноградна лоза також постає символом людини — її теж треба оберігати та поливати, і лише переробивши ягоди, можна отримати смачний сік. Так і людину треба навчати та ростити, щоб вона могла представити свої таланти й поділитися здобутками з іншими.

Загалом символіка рослин (квітів та плодів) є досить схожою в зовсім різних релігіях. Наприклад, гра-

Ікона Христос Виноградна Лоза

нат є символом плодючості, достатку, райського саду в іудеїв, християн, мусульман та індуїстів; лотос — символ щастя, нового життя та чистоти, адже підіймається з брудних глибин на поверхню води, не зашкодивши собі, є основним для індуїстів та буддистів.

 Поміркуй, яка тварина викликає в тебе найбільшу симпатію. Знайди інформацію про ставлення до цієї тварини в одній з основних релігій світу та підготуй повідомлення про це. Намалюй ідеальну, на твою думку, тварину. Чому ти вважаєш, що така тварина — найкраща? Пояснення запиши.

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Що таке природа?
2. Для чого потрібне господарювання? Назви основні настанови щодо господарської діяльності.
3. Що таке піст? Які продукти є забороненими до вживання представникам світових релігій?
4. Що таке символ? Назви основні тваринні символи світових релігій.
5. Чому в індуїзмі часто зображують богів із тваринними рисами? Поясни свою думку
6. *Розглянь зображення. Що тут символізує голуб? Запиши свою думку щодо кожного зображення до зошита та поясни її двома — трьома реченнями.*
7. *Підготуй доповідь про один із символів, який використовують релігійні люди.*
8. *Розпитай родичів, чи були в них у дитинстві домашні тварини і як вони до них ставилися. Порівняй ваші думки. Представ короткий висновок вашого спілкування у вигляді твору на тему «Домашні улюбленці: чи варто їх тримати вдома?». Запиши до зошита.*

Тема 4. ЛЮДИНА ТА СОЦІАЛЬНИЙ СВІТ

Розділ 7. Взаємини з людьми, що оточують

§ 14. Основи ввічливості

1. Сфери життя людини.
2. Сутність ввічливості.
3. Вибачення та прощення.

1. Сфери життя людини

Прочитаємо та подумаємо

Пригадай, що таке «природа». Перелічи навколо себе п'ять предметів, які можна віднести до світу природи, та п'ять, які не можна. Як ти вважаєш, спільнота людей — це природа? Чому? Прочитай текст і порівняй з ним свою думку.

Людина живе не тільки у світі природи. Людина стає людиною тільки в середовищі собі подібних. Якщо тварина може вижити у світі тільки завдяки своїм інстинктам, то людині необхідно взаємодіяти спілкуватися з іншими людьми, інакше вижити у світі для неї неможливо.

Потрібно знати

Інстинкт — неусвідомлена поведінка заради певної мети, здебільшого стосується виживання та пристосування до середовища; вроджена реакція на зовнішні або внутрішні чинники, яка не усвідомлюється і є складно керованою. Наприклад — відсмикування руки від гарячої праски — це інстинкт, будівництва птахами гніздечка — інстинкт тощо.

! **Суспільство** — це організована сукупність людей, об'єднаних певними взаємовідносинами, яка об'єднує всі сфери активності людини (родина, духовне життя, політика, робота тощо).

Соціум — відносини, створені конкретними людьми в межах певної суспільної спільноти.

З усіма цими людьми необхідно подекуди вступати певні взаємини, і часом ці взаємини складаються зовсім не так, як нам хотілося б, причому це може бути як і зовсім незнайома людина, так і близька для нас. Тож поведінка має базуватися на однакових засадах.

2. Сутність ввічливості

Прочитаємо та подумаємо

Спробуймо уявити себе на місці людини, з якою самі поведимось так, що їй це не сподобається: так, може трапитись, що випадково наступаєш на ногу іншій людині. Що ж робити? Нічого? Вибачитись? Кинутися витирати взуття і перепитати кілька разів, чи все гаразд? Поясни свою відповідь.

Для регулювання відносин, які виникають між людьми з урахуванням інтересів обох людей, котрі взаємодіють, та доцільності такої взаємодії виникли правила ввічливості.

Ввічливість — вміння шанобливо ставитися до людей, уникати конфліктів, що дає змогу відчувати себе комфортно в середовищі навіть незнайомих людей та уникати напруження під час взаємодії.

👉 Прочитай історію та порівняй викладене в ній зі своєю поведінкою. Якими були б твої дії у схожій ситуації? Поясни.

Якось жінка, котра відпочивала в санаторії, із самого ранку забігла в кімнату до своєї приятельки, і з порога почала голосно питати:

— Привіт! Як твої справи? Чим плануєш займатися цього вечора?

— Тихіше, — відповіла та, — моя сусідка ще спить.

Жінка, яка прийшла, підійшла до тієї сусідки й почала будити її:

— Вибачте, що я увірвалася із самого ранку до вас у кімнату, і заважаю спати. Я не знала, що спричиню незручності.

— Чи не могли б Ви вибачитися після того, я як прокинуся? Наприклад, коли ми побачимося в ідальні? — запитала розбуджена жінка, яка напередодні погано почувалася і сподівалася хоча б зараз відпочити після важкого дня.

— Ну що Ви! Моє виховання не дозволяє мені цього! Оскільки я була не права, то маю одразу перепросити!

Окрім того, що в людини є родичі та друзі, вона щодня стикається з багатьма іншими людьми, про яких нічого не знає, і навряд чи ще колись побачить. Інколи така кількість людей може дратувати, інколи ми взагалі можемо не звертати увагу на оточення. Особливо це важливо у великих містах, під час подорожей тощо. І тут на допомогу людині приходить етикет. **Етикет** — це правила поведінки, прийняті в суспільстві за певних обставин, які засвідчують дружність та безпеку взаємин.

Перше правило ввічливості — це **вітання**. Воно може виявлятися в різних жестах і словах, але здебільшого це побажання здоров'я, гарного дня або засвідчення чистоти намірів та миролюбства.

👉 Які ти знаєш фрази для вітання? Запиши не менше семи до зошита. Чи однаково ти їх використовуєш? Чи залежить це від того, з ким вітаєшся (вік, стать, професія)?

Цитата

Входячи в дім, вітайте його, промовляючи: Мир дому цьому!

Мт., 10:12

І коли вас вітають, то відповідайте ще кращим привітанням або таким самим

Кор., Сура Ан-Ніса, 86

Часто під час вітання незнайомі люди схилиють голову у поклоні. Це може бути і яскраво виражений уклін (наприклад, така традиція поширена в Японії), і просто кивок, який інколи може замінити вітання між знайомими, якщо один із них зайнятий і не може словами відповісти.

👉 Пригадай правила поведінки у храмі. Чи є щось спільне у вітанні та при вході до храму? Спробуй пояснити, чому.

Друге, про що має пам'ятати людина у взаєминах з іншими, — це висловлювати **подяку**. Все, що зроблено іншим для тебе, варте вдячності. Це стосується будь-яких вчинків — приготувала мама обід, навчив ділусь рибалити, подала продавчиня решту — це все заслуговує на твою вдячність.

Вдячність — це вміння належно оцінити увагу, послугу, добро, зроблене однією людиною для інших. Саме вона підтримує бажання робити добро.

Висловити вдячність можна по-різному — одним словом, якщо це суто випадкові відносини («Дякую!»); з поясненням, чому саме ти це цінуєш («Дякую, все було насправді дуже смачно!» наприкінці трапези) тощо.

Засвідчення вдячності дуже важливе в релігійному житті — воно показує, що людина цілком упевнена у своїй вірі, у тому, що всі події — потрібні й вона на них заслуговує.

 Прочитай притчу про Йова, яка міститься у відповідній частині Біблії. Поміркуй, чому Йов не відмовився від своєї віри? Як ти вважаєш, які почуття та якості виявляв Йов? Чи виявив би він їх, якби не зазнав неприємностей? Поясни свою думку.

У дуже давні часи на схід від Палестини жив праведний чоловік на ім'я Йов. Він відзначався справедливістю, усе життя намагався догодити Богу. Господь нагородив його за благочестя великими благами. Він володів стадом, у якому були сотні голів великої рогатої худоби й тисячі — дрібної. Тішила його велика і дружна родина: семеро синів і три дочки.

Та диявол позаздрив Йову. Він став зводити наклеп перед Богом на праведного Йова. «Хіба за дарма богобоязкий (праведний) Йов? Відбери в нього все, що у нього є, — ось побачиш тоді, чи благословлятиме він Тебе?». Бог, щоб показати всім, наскільки вірний Йому Йов, і щоб навчити людей терпіння в їхніх стражданнях, дозволив дияволу відібрати в Йова все, що той мав. І одного дня розбійники вкрали в Йова всю його худобу, повбивали наймитів, а страшний вихор із пустелі зруйнував дім, де зібрались Йовові діти, і всі вони загинули. Та Йов не лише не став ремствувати на Бога, а й сказав: «Господь дав, Господь і взяв: нехай буде ім'я Господнє благословенне».

Однак посоромлений диявол не вгамувався. Він знову став зводити наклеп на Йова: «Людина віддасть за своє життя усе, чим володіє: та торкнись тільки його кісток, його тіла (тобто врази його хворобою), — побачиш, чи благословлятиме він Тебе?». Бог дозволив дияволу позбавити Йова ще й здоров'я. І ось Йова вразила страшна хвороба — проказа. Тоді навіть Йова дружина стала вмовляти його сказати якесь слово проти Бога, а друзі, замість того щоб утішити, тільки сердили невинного страждальця своїми несправедливими підозрами. Але Йов залишився твердим, не втрачав надії на милосердя Боже і тільки прохав Господа засвідчити, що він терпить усе невинно.

У бесіді з друзями Йов пророкував про Визволителя (про Спасителя) і про майбутнє воскресіння: «Та я знаю, що мій Визволитель живий, і останнього дня Він підійме із пороку цю шкіру мою, яка розпадається, і я уялю своїй побачу Бога. Я побачу Його, самі мої очі побачать, а не очі чужі» (Йов. 19, 25—27).

Після цього Бог, показавши приклад вірності й терпіння на Своєму рабові Йові, Сам явився і звелів його друзям, що дивилися на Йова як на великого грішника, просити молитви за себе в нього. Бог нагородив Свого вірного раба. Йовові було повернуто здоров'я. У нього було знову семеро синів і три дочки, а худоби побільшало вдвічі, ніж було раніше, і жив Йов ще сто сорок років у пошані, спокійно, благочестиво і щасливо.

Ввічливість також передбачає ще один дуже важливий компонент — **прощання**. Інколи після висловлення вдячності про нього забувають, але щире прощання — це засвідчення позитивності, налаштування на хороше, поштовх до подальших взаємин.

3. ВИБАЧЕННЯ ТА ПРОЩЕННЯ

Прочитаємо та подумаємо

Чи можна вважати три правила ввічливості основою взаємин тільки зі знайомими? Які ще правила щоденної поведінки ти можеш додати? Чи вдається їх дотримуватися в щоденному житті всім? Чому? Поясни свою думку.

Основою ввічливості, її підґрунтям є вибачення та прощення.

Вибачення — висловлення жалю з приводу чогось недоброго, що було вчинено; прохання про прощення.

Просити вибачення варто за все, що призвело до незручностей — починаючи від того, що твоє прохання може відволікти людину, і закінчуючи засвідченням усвідомлення власної провини, яка могла бути здійснена (не важливо, зумисне чи ні — вона все одно потребує вибачення).

Прощення — припинення образи, гніву та незадоволення, що виникли внаслідок дій іншої людини. На підставі нього виникає відмова від помсти чи покарання за неправильні дії, а також відмова від переживань щодо цих дій.

Слова прощення засвідчують збереження позитивного характеру взаємин після якоїсь неприємності, є підтвердженням того, що вибачення прийняті й вони більше не будуть перешкоджати взаємодії.

Звісно, правил ввічливості існує набагато більше. Але виконання навіть цих основних забезпечить більш приємні та вдалі відносини з людьми, що нас оточують.

Прощена неділя — остання неділя перед Великим постом (який передує святкуванню Великодня — Воскресіння Христового). У цей день, стоячи на літургії (основній частині богослужіння), християни слухають біблійні читання про піст, прощення гріхів і небесні скарби. Православні просять одне в одного пробачення і вступають у піст з чистою душею і серцем.

Така традиція прийшла до нас від єгипетських ченців, які перейняли її у перших християн. У ті часи, згідно з церковним статутом, прощення просили наприкінці кожного дня. Напередодні Великого посту єгипетські подвижники йшли на 40 днів у пустелю підносити молитву на самоті. Багато гинули там від лап хижаків і, пам'ятаючи про це, просили вибачення один в одного загодя.

Робота в групах. Проаналізуй за наведеним зразком фрази, які використовуються під час прощання:

«До побачення!» — зараз ми розстаємося, але я не проти зустрітися знову, саме тому я кажу, що ми побачимося знову;

«Всього найкращого!» —

«Прощай!» —

«До зустрічі!» —

«Бувайте здорові!» —

«Щасливо!» —

Які з цих фраз доречно використовувати й в яких ситуаціях? Наведіть приклади

Добрим характером притягуй друга, старанністю — родичів, подарунками — та увагою — жінок і слуг, ввічливістю — всіх інших.

Давньоіндійський вислів

Заповни таблицю, позначаючи знаком (наприклад, «+», чи будь-яким іншим) кожен свій ввічливий вчинок з різними людьми протягом дня.

	Вітання	Подяка	Прощання	Вибачення	Прощення
Родичі					
Друзі					
Інші знайомі					
Не знайомі					

Проаналізуй таблицю. Яке правило дотримувалося найчастіше? Найрідше? Чи однаково було використано ці правила під час взаємодії з різними людьми? Запиши до зошита, якого правила тобі було дотримуватися особливо складно та за яких обставин. Що могло би полегшити його виконання?

§ 15. Толерантність

1. Совість та сором.
2. Толерантність як основа відносин між людьми.
3. Релігійна толерантність.

1. Совість та сором

Прочитаємо та подумаємо

Пригадай «золоте правило моралі». Про що воно говорить? У чому виражається ставлення до іншої людини, як до себе? Чи знаєш ти приклади, коли ставлення до іншого виявлялося з позиції виконання цього правила? Наведи приклади. Часом відносини з людьми не складаються через відмінності у поглядах. З подальшого тексту ти дізнаєшся, як діяти в таких ситуаціях.

Як би ми не намагалися чинити так, як потрібно, інколи в нас це не виходить. Окремі такі вчинки є навмисними, окремі — випадковими. Але головне, що при цьому ми знаємо, що вчинок неправильний. Саме тому в людини виникають неприємні відчуття, коли таке трапляється. Це як запобіжник — якщо не хочеться знову їх пережити, то не треба так чинити.

Такі відчуття виникають на основі **совісті** та **сорому**.

Совість — це здатність людини самостійно здійснювати морально-етичний контроль та оцінювання вчинків. Це усвідомлення людиною того, що є добро і що — зло, на підставі чого відбувається вибір.

Цитата

Бо коли погани, що не мають Закону, з природи чинять законне, вони, не маючи Закону, самі собі Закон, що виявляють діло Закону, написане в серцях своїх, як свідчить їм сумління та їхні думки, що то осуджують, то виправдують одна одну

Рим., 2:14—15

Саме совість не дає змоги людині здійснювати погані вчинки, навіть якщо про них ніхто не дізнається. Це унікальна людська якість, якої немає у тваринному світі — усвідомлювати відповідальність за свої вчинки.

Сором — це відчуття соціальної неприйнятності певного вчинку. Обов'язково передбачає спостерігача, реального або уявного, соромно завжди перед кимось. Совість не потребує такого спостерігача.

Відмінності між совістю та соромом можна подати у вигляді такої таблиці:

«Сором»	«Совість»
Почуття хвилювання, ніяковості; потребує зовнішньої оцінки; «зовнішній суддя»	· Відчуття власної помилки; · не потребує оцінки іншими; · «внутрішній суддя»

 Прочитавши притчу, подумай, чи завжди виправлення поганого вчинку потребує слів? Яким чином ще можна засвідчити свій жаль із приводу власної провини, крім вибачень на словах? Наведи приклади з власного досвіду. Дай оцінку з позиції ввічливості діям кожного з цих чоловіків.

Був чудовий літній вечір, місячне сяйво освітлювало стежку, якою йшов чоловік. Замислившись, він не помітив каменя, спіткнувся, впав і боляче забився. Встав, подивився на камінь і пішов собі далі.

За деякий час на стежці з'явився інший чоловік. Насвистуючи, він ще здалеку помітив камінь. Підійшов до нього й подумав: «Це ж моя кохана йтиме цією стежкою, не помітить каменя і впаде». Узяв камінь та й відсунув до узбіччя.

Та ось з'явився ще один чоловік. Він побачив камінь, що лежав віддалік, зловтішно посміхнувся і поклав його знову серед стежки. Починало світати.

На доріжці з'явився четвертий чоловік. Коли він побачив камінь, то подумав, що люди можуть його не помітити, і прибрав камінь подалі від стежки, щоб нікому не заважав.

2. Толерантність як основа відносин між людьми

Прочитаємо та подумаємо

Пригадай, яким чином ти поводишся, коли чуєш від людей думку, яку не підтримуєш? Опиши це п'ятьма словами. Як ти вважаєш — це ефективні дії, вони допомагають тобі досягнути мети? Прочитай, що здатне допомогти людині вибудовувати відносини у складних життєвих обставинах.

Окрім звичайних буденних відносин у житті людини трапляються ситуації, коли взаємини з іншими людьми можуть ускладнюватися різними поглядами на устрій світу та різні приклади візрцевої поведінки. Саме такі відносини здебільшого стосуються релігійних переконань.

Як ти пам'ятаєш, одним з основних елементів релігії є віра. Саме тому аргументовано переконати людину інших поглядів у власній правоті вкрай складно, а часто — просто неможливо.

Вірую, бо абсурдно

Цитата

Тертуліан

У таких випадках найпродуктивнішим є пояснення власної позиції, але без намагання переконати. Інша людина має право на власні погляди, і все, що ти можеш змінити, — це допомогти їй зрозуміти тебе й поважати одне одного. Саме такі відносини є умовою мирного безконфліктного існування у світі, де поглядів і переконань існує багато. Толерантність стосується не тільки релігійних переконань. Вона може виявлятися у ставленні до одягу, традицій їжі, взаємин у сім'ї тощо.

! Толерантність — поважливе ставлення до відмінної від власної думки; не оцінює ставлення до позиції, що відрізняється від власної; надання права людині сповідувати власні погляди й жити відповідно до них.

Головне правило поведінки — це взаємна терпимість, розуміння того, що люди не можуть думати однаково і що всі ми бачимо фрагменти єдиної істини під різним кутом зору.

Махатма Ганді

При цьому не треба сприймати толерантність як відмову від власної позиції. Якщо людина толерантна — це означає не те, що вона має сумніви щодо власних переконань, а те, що вона не тисне на іншу людину, аби та змінила свої. Інколи, поки сам не навчишся — як треба, то весь досвід і пояснення інших не допоможуть. Наприклад, жодна людина не може навчитися їздити на велосипеді чи на ковзанах, не впавши. При цьому ані досвід вчителів, ані найкраще обладнання не допоможуть — певні речі можна зрозуміти лише самому. Але інші можуть допомогти.

Толерантність також не можна сприймати як погодження заради заспокоєння — так, ти можеш говорити, що хочеш, я не суперечитиму тобі, але я вважаю, що ти глибоко помиляєшся. Інколи така поведінка є виправданою, аби не загострювати конфлікт, але вона жодним чином не стосується толерантності. Толерантність — це повага, а не байдужість.

Як ти вважаєш, толерантність у відносинах допомагає чи заважає? Поясни свою позицію. Прочитай історію про побудову стосунків у родині. Чи прийнятно для тебе використати рекомендації з наведеної притчі для власного використання? Чому?

Давно колись в Китаї жила одна родина. Родина не звична — дуже велика, більше 100 людей, жили спільно. Фактично, це було одне велике родинне село. Здавалося б — ну й що тут дивного? Жили — то й жили. Здивування викликає те, що в цій родині були мир та злагода. Ані сварок, ані суперечок, ані бійок чи образ. Звістка про таку дивину дійшла до імператора, і він вирішив сам переконатися, що така родина дійсно існує. Приїхав він до того села, і зрадів щиро побаченому: діти радісні, старі задоволені, навколо все чисто, добробут процвітає. Імператор не знав, як можливо такого досягти, тож пішов до голови родини, поважного старця, щоб той пояснив все. Старий погодився допомогти, взяв аркуш паперу й почав писати пояснення. Писав довго — помітно було, що йому важко і складно це робити. Нарешті, імператор отримав аркуш з ледь розбірливим почерком старця, і зміг розібрати написані посередині три слова: ЛЮБОВ, ПРОЩЕННЯ, ТЕРПІННЯ. А внизу аркуша написано було: сто разів любов, сто разів прощення, сто разів терпіння. Імператор здивувався: «Оце й усе?». «Так, це основа злагоди і добробуту, - відповів старий, - та й миру в цілому».

3. Релігійна толерантність

Прочитаємо та подумаємо

Пригадай «золоте правило моралі». Про що в ньому йдеться? Як на твою думку, чи суперечить це правило толерантності? Поясни свою думку.

Різні релігії розуміють толерантність по-різному. Основи ставлення до представників інших, відмінних від власних, поглядів на світ і його устрій, містяться у вихідних настановах щодо ставлення до людей. Узагальнити погляди, сконцентровані у вченнях світових релігій, можна таким чином.

Християнство: як ви бажаєте, щоб з вами чинили інші, так само чиніть з ними самі.

Цитата

Коли б хто прийде й зачне проповідувати про Ісуса іншого, про якого ми не проповідували, або приймете іншого Духа, якого ви не прийняли, або іншу Євангелію, якої ви не прийняли, то радо терпіли б ви те!

2 Кор., 11:4

Іслам: ніхто з вас не може вважатися віруючою людиною, поки не полюбить брата свого, як самого себе.

Буддизм: людина може висловити своє ставлення до родичів і друзів п'ятьма шляхами: великодушністю, шанобливістю, доброзичливістю, ставленням до них як до себе та вірністю своєму слову.

Робота в групах. Зобразьте толерантність. Чому саме так? Підготуйте пояснення. Запишіть поряд якості, що мають бути в толерантної людини (4—6). Порівняйте із зображеннями в інших групах. Створіть спільний символ, який врахує найважливіші позиції всіх робочих груп, та запишіть поряд 5—7 найважливіших якостей серед тих, які пропонувала кожна група.

Взаємини на основі ввічливості та толерантності стають у нагоді, коли ми потрапляємо в обставини, в яких не знаємо як поводитися. Це може відбутися як у місці, де ти живеш увесь час, так і під час подорожей. Звісно, різні регіони мають власні традиції, але універсальні правила стосуються всіх, і якщо ти виявиш хоча б їх — то це вже значно полегшить твої взаємини з іншими.

Толерантність — складне поняття, яке охоплює багато значень, тому в більшості мов світу не перекладається, щоб зберегти всю повноту смислу. Проте практично всюди є слова, що здавна в побуті використовувалися для позначення бажаного та правильного ставлення до поглядів іншої людини. Вони відображають основні риси, якими має керуватися людина у відносинах з іншими.

Іспанська мова: здатність визнавати відмінні від власних погляди чи думки.

Французька мова: ставлення, яке дозволяє думки чи вчинки, відмінні від власних.

Англійська мова: готовність бути терплячим і поблажливим.

Китайська мова: бути великодушним до інших, дозволяючи їм бути такими, якими вони є.

Арабська мова: милосердя, терплячість, доброзичливість у ставленні до інших.

Українська мова: бути витриманим, здатним примиритися з існуванням поглядів, відмінних від власних.

Розпитай когось зі своїх однолітків, із якими ти рідко спілкуєшся, яку музику любить ця людина. Якщо ваші погляди не збігаються — буде навіть цікавіше. Підготуйся до такого інтерв'ю. Запиши до зошита план вашої розмови. Які пункти в ній будуть обов'язковими? Які за змістом фрази варто використати неодмінно, а від яких — відмовитися? Чи може в цій розмові виявитися толерантність? Як саме?

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Що таке ввічливість? Назви основні правила ввічливості.
2. Чим відрізняються сором і совість? Наведи приклади їхнього вияву.
3. Поясни, як ти розумієш слово «толерантність».
4. На підставі яких якостей має відбуватися спілкування між людьми? Чи залежить це від релігійних поглядів того, з ким спілкуєшся? Чому?
5. Як ти вважаєш, родина — це приклад суспільних чи соціальних відносин? Поясни свою думку.
6. Запиши відмінні риси між байдужою та толерантною людиною (4—6 позицій) у зошит.
7. Як ти вважаєш, як співвідносяться між собою ввічливість і толерантність? Що має бути вихідним, а що — основним у взаєминах з іншими людьми? Обґрунтуй свою позицію.

Розділ 8. Робота та відпочинок

§ 16. Робота як необхідність у повсякденному житті

1. Потреби людини як основа її діяльності.
2. Сутність роботи.
3. Покликання людини.

1. Потреби людини як основа її діяльності

Прочитаємо та подумаємо

Пригадай, що таке «родина». Для чого потрібно спілкування з родиною та друзями? Перелічи, що потрібно, аби людина почувалася задоволеною. Що з цього переліку залежить від її особистих зусиль? Чи докладаєш ти такі зусилля?

Повсякденне життя людини пов'язане із задоволенням потреб.

Потрібно знати

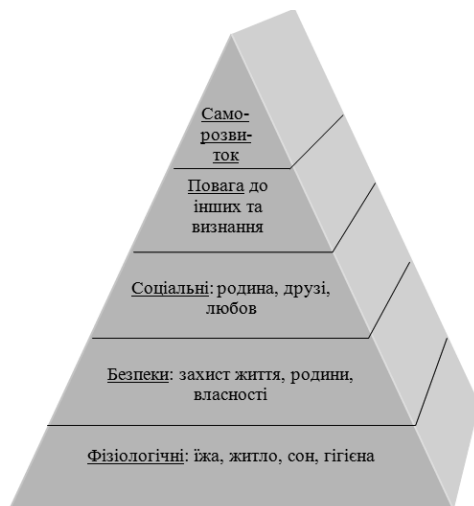
Потреба — внутрішнє спонукання людини до певних дій. Залежить від ситуації і стосується всіх сфер життя людини.

Потреби бувають **матеріальні** (ті, що стосуються всього, що можна побачити та торкнутися) та **духовні** (ті, що стосуються відчуттів). Задоволення *фізичних потреб* дає змогу отримати необхідні ресурси для життя. До таких потреб належать їжа, прийнятні умови проживання, одяг, можливість задовольнити щоденні фізичні (тобто ті, які залежать від функціонування організму) та гігієнічні потреби. *Предметні потреби* — це потреби у володінні певними речами (телефон, комп'ютер тощо), відсутність яких не становить небезпеки для життя, але володіння ними необхідне для сучасної людини. *Духовні потреби* — це потреби, що стосуються безпосередньо особистості людини. Саме їх задоволення є мірилом щастя та радості в кожному моменті життя. Проте, не задовольнивши базових потреб — не можливо думати про вищі.

 Пригадай, хто такий «аскет». Чим аскет відрізняється від монаха? Які релігії підтримують аскетизм, а які — ні? Поясни, чому. Яка твоя думка з цього приводу? Аргументуй її. Від задоволення яких потреб відмовляються аскети?

Відомий дослідник Абрахам Маслоу запропонував представити потреби у вигляді піраміди: не задовольнивши ті, що ближчі до основи, — не можна досягти задоволення вищих. Окремі люди усвідомлено відмовляються від повного задоволення матеріальних потреб, щоб зосередити свою увагу на духовних. Саме їх називають аскетами.

Для того щоб задовольнити свої бажання, людина має працювати. Завдяки роботі виникають нові предмети або явища, які можуть сприяти задоволенню різних потреб людей. Вони можуть ставати предметом обміну, прямого або опосередкованого. Якщо обмін прямий, то, наприклад, селянин, у якого добре вродили яблука, але котрий не має корови, може обмінювати фрукти на молоко. Якщо

опосередкований — обмін відбувається за допомогою грошей. Наприклад, рибалка продає улов, отримує за нього гроші та йде у перукарню підстригти волосся, розраховуючись не рибою, а грошиками.

2. Сутність роботи

Прочитаємо та подумаємо

Чому роботяща, старанна людина є шанованою? Це ж складно — щодня докладати зусилля для того, щоб покращити життя. Чи не краще почекати, поки це допоможе зробити за неї і для неї хтось інший? Поясни свою думку.

Цитата

Дійте, і побачить ваші вчинки Аллах, Його Посланець і віруючі

Кор., сура «Ат-Тауба», 105

Робота — це створення того, чого не було, послуговуючись тими обставинами або матеріалами, які вже існують. Наприклад, навести лад у кімнаті, де розкидано речі, — це робота, написати музичні ноти на чистому аркуші — це робота.

Робота — це певна діяльність, що відбувається у визначений проміжок часу і спрямована на досягнення конкретного результату, пов'язаного зі створенням того, чого не було. **Може бути фізичною та інтелектуальною (або поєднувати їх).**

На особливо шанобливому ставленні до роботи наголошено у багатьох релігіях світу.

Цитата

Недбалий у праці своїй — то брат марнотратнику.

Пр.18:9

Лінощі — як марнотратство, тільки витрачаються не гроші, а час і можливості, що має значно більш негативні наслідки.

Цитата

Лінощі є дітьми багатства та батьками бідності

Андріан Декурсель

Дорога лінивого то терновиння, а путь щирих дорога гладка

Пр., 15:19

Християнські течії мають власне тлумачення ставлення до праці залежно від специфіки віровчення. Православні закликають до «молитви та роботи», католики — до «роботи та молитви», а протестанти переконані, що робота з щирим серцем і є молитвою.

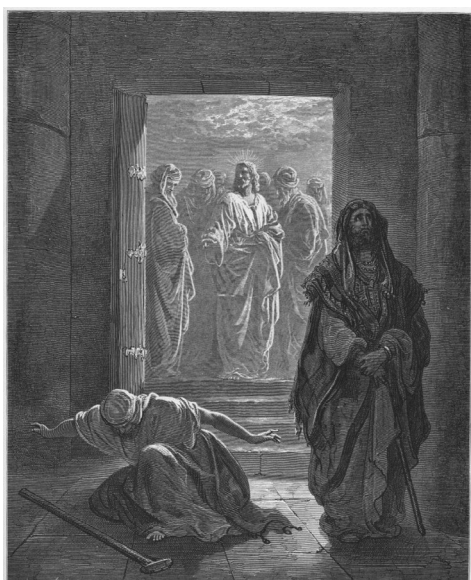
Пригадай притчу про доброго самаритянина. Як ти вважаєш, чи залежали вчинки щодо побитого від статків перехожих? Чи розуміли перехожі, як треба вчинити? Чому ж тоді не вчинили, як належить? Що вони могли б на це відповісти? Прочитай іншу притчу. Що в них спільного? Які висновки будуть загальними для цих двох історій?

У цій притчі (міститься у главі 18 Євангелія від Луки) — про митаря і фарисея — розповідається про двох людей. Митар — це слов'янське слово для позначення збирача податків, професії, оточеної в стародавньому світі загальним презирством. Фарисей — це назва правлячої партії, верхівки тогочасного суспільства й держави. Христос говорить: «Два чоловіки до храму ввійшли помолитись, один фарисей, а другий був митар. Фарисей, ставши, молився про себе

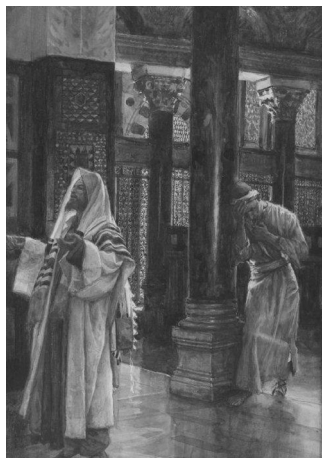
так: «Боже! Дякую Тобі, що я не такий, як інші люди, грабіжники, кривдники, перелюбники або цей митар. Я пошу два рази на тиждень, даю десятю частину всього, що набуваю». А митар здалека стояв, не смів навіть підняти очі на небо, але бив себе в груди й говорив: «Боже! Милостивий будь мені грішному!». «Кажу вам, — закінчує Христос цю притчу, — що митар повернувся до дому свого більш виправданий, аніж той: бо всякий, хто підноситься, буде принижений, хто ж принижується, той піднесеться». Всього три рядки в Євангелії, а сказано в них щось вічне, таке, що справді стосується всіх часів і ситуацій.

Джеймс Бренан.
Митар та фарисей (1858 р.)

Поль Гюстав Доре.
Ілюстрація до Біблії (1865 р.)

Джеймс Тіссо.
Митар та фарисей (1886—1894 р.)

Розглянь ілюстрації до цієї притчі, виконані майстрами живопису в різні часи та різних країнах. Як ти вважаєш, які якості мав фарисей? А митар? Що в них спільного? Які почуття у храмі демонструє фарисей? А митар? Добери та запиши до зошита два — три слова, які б найточніше характеризували кожного з них. Чи можна казати про те, що ці характеристики є свідченням пороків чи добродетелей? Поясни свою думку.

Поміркуй, чому фарисей, який дотримується всіх настанов, засуджується? Чи значить це, що можна грішити? Обґрунтуй свою позицію. Міркування запиши вдома до зошита (5—7 речень).

Юліус фон Каросфельд.
Фарисей та митар (1860 р.)

3. ПОКЛИКАННЯ ЛЮДИНИ

Прочитаємо та подумаємо

Чи доводилося тобі займатися роботою, яка не є необхідною, але тобі хочеться це робити? Що це було? Чому тобі це подобається? Поясни.

Проте, робота не завжди пов'язана з обміном або грошима. Є справи, які людина робить із задоволенням, не очікуючи від цього особливої користі особисто для себе. Справу, яка добре і легко вдається, яка спричиняє радість від самого процесу її виконання, називають *покликанням*. **Покликання** — це внутрішній потяг, здатність, схильність до певної справи, професії.

Ідея покликання за суттю своєю є релігійною, а не «буденною», і дотримання покликання є релігійним обов'язком.

Микола Бердяєв

З власного досвіду тобі відомо, що робота може бути також неприємною. Проте, не забруднивши рук, не отримаєш посівів. Коли людина працює відповідно до свого покликання — це дуже велика удача. Проте навіть якщо доводиться робити не те, що хочеться, це не привід робити абияк. Можливо, тобі знайома ситуація, коли зовсім не хочеться прибирати свої речі. Та незабаром мають прийти гості. Але ж є вихід — речі можна просто запахати до шафи! Проте за кілька днів ти пригадаєш, що десь у шафі зберігається те, що потрібно зараз, — светр, конструктор — не важливо, що саме. Починаючи шукати, можна знову витягнути все, влаштувавши ще більший безлад. До того ж можна знайти потрібне в зовсім поганому стані — пом'ятим, затиснутим і пошкодженим. Тож чи не краще вже одразу витратити трохи більше зусиль на неприємну справу, аніж потім довго виправляти наслідки лінощів?

 Прочитай притчу та знайди у ній відповіді на запитання:

Чому господар дав кожному різну кількість грошей? Поясни свою думку — чи справедливо вчинив господар? Коли справедливим є забрати в того, у кого немає, віддавши тому, в кого вже є? Як ти вважаєш, чи справді тут ідеться про гроші, чи вони символізують щось інше?

Один чоловік шляхетного походження вирушив у далеку країну. Там його мали проголосити царем, а по тому він планував повернутися додому. Чоловік покликав своїх десятих слуг і роздав їм десять мін срібла. Він сказав слугам: «Вкладайте ці гроші в діло до мого повернення». Але співвітчизники того чоловіка ненавиділи його. Вони вислали за ним навздогін посланців, щоб ті сказали в далекій країні: «Ми не хочемо, щоб цей чоловік царював над нами!». Але його все одно проголосили царем, і він повернувся додому. А повернувшись, посплав за тими слугами, котрим роздав був гроші. Його цікавило, який прибуток вони одержали. Перший з них прийшов і доповів: «Пане, твоя міна срібла принесла ще десять мін». Хазяїн сказав йому: «Гарна праця. Ти добрий слуга. Оскільки ти в малому був вірний, я доручаю тобі управляти десятима містами». Тоді прийшов другий слуга й мовив: «Пане, твоя міна принесла ще п'ять мін». Цьому слугі він сказав: «Ти правитимеш п'ятьма містами». Інший слуга прийшов і сказав: «Пане, ось твоя міна. Я тримав її загорнуту в хустину. Я боявся тебе, бо ти чоловік лихий. Ти забиравеш те, чого не клав, і жнеш те, чого не сіяв». Хазяїн промовив: «Я судитиму тебе твоїми ж словами, злий ти слуга. Ти кажеш, що знаєш, що я лихий чоловік, що беру там, де не клав, та жну там, де не сіяв. Тоді чому ж ти не віддав мої гроші мініяйлам?

Повернувшись, я мав би їх із прибутком». І додав, звертаючись до тих, що стояли поруч: «Заберіть у нього цю міну й віддайте тому, хто має десять мін». А вони говорять: «Пане, але ж він уже має десять мін!». «Кажу ж вам, — відповів хазяїн, — кожному, хто має, додасться ще. А в того, котрий не має нічого, відніметься й те незначне, що він має. Щодо тих моїх ворогів, які не хотіли, аби я царював над ними, то приведіть їх сюди і вбийте перед моїми очима»

Лк., 19:11—28

Випиши незнайомі слова та коротке пояснення до кожного з них. Пригадай, що означає символізувати. Якими символами можна зобразити кожного зі слуг? Запиши або замалюй до зошита і поясни, чому обрано саме такий символ.

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Що таке «робота»? Чи обов'язково робота має бути оплачуваною?
2. Поясни, чому лінощі засуджуються в усіх основних релігіях світу.
3. Задоволення яких потреб є для людини необхідністю?
4. Пригадай, що ти знаєш про молитву. Як пов'язані між собою робота та молитва? Пояснення запиши до зошита.
5. *Які духовні потреби для тебе найважливіші? Запиши до зошита та поясни, чому.*
6. *Як ти вважаєш, яке значення має вислів «заривати в землю талант»? Запиши пояснення до зошита.*
7. *Запиши спільні правила для роботи та для молитви.*

§ 17. Свята

1. Сутність свят.
2. Релігійні свята.
3. П одарунки та пожертвування.

1. Сутність свят

Прочитаємо та подумаємо

Зверни увагу — слово «свято» дуже схоже на слово «святий». Як ти вважаєш, чому деякі дні отримали саме таку назву?

Буденність людини наповнена не лише роботою, втомою та відпочинком. Є також особливі дні й події, які називаються святами.

Свято — це день урочистості, зазвичай пов'язаний зі значною приємною подією. Відзначення спільного свята зближує людей, дає змогу відчути себе частиною однієї спільноти.

Насамперед свято — це день відпочинку, коли відбувається вшанування певної події. Свято відрізняється від звичайного вихідного тим, що має спільну для всіх учасників мету в діях.

Цитата

Шість днів працюй, і роби всю працю свою, а день сьомий для Господа, Бога твого; не роби жодної праці ти й син твій та дочка твоя, і раб твій та невольниця твоя, і віл твій, і осел твій, і всяка худоба твоя, і прихोцько твій, що в брамах твоїх, щоб відпочив раб твій і невольниця твоя, як і ти

Вт., 5:13—14

У давнину, коли релігійне та повсякденне життя було нероздільним, практично всі свята мали релігійне тлумачення. Згодом, коли відбувся поділ влади на державну та релігійну, по-

чали виникати окремі святкування. Водночас також існує традиція родинних свят, які можуть відображатися в релігійних діях, але не обов'язково.

Родинне свято — це відзначення особливих для родини подій. Часто найпишніше вшанується перша подія, а потім відбувається святкування її річниць. До родинних свят належать дні народження, річниця весіль тощо.

Державне свято пов'язане з визначними подіями в історії держави, важливими для всіх жителів і позитивно вплинули на подальший розвиток. Святкування сприяє усвідомленню людей себе як певної спільноти, а не просто мешканців однієї території. До державних свят належать визначні події в становленні держави (незалежність, визволення), дні суттєвих перемог, вшанування груп певних людей, вагомих для держави (день збройних сил, день медика, день матері тощо).

Релігійне свято відбувається на честь вагомих подій, що суттєво вплинули на людство і пов'язані зі священними для послідовників релігії подіями чи особами (народження Ісуса Христа у християн, свято жертвопринесення в мусульман, ключові події з життя Будди у буддистів тощо).

Деякі релігії або релігійні течії не схвалюють родинних та державних святкувань, адже вважають, що під час таких заходів людині легко схилитися до спокус і вчинків, які суперечать основним моральним настановам релігії. Проте здебільшого ці три види святкувань мають сфери перетину.

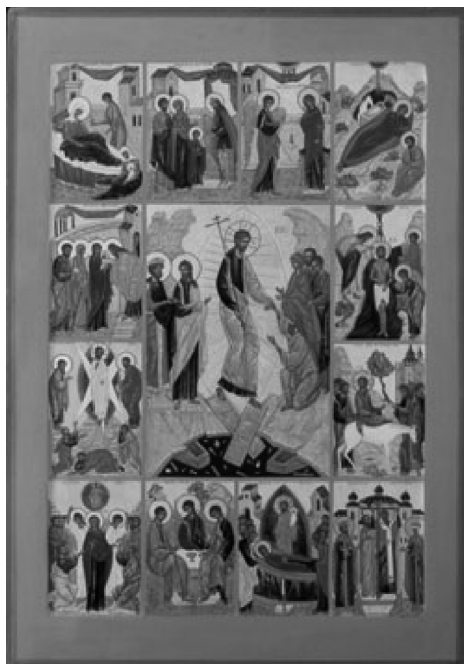
У ранньому християнстві не було прийнято святкувати день народження. Певною мірою відзначали іменини — день ушанування того, на честь кого названо людину. Це пов'язано з тим, що християнином людина ставала в дорослому віці. Щоб наголосити на народженні для нового, християнського життя, людині давали нове ім'я — на честь певного святого чи святої. І саме цей день ставав визначним для подальшого життя людини. Згодом, коли християнство поширилося і було запроваджено хрещення немовлят, знову почали в родині відзначати день народження, оскільки переважно дитину називали на честь тієї людини, яку вшановували християни в день, близький до дня народження дитини. Тож іменини та день народження практично збігалися в часі. На сьогодні ця практика не така поширена, тому багато людей святкує обидва свята, при цьому день народження все ж залишається більш родинним, а іменини — соціальним.

2. Релігійні свята

Прочитаємо та подумаємо

Пригадай, які ти знаєш релігійні свята. Чому вони присвячені? Чи є в тебе улюблене свято. Поясни, чому. Чи завжди свято є радісним? Які події можуть стати основою для відзначення, проте не нести радості? Наведи приклади.

Важливо пам'ятати, що релігійні свята можуть позначати не лише приємні, радісні події, а й періоди скорботи. Саме тому релігійне свято не обов'язково веселе, воно може бути пов'язане із сумом. Свідченням скорботи є особливо суворі вимоги щодо посту та вчинків людей у такі дні. У християнстві найважливіші релігійні свята року пов'язані з подіями життя Ісуса Христа та Діви Марії. Таких свят, окрім Воскресіння Христового, яке є найважливішою подією в житті християнина, протягом року є 12. Ці свята — найважливіші для християн, бо засвідчують прихід Сина Божого в земне життя, спокутування гріхів людства через хресну жертву та звільнення для нового життя через воскресіння. Наведемо перелік (за річним календарним циклом) найважливіших свят, які відзначають православні християни: *Різдво Христове, Хрещення Господнє, Стрітення Господнє, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Вхід Господній до Єрусалима, Вознесіння Господнє, День Святої Трійці, Преображення Господнє, Успіння Пресвятої Богородиці, Різдво Пресвятої Богородиці, Воздвиження Хреста Господнього, Уведення в храм Пресвятої Богородиці*. Оскільки їх 12, то за традицією їх називають «дванадцятими».

Православні ікони дванадесятих свят

В іудаїзмі більшість релігійних свят пов'язана з подіями історії іудейського народу, а також з початком певного нового циклу — тижня, місяця, року. Найважливішими серед них є: *Шабат* (святкування суботи, приписане Торою), *Йом-Кіпур* (День спокути, найурочистіший для іудеїв день, коли відбувається оцінювання діянь людини протягом року), *Песах* (позначає вихід євреїв із єгипетського полону, свято звільнення й оновлення), *Шавуот* (свято отримання Тори та Десяти Заповідей), *Рош-Гашана* (початок нового року, святкується у вересні — жовтні), *Пурім* (день веселощів та подаянь біднякам на честь врятування від заговору), *Ханука* (День свічок на честь чуда, яке відбулося у Другому Храмі).

О. Флерова. Ханука

В ісламі релігійні свята пов'язані здебільшого з подіями життя Мухаммеда. Найважливіших свят у річному циклі є два: *Курбан-байрам* (свято Жертвопринесення, єдиний раз на рік, коли мусульмани здійснюють жертвопринесення в ім'я Аллаха) та *Ураза-байрам* (закінчення посту протягом місяця Рамадан). Іншими важливими святами є: *Лайлат ал-Бара* (ніч Творення, коли здійснюють посилені молитви за померлих та прощення гріхів), *Лайлат ал-Кадр* (ніч Напередвизначення, відзначається як початок ниспослання Корану), *Мавлюд* (день народження пророка Мухаммеда), *Мірадж* (на честь чудового перенесення пророка Мухаммеда з Мекки до Єрусалима, а звідти — на небеса для бесіди з Аллахом).

В індуїзмі релігійних свят дуже багато, оскільки послідовники цієї релігії шанують багатьох богів. Переважно всі святкування є дуже яскравими та радісними. Протягом року таких свят відбувається більше сотні. Найважливішими є *Холі* (відзначення Нового року,

Святування Холі в Індії

Святування Дівалі в Індії

пов'язане зі спаленням опудала злої богині, веселошами та обсипаннями одне одного сухими фарбами, пригощанням тощо), *Дівалі* (день світильників, коли вважається, що душі померлих завітають до домівок родичів, а святування присвячено вшануванню богині щастя та добробуту Лакшмі), *Дасера* (закінчення періоду дощів, коли боги відновлюють боротьбу з демонами, а люди повертаються до сільськогосподарських робіт).

У буддизмі свята безпосередньо пов'язані з ключовими подіями життя Будди, які стосуються віровчення цієї релігії. Проте є й ті, що безпосереднього відношення до буддизму не мають, Новий рік зокрема. До безпосередньо релігійних належать: *Монлам* (ушанування 15 чудес Будди), *Весак* (день народження, просвітління та відходу в нірвану Будди), *Сходження Будди з небес Тушита на землю* (святкування рішення Будди втілитися у вигляді царевича Шак'ямуні для розкриття вчення про спасіння всім живим істотам). Є й інші свята, проте вони різняться від місцевості до місцевості й мають суттєві відмінності. Наприклад, дуже гарним є святування Макха Буча у Таїланді, Камбоджі та Лаосі. Це свято позначає день, коли Будда зібрав 1250 людей, висвятив їх у монахи та відкрив шлях до просвітління. Головна мета свята — не спокутування гріхів, а просвітління розуму.

Макха Буча у Таїланді

3. Подарунки та пожертвування

Прочитаємо та подумаємо

Пригадай, який подарунок було тобою підготовлено за останній час. Кому він був призначений? Який найкращий подарунок було отримано тобою? Що для тебе приємніше — дарувати чи отримувати? Поясни свою відповідь. Прочитай текст і дізнайся, як до подарунків ставляться різні релігії.

Свято відрізняється від звичайних днів тим, що відбуваються певні зміни або навіть і відмова від плину щоденної роботи. Крім того, багато святкувань пов'язані із символічними діями, покликаними наголосити на значенні події, якій присвячено свято. Частину таких дій становлять подарунки та пожертвування.

Подарунок — це річ або духовне надбання (вірш, танок тощо), що людина віддає іншій людині у володіння безкоштовно з метою надати задоволення

Подарункові нагоди бувають різноманітними:

- звичаї та свята (день народження, Новий рік, Різдво тощо);
- вираження вдячності;
- демонстрація любові чи дружби;
- вияв співчуття.

Християни почали дарувати пам'ятні речі під час народження дитини (а за аналогією — і до початку будь-чого нового) у пам'ять про дари, що принесли волхви на честь народження Ісуса Христа.

Потрібно знати

Аналогія — подібність, схожість у цілому відмінних предметів, явищ за певними властивостями, ознаками або відношеннями.

Розглянь картини, що зображають поклоніння волхвів (мудреців) Немовляті.

Що на цих зображеннях викликало в тебе найбільший інтерес? Як ти вважаєш, чи потрібні були Синові Божому ці подарунки? Навіщо їх зробили? Які подарунки ти вважаєш доречними при народженні дитини? А які зараз є найбільш жаданими для тебе на день народження? Поясни, чому.

Альбрехт Дюрер.
Поклоніння волхвів (1505 р.)

Андреа Мантенья.
Поклоніння волхвів (1495–1505 рр.)

Подарунком людина висловлює своє ставлення до іншої людини. Вибираючи, що саме подарувати, потрібно враховувати доречність (наприклад, дівчинці з коротким волоссям не варто дарувати навіть дуже гарну шпильку), а також смаки насамперед того, кому ти даруєш. Приймаючи подарунок, необхідно щиро подякувати за нього. Не можна висловлювати порівнянь стосовно того, що тобі подарували, а також незадоволення вибором.

Більшість релігій не регламентує суворо, що саме й коли дарувати, проте є певні уставлені традиції. Наприклад, іудеї на свято Пурім мають пригостити як мінімум двома видами їжі, християни на свято Воскресіння обмінюються фарбованими яйцями.

У будь-якому разі не можна дарувати те, що може образити людину чи поставити в незручне становище. Неприпустимо дарувати людині, що сповідує певні релігійні погляди, щось пов'язане з іншою релігією (наприклад, подарувати Біблію буддистові або книгу про приготування страв зі свинини мусульманину).

Окрім подарунків конкретним людям, основні релігії світу мають настанови щодо *пожертвувань*.

Пожертвування — це передання людиною іншій людині, громаді чи організації грошей або якихось предметів — одягу, продуктів харчування тощо з метою допомогти задовольнити базові потреби.

Пожертвування можуть бути приурочені до певних свят, але здебільшого здійснюються циклічно — щомісяця чи щороку (раніше це було пов'язане із сільськогосподарським циклом та врожаєм). На сьогодні людина може робити пожертви, навіть не належачи до певної релігійної течії, адже у світі дуже багато тих, хто потребує допомоги.

Цитата

Нехай не відходить пригноблений посоромленим, бідний та вбогий нехай прославляють імення Твоє!

Пс., 74:21

Нехай кожен дає, як серце йому призволяє, не в смутку й не з примусу, бо Бог любить того, хто з радістю дає!

2 Кор., 9:7

О ви, які увірували! Жертвуйте ті блага, які отримали ви, а також те, що Ми проростили для вас із землі. Але не бажайте давати в жертву погане — те, що ви й самі не узiali б, окрім як заплещивши очі.

Кор., сура «Аль-Бакра», 267

Кажи правду, не піддавайся гніву; якщо тебе просять, нехай і про дрібницю, — дай. За допомогою цих трьох умов можна наблизитися до богів.

Дхаммапада, XVII:224

Робота в групах. Прочитайте фрагменти зі священних текстів релігій світу щодо допомоги іншим та жертвувань. Запишіть п'ять положень: що, коли, кому, скільки і як має жертвувати людина. Поясніть, на підставі яких думок у вас сформовано кожне з положень.

1. Підготуй повідомлення про одне з найбільших релігійних свят: коли відзначається, чому присвячене, які є основні норми святкування.

2. Розглянь ще раз уважно ікону із зображенням основних християнських свят. Яке із зображень відповідає якому святу? Поясни, чому ти так вважаєш.

Розділ 9. Релігія та повсякдення

§ 18. Монастирське життя

1. Сутність монастирів.
2. Значення монастирів.
3. Повсякдення монастирського життя.

1. Сутність монастирів

Прочитаємо та подумаємо

Згадай, чи доводилося тобі бачити монастир. Як в тебе лишилися враження? Чим монастир відрізняється від храму? Який з відомих у світі монастирів тобі хотілося б відвідати? Чому?

Для релігійної людини перше місце у визначенні сенсу життя посідає зв'язок із громадою та долучення до божественної сфери. Саме для того, щоб якомога чіткіше та досконаліше виконати приписи свого релігійного вчення, окремі люди вважають за необхідне повністю своє життя присвятити молитвам та релігійним діям. Заради цього вони здебільшого живуть в окремих громадах.

Потрібно знати

Відлюдник — людина, котра через релігійні переконання відмовилася від спілкування з іншими людьми й живе віддалено від них.

Такі громади відомі в більшості великих релігій світу, і їх називають одним спільним словом — монастирі.

! **Монастир — релігійна громада чоловіків чи жінок (суворо окремо), що володіє землями та господарством і живе за єдиним статутом для суворого виконання вимог віровчення релігії, послідовниками якої вони є.**

Оскільки монастирі здебільшого об'єднували людей, схильних до розумової діяльності (адже осмислення вимог релігії потребує значних зусиль думки), вони ставали центрами освіти. У монастирях виникали школи, де здійснювалися значні наукові відкриття. Найвідоміші монастирі світу є центрами духовного життя для всіх послідовників відповідної релігійної течії, а спосіб життя монахів постає взірцем для всіх людей.

Більшість монастирів розташована в місцях, які є священними для віруючих. Інколи їх будували саме в тому місці, що якось виявило свою особливість порівняно з буденними, а інколи це місце ставало особливим, священним унаслідок діяльності людей, котрі там жили.

Лавра — це великий чоловічий монастир особливо вагомого значення, діяльність якого справила визначальний вплив на розвиток культури, освіти, духовності. Лаври є центрами паломництва, взірцевими християнськими громадами, часто мають у власності особливо шановані чудотворні святині.

Зараз у світі налічується близько двох десятків лавр. Серед них на території України є три лаври православної церкви та одна — греко-католицької.

👉 Розглянь наведені фото українських лавр. Виокрем спільні риси монастирів. Поясни, чому ці риси необхідні. Покажи на карті основні центри монастирського життя.

Києво-Печерська Лавра — один із перших монастирів Київської Русі, заснований в XI ст. Один із найшановніших православних монастирів світу, тут зберігаються святині та мощі (нетлінні тіла) божих угодників. Комплекс містить чудотворні ікони, безцінні художні та архітектурні зразки мистецтва. Розташована в м. Києві, над Дніпром

Свято-Успенська Почаївська Лавра — перша згадка датується 1527 р., але виник монастир, найімовірніше, у XIII ст. На території розташоване священне для християн місце — камінь, на якому лишила свій слід Діва Марія після свого явлення над монастирем під час нападу на нього величезного турецько-татарського війська. Зараз тут зберігається надзвичайно шанована чудотворна ікона Почаївської Божої Матері, а також розміщений комплекс споруд із неповторними розписами та мозаїками. Розташована в Тернопільській області.

Святогорська Лавра — виникла в XIV—XV ст. Наймолодша лавра (лише у 2004 р. набула цього статусу). Особливою шаную користується, оскільки 17 її монахів визнані святими. У ній зберігаються чудотворні ікони (місцева святиня — ікона Святогорської Божої Матері)

та моші. Розташована на березі р. Сіверський Донець, на крейдових горах, у Донецькій області.

Свято-Успенська Унівська Лавра — у XIV ст. вже була духовним центром. Належить до Української греко-католицької церкви. Найбільшою святинею є чудотворна ікона Унівської Божої Матері, а також моші. Розташована у Львівській області.

2. Значення монастирів

Прочитаємо та подумаємо

Чи відоме тобі слово «аскет»? Які якості необхідно мати людині, щоб вести аскетичне життя? Пригадай, яким є сенс життя в основних релігіях світу.

Проте основна цінність монастирів — це збереження релігійних норм життя та захист духовних цінностей. Монахи завжди користувалися, і це збереглося до наших днів, особливою пошаною та авторитетом. Це пов'язане з тим, що монахи мають відмовитися від усіх не необхідних для життя предметів і задоволень. Це називають *аскеза*, а людину, яка дотримується таких принципів, — *аскетом*. Аскети відомі з найдавніших часів. Дуже популярним був аскетизм у Стародавній Індії, де багато відлюдників жило в джунглях.

Аскет — людина, котра практикує самообмеження заради духовного розвитку, який є можливим лише за умови обмеження базових потреб.

Життя в монастирях різних релігій істотно відрізняється, але ключові вимоги дуже схожі. Насамперед це стосується суворого дотримання релігійних заборон, значного обмеження в їжі та наявності особистої власності. Практично всі монахи більшість часу присвячують молитві, богослужінням і роботі по господарству або іншим суспільно важливим діям (допомога хворим, навчання тощо). Монахи встають дуже рано, їдять досить мало (часто — лише те, що їм пожертвували миряни), сплять на жорстких ліжках (або й на підлозі), носять не зовсім зручний одноманітний одяг, не можуть створювати сім'ю. Вони мають бути смиренними, слухняними щодо старших. І так щодня, без відпусток та вихідних.

Робота в групах. Зробіть перелік основних функцій монастирів. Пригадайте, чи відомі вам приклади виконання цих функцій (з особистого досвіду, книжок, фільмів тощо) і наведіть приклади. Порівняйте переліки в усіх групах. Зробіть спільний перелік з 4—6 основних функцій.

3. Повсякдення монастирського життя

Прочитаємо та подумаємо

Як ти вважаєш, від чого мешканцям монастиря найскладніше відмовитися з того, що є в житті інших людей? Чому? Заради чого люди йдуть на такі обмеження? Поясни свою думку.

Для чого ж людина йде до монастиря? Часто — це внутрішній покликання релігійної людини, який досить важко пояснити. У монастирі людина відчуває себе ближчою до Бога, повністю присвячуючи своє життя Йому. Монахи приділяють основну увагу духовному розвитку, особливо молячись про нужденних та відступників, тобто людей, котрі самі не в змозі присвятити своє життя служінню.

Але монастирське життя — це не похмурість і сірість. У монахів можуть бути друзі, з якими вони діляться своїми бідами й радощами. Монахи можуть мати певні захоплення, які можна реалізувати в монастирі (наприклад, різьблення по дереву чи створення сайтів для віддалених віруючих). Монахи радіють спортивним перемогам та піклуються про тварин. Тобто вони — звичайні люди, які обрали для себе складний шлях релігійного служіння, внаслідок чого змінили спосіб життя. *Життя в монастирі — це ідеал способу життя для релігійної людини.*

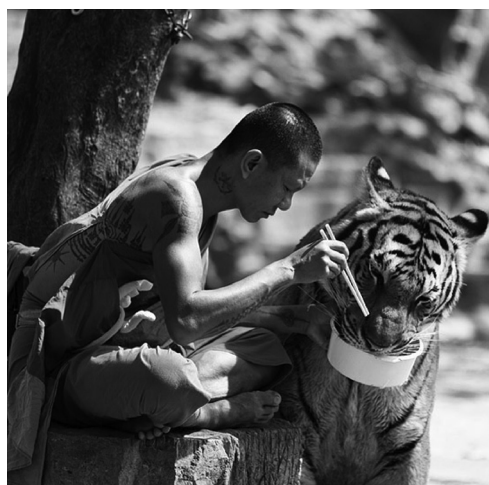

Фото з повсякденного монастирського життя в різних куточках світу

Проте окремі релігії (наприклад, іудаїзм, іслам) не визнають необхідності монашеського способу життя. Їхні послідовники вважають, що весь світ у всій повноті створений Богом, тож відмовлятися від якихось сфер життя — не правильно. Виконувати божественні настанови, слугувати громаді та духовно розвиватися людина може й у повсякденному житті. Тому іудеї та мусульмани вважають, що монастирі не потрібні, хоча й поважають тих людей, які дотримуються основних приписів аскетичного життя у побуті.

 Заповни таблицю, знайшовши інформацію в додаткових джерелах:

Релігія	Вимоги щодо одягу монахів	Вимоги щодо одягу простих людей
Буддизм		
Християнство		
Індуїзм		

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Чи однаковими будуть добрі вчинки представників різних релігій щодо нужденних? Чому?
2. Чи може бути однаковий сенс життя в іудея, християнина й мусульманина? Поясни свою відповідь. У чому основна відмінність поглядів буддиста?
3. Поясни, хто такий святий.
4. Що таке монастир?
5. *Які основні складові сенсу життя? Чи є певна з цих складових особливо важливою для тебе особисто? Поясни, чому саме.*
6. *У чому відмінність між монахом та аскетом? Відповідь обґрунтуй.*

§ 19. Розуміння смерті в релігіях світу

1. Сутність смерті.
2. Смерть і потойбічне життя в релігіях світу.
3. Страх смерті.

1. СУТНІСТЬ СМЕРТІ

Прочитаємо і подумаємо

Чи доводилося тобі бачити звалене вітром дерево? Які почуття воно в тебе викликало? Чому?

Світ, у якому ми живемо, дуже великий, не завжди зрозумілий та надзвичайно різноманітний. Проте все, що є у світі, проходить через одні й ті самі стадії:

- виникнення, поява, народження;
- розвиток, оформлення;
- розквіт, зрілість, повне виконання свого призначення;
- згасання, зношення, старіння;
- загибель.

Ці стадії відносяться як до неживої природи (наприклад, галактики також виникають і зникають), так і до всього живого. Те, що не є природою, а має соціальне походження, теж не оминило цих стадій (країни виникають і розпадаються, музичні напрями набувають популярності та зникають з пам'яті людей).

Розглянь зображення та розташуй їх відповідно до наведених стадій. Порівняй своє рішення з варіантами однокласників.

Людина належить як до світу природи, так і до суспільного виміру, тож ніяк не може бути поза цими законами.

Всі ми народилися, зростаємо, розвиваємося, старіємо та, врешті-решт, помираємо.

Цитата

Як лист зелений на дереві рясному: один на землю падає, а другий виростає, — так бо й з родом тілесним та кровним: один умирає, другий народжується.

Сир. 14:18

Потрібно зрозуміти, що смерть — це не протилежне життю, це завершення життя. **Смерть** — це зупинка фізичних процесів в організмі, що призводить до зникнення його цілісного існування

Для нерелігійних людей смерть — це кінець існування людини, після якого — ніщо, повне зникнення, пустка й незрозумілість.

2. Смерть і потойбічне життя в релігіях світу

Прочитаємо та подумаємо

Що ти знаєш про мумії? Де вони були? Для чого зберігали тіла померлих людей?

Для більшості релігій світу смерть людини — це не кінець її існування. Оскільки релігійна людина вірить у те, що її поява безпосередньо пов'язана з волею Творця, то й смерть сприймається як єдина можливість повернути початкову цілісність із Ним, бо тіло — мінливе і не є сутністю людини.

Більшість релігій світу має вчення про незнищенну сутність, яка є незмінною й вічною часточкою божественного творення — душу. Тіло — це лише оболонка, в якій міститься душа. Це як лялечка, що в ньому формується метелик, — вона захищає та дає змогу йому сформуватися, а коли метелик вилітає з лялечки, то оболонка просто висихає — вона не потрібна більше, вона не має жодного зв'язку з метеликом, тож що б із нею не відбулося — на метелика це не вплине.

Цитата

Те, що для гусені — кінець світу, для метелика — день народження.

Річард Бах

Пригадай, який сенс життя є в християн? Мусульман? Буддистів? Що між ними спільне, а що — відмінне?

З точки зору релігії, людина народжується не випадково, а для виконання певного призначення. Наприкінці цього шляху має відбутися повернення до незмінного й вічного божественного світу, який у природному житті недосяжний. Таким чином, для релігійної людини смерть — це лише момент переходу від обмеженого часом і простором земного життя. Душа не припиняє існування після смерті, продовжуючи його поза тілесною оболонкою.

Цитата

Ніхто не в змозі відняти в мене віру в безсмертя моєї душі, яке дає мені такий спокій, таке повне задоволення

Цицерон

Як саме зберігається сутність і на скільки — віровчення різних релігій пояснюють по-різному. Проте в усіх них є спільна риса — віра у потойбічне життя, тобто уявлення про те, що відбувається після смерті. Ці уявлення мають суттєві відмінності, проте говорять, по суті, одне й те саме: смерть не є кінцем, це перехід в інший стан і вимір, це закономірне явище, це просто завершення етапу земного життя.

Цитата

І наше ім'я забудеться з часом, і ніхто й не згадає про наші діла; і промине життя наше, немов сліди хмари, розвіється, мов мряка, розігнана промінням сонця, його жаром прибита. Наш вік — тінь минула, і кончина наша вороття не знає: печать прикладено, і не повернеться ніхто
Пр., 2:4-5

У будь-якому разі після смерті людини слід упокоїти її тіло. Норми щодо необхідності дій, пов'язаних із похованням є чіткими та досить відмінними в різних релігійних традиціях. Окремі з них можуть видаватися неприйнятними, але є цілком зрозумілими та обґрунтованими для їхніх послідовників.

Здебільшого тіло померлої людини вміщують у труну. Труну переважно закопують у землю на спеціально для цього призначених територіях — цвинтарях (кладовищах). Проте труна може залишитися над поверхнею землі, якщо вона зроблена з каменю або інших матеріалів, що практично не руйнуються. В європейській традиції так прийнято було ховати визначних людей, залишаючи їхні останки у гробницях (склеп та мавзолей є її різновидами). В іудаїзмі наявність труни не є обов'язковою, проте найчастіше вона все ж використовується. Потрібним є поховання в землю. В ісламі також обов'язковою умовою є поховання в землю, проте без труни — тіло загортають у спеціальну тканину (саван) і так опускають до могили. В іудаїзмі та буддизмі поряд із захороненням поширене і є традиційною практикою спалення тіл померлих (кремація).

---

3. Страх смерті

Прочитаємо та подумаємо

Чи доводилося тобі лякатися чогось, про що ти знаєш дуже мало? Наведи приклади. Чи виправданими виявилися твої страхи? Чи варто боятися того, що неможливо уникнути? Поясни свою думку.

Істотною рисою, яка відрізняє людину від тварин, є усвідомлюваний страх смерті. Неусвідомлено він втілюється в інстинкті самозбереження, без якого неможливо було би жити. Але лише людина усвідомлює, що є таке явище, як смерть, і що з її настанням вже нічого, що стосується земного життя, не можна змінити.

Причина страху смерті в тому, що ми з власного досвіду не знаємо, що очікує після смерті. Все невідоме завжди викликає страх. Наприклад, у дитинстві людина може боятися темряви, бо вона не знає, що в ній приховано — може, дещо небезпечно? З віком, коли людина усвідомлює обставини, в яких ця темрява існує, — страху вже немає (адже не страшно ходити в темряві по власній кімнаті, коли ти знаєш у ній кожен закуток і впевнений у своєму оточенні).

Смерть — це найважливіша зміна, яка відбувається з людиною. Зміни завжди страшні, адже приховують у собі небезпеку. А саме ця зміна — найстрашніша, бо є остаточною, невідвратною, незмінною та незрозумілою.

Для релігійної людини завершення земного життя — це початок стану існування душі поза тілесною оболонкою. Для іудаїзму, християнства та ісламу смерть — це народження із земного життя у вічність, початок життя вічного. Саме тому життя релігійної людини — це підготовка до такого переходу. Земне життя постає як школа, де душа осягає певні істини й виконує завдання, залежно від успішності яких залежить подальше існування в позаземному вимірі.

Цитата

Краще добре ім'я від оливи хорошої, а день смерті людини від дня її вродження!

Ек., 7:1

Смерть — це необхідність. Але саме вона надає сенс життю. Усвідомлення того, що земне життя є частковим та скінченним, надає стимул поспішати творити добро й уникати зла, любити та цінувати життя як неповторність і унікальність у кожній миті.

Цитата

Смерть квапить людину завершити свої безсмертні справи

Геннадій Матюшов

Напиши в зошиті твір-роздум на тему «Цінність життя»

§ 20. Посмертне існування душі: рай і пекло

1. Рай в християнстві.
2. Пекло та гріхи в основних релігіях світу.
3. Традиції вшанування померлих в іудаїзмі, християнстві та ісламі.

1. Рай в християнстві

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, як християни пояснюють походження світу та людини. У чому відмінність людини від інших істот?

Християни загалом мають спільні вірування стосовно того, що відбувається після смерті. Ці погляди базуються на ключових положеннях християнства — вірі в те, що Ісус Христос — Син Божий, Який помер на хресті і воскрес на третій день, чим спокотував провини людства перед Богом за порушення Його заборон. Завдяки цьому людина за умови праведного життя може повернутися до стану наближеності до Бога, як це було під час створення світу. Якщо людина жила відповідно до заповідей Божих, то після смерті душа потрапляє до раю.

Рай — стан вічного досконалого блаженства, де немає часу та смерті. Вчення про рай як протиставлення вічним мукам наявне в релігії їдеїв, християн, мусульман та деяких інших релігіях.

У раю всі потреби задоволені, і перебування там — блаженство, яке є винагородою за страждання та подолання спокус протягом земного тілесного життя. Найчастіше рай символізує прекрасний сад із фонтанами або джерелами, співом птахів тощо. Такий образ характерний для багатьох релігійних традицій.

Коли люди вперше потрапили на острови Нової Гвінеї, то побачили там надзвичайно приємні для людини умови: тепло, багато рослин і фруктів тощо. Мандрівники вирішили, що знайшли загублений райський сад. Саме тому птахів надзвичайної краси, яких вони там побачили, назвали *райськими птахами*. Цікаво те, що за такої краси зовнішнього вигляду практично всі вони дуже погано співають.

2. Пекло та гріхи в основних релігіях світу

Прочитаймо та подумаймо

Пригадай, що таке зло. Які є шляхи уникнення зла? Що заважає людині уникати зла? Чи потрібно взагалі його уникати? Чому?

Якщо людина чинила зло, порушувала заповіді й у цілому була несправедною, то хоч якими би були її здобутки в земному житті, після цього на неї чекає покарання — страждання та муки, які є сплатою за занедбання потреб душі, котра прагне до повернення стану наближеності до Бога. Покарання відбувається у пеклі.

Гріх — це порушення релігійних вимог; вчинок, який засуджується релігією та суспільством.

Пекло — посмертне місце покарання грішників, де вони зазнають мук відповідно до вчинених гріхів. Вчення про пекло є в іудеїв, християн, мусульман та деяких інших релігіях.

Страждання у пеклі є не тільки болісними, вони насамперед полягають у тому, що душа практично повністю віддалена від Творця. Проте, Бог милостивий — Ісус Христос — спустився у пекло, тож навіть у грішників є надія на спокутування гріхів та їх прощення.

Остаточне рішення щодо вічного перебування душі в раю чи в пеклі буде ухвалено наприкінці часів, на Страшному Суді.

Цитата

І багато хто з тих, що сплять у земному поросі, збудяться, одні на вічне життя, а одні на наруги, на вічну гидоту. А розумні будуть сяяти, як світила небозводу, а ті, хто привів багатьох до праведності, немов зорі, навіки віків.

Дан., 12:2—3

Ці загальні уявлення поділяють християни всього світу, проте є ідеї, які відрізняють погляди представників різних течій. Ці відмінності засвідчують складність християнського віровчення і його сутнісну єдність водночас, адже основне залишається незмінним — створена Богом душа прагне єдності з Ним, і за милістю Божою може бути прийнята до раю. При цьому вагомою є щира молитва за померлих, яка здатна полегшити їх шлях до раю. Для цього передусім необхідна молитва родичів та близьких померлої людини, а також здійснення відповідних частин богослужіння, що полегшує перебування душі у потойбічному світі.

Загалом іудеї та мусульмани сповідують схожі погляди. Йдеться про те, що після смерті душа людини потрапить до раю чи пекла залежно від вчинків протягом життя, а остаточний поділ на праведників та грішників відбудеться наприкінці часів.

Відмінністю від християнства, ісламу та іудаїзму в розумінні раю та пекла в індуїзмі та буддизмі є те, що такі стани в цих релігіях є перехідними, проміжними, хоча й дуже тривалими, періодами перед наступним утіленням душі. Остаточне завершення страждань можливе лише з припиненням кола перероджень — досягненням стану нирвани. Нирвана — це абсолютне Ніщо, в якому немає ані страждань, ані задоволень. Саме досягнення такого стану є метою кожного життя. У різних напрямках є відмінності в деталях розуміння, але в цілому це стан звільнення від пристрастей та страждань, пов'язаних із ними.

Розглянь традиційне зображення духовного сходження буддиста. Поміркуй, що символізує слон? Чому він перебуває в різному відношенні щодо людини?

3. Традиції вшанування померлих в іудаїзмі, християнстві та ісламі

Прочитаємо та подумаємо

Пригадай Десять Заповідей. Поміркуй, які заповіді християни порушують найчастіше? Поясни свою думку. Яка заповідь, на твою думку, є найважливішою і її порушення не може бути спровоковане жодними обставинами? Чи вважаєш ти, що ці заповіді є важливими та дієвими лише для християн? Поясни.

Основні служби за померлими у християнстві, ісламі та іудаїзмі здійснюють під час поховання, на 9-й день, на 40-й день, а також через рік. Такий цикл має обґрунтування у віровченні. Головним при цьому є ставлення до релігійних дій. Насамперед це молитва. Тож, як і кожна молитва, вона має бути щирою. І тоді людина має підстави вірити, що своїми діями може допомогти душам дорогих людей. І лише невелика кількість людей здатна молитися за всіх, за незнайомих, за грішних, але все одно — за створених Богом, тож за тих, хто має душу і милістю Божою — шлях до раю.

У християнстві чітко виоремлено вчинки, які віддаляють людину від Бога. Забороненими та абсолютно неприйнятними є порушення Десяти Заповідей.

Окрім того, в процесі розвитку та становлення християнства було названо пристрасті, дотримання яких спричиняє віддалення людини від морально-етичних ідеалів християнського віровчення. Це призводить до того, що без каяття в цих гріхах душа людини не зможе спастися від пекельних мук, а спокуса піддатися їм наявна в кожному дні нашого життя.

 Пригадай, що таке символ. Розглянь уважно зображення мозаїк із собору Нотр-Дам-де-Фурвер (Ліон, Франція). Вони містять символічні зображення семи смертних гріхів (написи зроблено латинською мовою).

Робота в групах. Знайдіть відповідність між зображеннями та переліком семи смертних гріхів:

- 1) **гординя** (зверхність, перебільшення власних здатностей та значення);
- 2) **гнів**;
- 3) **лінощі та пригніченість** (уникнення фізичної та духовної роботи);
- 4) **засідість** (бажання того, що відбувається або є в іншого для себе без зусиль з власного боку);
- 5) **обжерливість** (бажання споживати більше, ніж це необхідно для підтримання нормального функціонування організму);
- 6) **жадібність** (бажання фізичного збагачення при нехтуванні духовного розвитку);
- 7) **розпутьство та похоть** (пристрасне бажання тілесних задоволень).

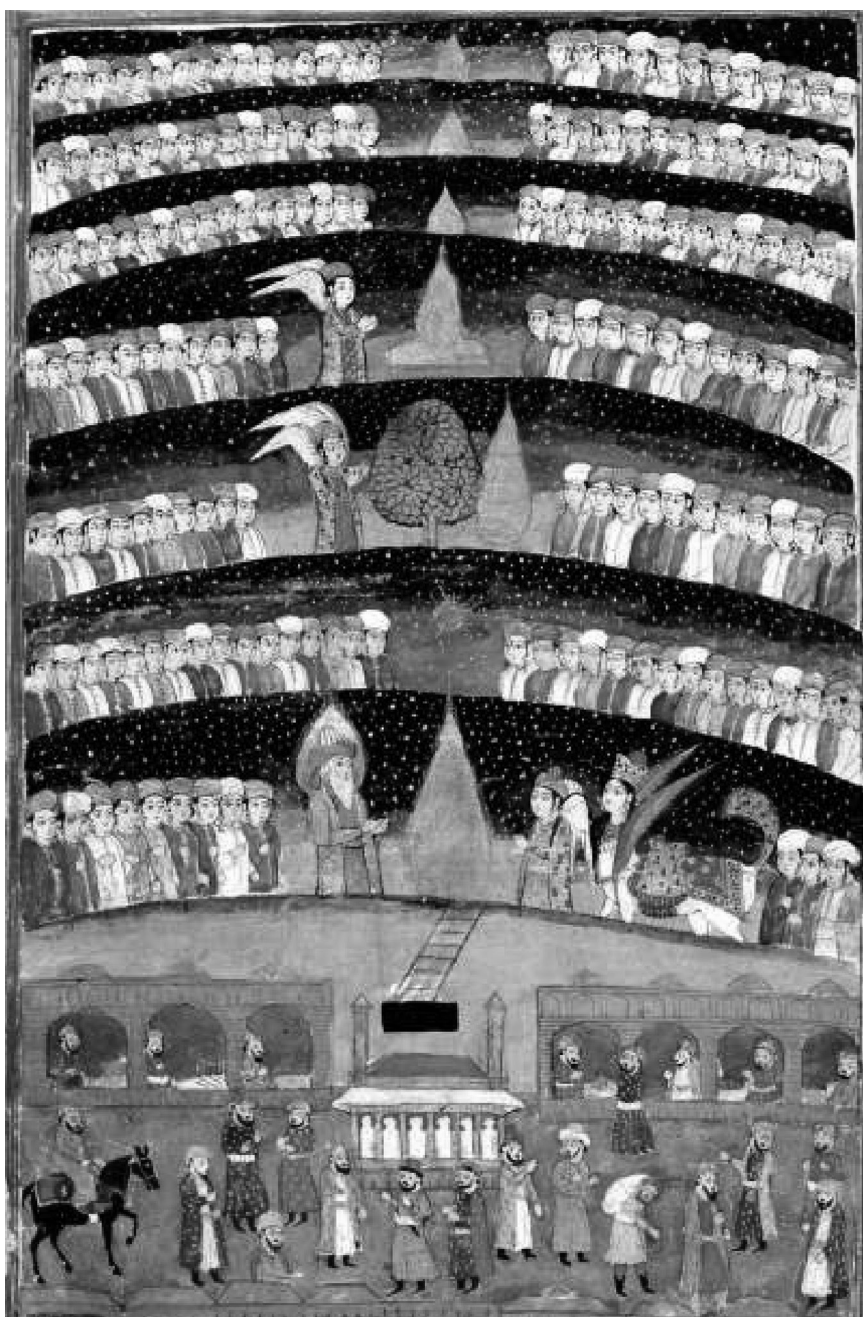

Фра Анджеліко. Срашний суд (1450 р.)

На триптиху (цілісній композиції з трьох картин) у верхній частині, на золотому тлі, зображено Царство Небесне, яким його образно уявляють християни.

Образ Сукхаваті — «землі блаженства» — країни, створеної Буддою в нематеріальному світі, де немає хижих тварин, хвороб і негараздів. Проте тут також діють закони карми. І перебування в цьому раю хоча й тривале, проте не вічне.

Образ раю на персидській мініатюрі
(Кашмір, 1808 р.)

В ісламі рай — це насамперед сади, сповнені благодаті й неувяних у цьому світі благ, де вічне блаженство.

Запиши до таблиці спільні та відмінні риси в розумінні раю.

Релігія	Спільне	Відмінне
Буддизм		
Християнство		
Іслам		

ПЕРЕВІРИМО СЕБЕ

1. Що таке гріх? Наведи приклади гріховних вчинків.
2. Рай — це... Продовжи речення своїми словами. Запиши до зошита.
3. Перелічи письмово в зошиті основні відмінності людини від тварини.
4. Що таке «смерть»? Як її вшановують у різних релігіях?
5. *Порівняй Десять Заповідей і сім смертних гріхів. Порушення яких заповідей призводить до яких гріхів? Запиши до зошита.*
6. *Чи є досягнення раю метою життя буддиста? Поясни свою думку.*
7. *Як ти вважаєш, чому рай має своїм символом сад? Запиши пояснення до зошита.*

ЗАВДАННЯ ТА ТЕКСТИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

До теми 1. «Релігія» та «етика» — що це?

Прочитай клятву, яку дають сучасні українські медики. Незнайомі слова випиши зошит разом з коротким поясненням, запам'ятай значення.

Отримавши професію лікаря та усвідомивши важливість обов'язків, що покладаються на мене, у присутності моїх учителів і колег урочисто клянусь:

- усі знання, сили та вміння віддавати справі охорони і поліпшення здоров'я людини, лікуванню і запобіганню захворюванням, подавати медичну допомогу всім, хто її потребує;
- незмінно керуватись у своїх діях і помислах принципами загальнолюдської моралі, бути безкорисливим і чуйним до хворих, визнавати свої помилки, гідно продовжувати благородні традиції світової медицини;
- зберігати лікарську таємницю, не використовувати її на шкоду людині;
- дотримуватись правил професійної етики, не приховувати правди, якщо це не зашкодить хворому;
- постійно поглиблювати і вдосконалювати свої знання та вміння, в разі необхідності звертатися за допомогою до колег і самому їм у цьому ніколи не відмовляти, бути справедливим до колег;
- власним прикладом сприяти вихованню фізично і морально здорового покоління, утверджувати високі ідеали милосердя, любові, злагоди і взаємодопомоги між людьми.

Вірність цій клятві присягаю пронести через усе своє життя.

Які етичні риси повинна мати людина, щоб їх виконувати? Запиши перелік до зошита. Як ти вважаєш, лікар, котрий жив у Стародавній Греції, виконував подібні зобов'язання? Уяви, що ти визначаєш текст такої клятви. Чи варто сюди додати певні пункти або прибрати деякі з них? Чому?

До теми 2. ЛЮДИНА ТА ДУХОВНИЙ СВІТ

Прочитай вислів Л. І. Солжениціна, який міститься у творі «Архіпелаг ГУЛАГ». Пригадай, що таке «добро» і «зло». Чи завжди можна однозначно сказати, що є добром, а що — злом? Поясни свою думку? Які є критерії відрізнєння добра від зла? Запиши їх до зошита.

Поступово відкрилося мені, що лінія, яка розділяє добро і зло, проходить не між державами, не між класами, не між партіями. Вона проходить крізь кожне людське серце — і крізь всі людські серця. Лінія ця рухлива, вона коливається в нас із роками. Навіть у серці, охопленому злом, вона утримує маленький плацдарм добра. Навіть у найдобрішому серці — невикорінений закуток зла. Відтоді зрозумів я правду всіх релігій світу: вони борються зі злом в людині (в кожній людині). Не можна вигнати повністю зло зі світу, але можна в кожній людині його потіснити.

Які запитання ти можеш поставити до цього тексту? Поміркуй, що може призвести до того, що ця межа посунеться? Чи погоджуєшся ти з думкою автора? Чому? Поясни свою відповідь.

Намалюй, як ти уявляєш собі серце звичайної людини з позицій добра і зла.

Як ти вважаєш, що може бути критерієм, здійснила людина добрий вчинок чи поганий? Склади перелік, наведи приклади. Поміркуй, чи йдеться в цій історії про звичайну їжу? Поясни свою думку. Уяви, що ти можеш запитати в людини, яка в цій історії перебуває у пеклі, чому вона не годує сусіда, адже може це зробити без особливих перешкод чи зусиль. Що б тобі відповіли?

Існує давня ірландська легенда про монаха, котрий після смерті потрапив до раю.

— Перш ніж я увійду, — сказав він апостолові Петру, — відведи мене подивитися пекло.

Святий Петро знайшов для нього провідника, і вони попрямували до пекла. Там монах і його провідник побачили величезний стіл, на якому стояла безліч смачних та апетитних наїдків, але люди страждали від голоду. Це надзвичайно здивувало монаха. Монах звернувся за поясненнями до провідника.

— Справа ось у чому, відповів той. — Кожному, хто сюди потрапляє, дають ложку завдовжки п'ять футів, яку необхідно тримати лише за кінчик для того, щоб можна було їсти. Проте, якщо тримати ложку такої довжини за кінчик — їсти нею не можливо. Подивись на них — вони не можуть потрапити собі до рота.

Монах погодився, що це справжнє пекло, і попросив, щоб його повернули назад, до раю. Коли він увійшов, то його здивуванню не було меж. Монах побачив таку саму величну залу та стіл з наїдками. Проте, люди були не просто задоволені — вони сяяли від щастя. Монах знову звернувся з питанням до провідника:

— Хіба тут немає ложок?

— Чому ж? Є, — почув він у відповідь, — такі самі ложки, з такою самою довжиною ручки, і вони мають тримати їх за кінчик, як і в пеклі. Але люди тут надають перевагу тому, щоб годувати одне одного.

---

1 фут = 30,48 см

Уяви, що ти є лікарем, котрий здатен лікувати від пороків. Які саме ліки та від чого були б у твоїх рецептах для тих, хто не хоче потрапити до пекла? Запиши до зошита рецепти та правила їх застосування. Наприклад: щедрість — це ліки від жадібності; потрібно застосовувати щоразу, коли не хочеться ділитися тим, що є навіть у надлишку.

Пригадай, що таке «молитва». Які її основні функції? Прочитай історію. Поміркуй, у чому була помилка монаха, адже він сказав неосвіченому селянинові правду. Чи означає це, що можна брехати? Поясни свою думку.

Як ти вважаєш, що відчув селянин, коли побачив лисичку? Уяви, що ти знаєш продовження цієї історії. Як змінилися відносини між монахом і селянином?

В Єгипті, багато століть тому було багато величних монастирів. Один із монахів товаришував з місцевим неосвіченим селянином. Одного разу цей селянин сказав монахові:

— Не лише ви вшановуєте Бога, який створив цей світ! Я теж вірю у нього! Кожного вечора я наливаю в тарілочку молоко моєї кози і залишаю його під пальмою. І Бог приходять випити його. Воно йому подобається!!! Адже ще жодного разу не було такого, щоб тарілочка лишилася повною.

Почувши це, монах посміхнувся. Він спробував просто й дохідливо пояснити, що Бог не потребує молока. Проте селянин не хотів його слухати. Тож монах запропонував йому поспостерігати, що ж насправді відбувається з молоком.

Вночі монах і селянин заховалися недалеко від пальми, і невдовзі завдяки повному місяцю у ясному нічному небі змогли розгледіти — до тарілки прибігла лисиця. Звісно, молоко їй було до смаку, і вона не лишила жодної краплини.

Побачивши це, селянин став дуже пригніченим. Він побачив, що молоко п'є не Бог. Монах намагався заспокоїти друга, пояснити, що Бог — абсолютно інший у ставленні світу, і людьми Він пізнається не через навколишні речі. Проте селянин його майже не чув. Похнюпившись ще більше, він попрямував додому.

Монах теж попрямував до своєї домівки. Прийшовши, він був приголомшений — біля дверей стояв Янгол. Він сказав монахові:

— У цього простого селянина не було ані особливих знань, ані мудрості, тож він шанував Бога так, як міг і як знав. А ти зі своїм знанням забрав у нього таку можливість. Тож ти вчинив вірно? Адже показав справжній стан речей? Та скажи мені: як лисичка щоночі опиняється біля тарілки з молоком вже протягом стількох років? Це Бог, бачачи щирість селянина, щоночі своєю волею спрямовує одну з лисичок пустелі до пальми з молоком у тарілочці, щоб втішався селянин, і приймає його жертву!

Пригадай, що називається «добром». Як ти вважаєш, чи можна правителя з наведеного далі тексту назвати добрим? Чому? Чи може бути метою життя творити добро? Поясни свою позицію.

Колись давно жив один правитель. І тривалий час він міркував над трьома найважливішими питаннями: який час найважливіший? Хто найголовніший? Яка спра-

---

ва найвагоміша? Правитель думав, що якщо віднайде відповіді на ці питання, то зможе підкорити весь світ і здійснити все, що захоче.

Він запрошував до палацу безліч мудреців, та жоден із них не зміг відповісти на це питання. Через певний час до правителя дійшли чутки про надзвичайно мудрого відлюдника. І ось правитель сідає коня та прямує на пошуки. Проїжджаючи через ліс, він побачив галявину з невеличкою халабудою, біля якої старенький обробляв землю. Дідусь був уже зовсім втомлений, але необроблена ділянка була великою, тож він не полишав роботи. Правитель зіскочив із коня, підійшов до старенького, вклонився йому:

— Я здалеку приїхав до тебе, щоб отримати відповіді на три питання.

Та дідусь, не звертаючи на нього уваги, продовжував обробляти землю.

— Ти ж вже, мабуть, зовсім втомився. Давай допоможу тобі, — запропонував правитель. Взяв у відлюдника знаряддя та почав працювати. Потім знову запитав, але відповіді не отримав. Дідусь лише попросив повернути знаряддя. Правитель його не слухає, обробляє землю далі. Вирішив усе доробити, щоб допомогти. Аж раптом бачить — йде поранений чоловік. Правитель зупинив його, заспокоїв, обробив рани, вклав у халабуді старого і взявся готувати йому відвар. За справами минув день, і правитель лишився ночувати разом із пораненим чоловіком у халабуді.

На ранок правитель побачив, що дідусь саджає в оброблену землю насіння.

— Мудрий відлюднику, невже ти так і не даси відповіді на мої питання? — з благанням звернувся до нього правитель.

— Що ж питаєш, як ти вже сам знайшов відповіді, — відказує старенький.

— Та невже? Не чув я жодних відповідей! — не повірив йому правитель.

— Ти помітив мою втому, і взявся допомагати мені. А якби помандрував далі, не зупинившись, тебе б у лісі вбили розбійники, які напали на чоловіка, що вчора поранений ледь дістався сюди.

Правитель дуже зачудовано слухав відлюдника, адже навіть не думав про таке.

— Найважливіший час — коли ти копав землю, допомагаючи мені. Найголовніша людина в ту мить — я сам, а твоя допомога — найвагоміша справа. Потім прийшов поранений — і найголовнішим став він, а найважливішою справою — твоє піклування про нього.

Зрештою правитель зрозумів смисл слів відлюдника.

— Запам'ятай, правителю, — наприкінці сказав дідусь, — найголовніший час — зараз, найважливіша людина — та, що зараз поряд, а найвагоміша справа — допомогти тому, хто поряд, адже для цього ми народжені.

І продовжив сіяти. Правитель невдовзі повернувся до палацу, та слова мудреця назавжди лишилися в його серці. По всьому світу рознеслася слава про великодушність та справедливість того правителя.

Поміркуй, чи легко дотримуватись настанов мудреця. Чому? Якими якостями має володіти людина щоб чинити так, як радить дідусь із притчі? Запиши їх до зошита. Чи зміняться ці настанови для представників різних релігій? Поясни свою думку у вигляді оповіді на 5—7 речень. Запиши її до зошита. Які три питання за нагоди тобі хотілося б поставити мудрецю? Чому саме їх?

До теми 2. ЛЮДИНА ТА НАВКОЛИШНІЙ СВІТ

Чи доводилося тобі розмірковувати, яка твоя роль у долі людства в цілому? Чи варто людині докладати зусилля на шляху добра, якщо навколо так багато інших способів досягнути короткострокової мети? Прочитай розповідь.

В одному місті жив мудрець. Якось пізно ввечері до нього в двері постукав мандрівник. Мудрець запросив його до домівки, пригостив вечерею. Відігрівшись, відчувши тепло як від вогнища, так і від спокійної посмішки господаря, мандрівник став сміливішим:

— Слухай! — сказав він мудрецю. — Слава про тебе дійшла навіть у наші віддалені краї. Ти знаєш так багато! Поясни мені, навіщо людина живе? У чому сенс життя?

— А що ти сам думаєш із цього приводу? — всміхнувся мудрець.

— Я справді багато міркував про це, але відповіді досі не знайшов. Кожного дня я роблю практично те саме: працюю, їм, відпочиваю. Так минають дні, місяці, роки. Після зими настає літо, а потім знову повертається зима. Я знаходжу щастя, радію — та воно зникає, і я знову втрачаю розуміння сенсу життя. Все крутиться в якомусь беззмистовному колі. Я думаю, що жодного смислу в цьому немає...

Господар на це нічого не відповів. Він встав з-за столу, підійшов до великого годинника, що висів на стіні, і відкрив дверцята, за якими був схований механізм. Усередині мандрівник побачив багато коліщаток різного розміру, які крутилися швидше й повільніше, чіпляючись зубцями одне за одне. Внаслідок цього й рухалися стрілки годинника.

— Поглянь, — сказав мудрець, — на ось це коліщатко. Або ось на це. Вони ж весь час рухаються на одному місці. Як ти думаєш, який сенс у поворотах лише одного коліщатка?

А ти як думаєш? Чи залежить від розмірів коліщатка його значення в механізмі годинника? Якщо коліщатко маленьке — чи можна від нього позбавитися, не зламавши механізм?

Пригадай, яким є сенс життя в основних релігіях світу. Запиши спільні та відмінні характеристики. Прочитай текст. Чи прийнятною для тебе є така порада? Чому?

Колись жив один сеньйор. Якось він вирушив подорожувати. Діставшись до нової країни, купив путівник по замках, розташованих у тій місцевості. На одній зі сторінок сеньйор побачив пропозицію вирушити на «Експерсію твого життя». Чоловік зацікавився, тим паче, що було написано: через деякі причини, які стануть відомі пізніше, передплату за експерсію не беруть, треба лише домовитися про день і годину приїзду. Сеньйор про все домовився і попрямував до таємничого замку.

Біля воріт мандрівника зустрів чоловік. Крім нього навколо не було нікого.

— Невже експерсія почалася без мене? Де всі інші відвідувачі? Чому гід мене не дочекався, адже я домовився заздалегідь? — засумував сеньйор.

— Інші? Більше нікого не буде в цей час... На експерсію Ви підете самі, і експерсвод Вам не потрібен, — відповів йому чоловік.

Потім він розказав мандрівникові історію замку, особливо наголосивши на тому, що варте уваги: картинах у кімнатах, військовій зброї під сходами, катакомбах у віддаленому крилі замку та маленькій ошатній кімнатці у вежі, яку сеньйор бачив, ще підїжджаючи до замку. Після цього чоловік дав відвідувачу ложку і пояснив умови екскурсії:

— У нас немає сталої оплати за вхід до замку. Вартість розраховуємо таким чином: насипаємо в ложку дрібний пісок, вона вміщує рівно 100 грамів, і відвідувач іде гуляти замком. Після повернення ми зважуємо пісок, що лишився, і беремо оплату за кожен розсипаний грам — по одній срібній монеті.

— А якщо я не розсиплю нічого?

— Ну, в такому випадку Ви нічого й не маєте платити, — всміхнувся чоловік.

Мандрівник здивувався і зрадів такій нагоді. Впевнений у своїх силах, сеньйор почав екскурсію. Крокуючи коридорами, він невідступно дивився на ложку, щоб не втрачати дорогоцінні піщинки. Кімнати з картинами мандрівник вирішив не обходити — там був гарний дзеркальний паркет, на якому так легко підсковзнутися та розсипати пісок. Зброя, розміщена під сходами, була в напівтемряві, а щоб запалити факел потрібно було спуститися крутими сходами, тримаючись за поручні. Але ж сеньйор боявся розсипати пісок, тож оглянув все здалеку і попрямував далі. У віддалену кімнату він також не пішов — у вежі майже завжди бувають протяги, і вони б точно здули пісок з ложки.

Пройшовшись ще трохи, задоволений своїм успіхом сеньйор повернувся до початку екскурсії.

— Неймовірно! — здивувався хазяїн замку. — Ви розсипали менше граму піску. Тож вітаю, екскурсія для Вас — безкоштовна.

— Дякую! — зрадів сеньйор.

— Чи справив враження на Вас наш замок? Ви задоволені, що їхали так далеко сюди? — запитав біля виходу хазяїн.

Сеньйор знітився. Він так турбувався про пісок у ложці, що майже нічого навколо не помітив. Зважаючи на гостинність та чесність хазяїна, він йому так і сказав. Хазяїн дуже засмутився.

— Це просто жадливо! Знаєте, я зроблю виняток для Вас. Не думаючи про пісок, Ви можете ще раз пройти по замку. Лише одна умова — через 17 хвилин буде наступний відвідувач, Ви маєте повернутися до того, як він зайде.

Сеньйор кинувся до кімнат замку. Основні замкові цінності були розташовані в різних кінцях. Пробігши залами з картинами, відвідувач кинувся в напрямку збройних трофеїв. По дорозі помітив величезний годинник, який показував, що 10 хвилин вже минуло, адже замок був дуже великий. Сеньйор окинув згори оком приміщення і навіть не зупинився, адже вежа з пишною кімнатою, яка, за описом хазяїна, була найбільш ошатною та вартою уваги, розміщувалась далеко. Біля сходів до вежі він зрозумів, що підійматися вже немає часу, і лише зітхнув, побачивши витончені різьбляні двері та шматочок прекрасної люстри. Задихавшись, він повернувся до входу.

— То як, Вам сподобався наш замок? — знову спитав хазяїн.

Сеньйор не зміг одразу відповісти, так захекався. Нарешті він відказав:

— Насправді, я нічого не встиг роздивитися... Я хотів встигнути все, і лише думав про хвилини, що минають...

Хазяїн замку сумно подивився на мандрівника:

— Є люди, які йдуть своїм життям, намагаючись ні за що не платити, тож не можуть насолодитися подорожжю. Є інші — ті, хто весь час поспішають, не мають справжньої мети, і тому теж не можуть отримати задоволення від життя. А є ті, хто розуміє: кожен закуток і кожен момент — неповторні, тож із насолодою прямують життя, не лякаючись того, що за це треба платити.

Як ти розумієш — про яку оплату йдеться в притчі? Намалюй свій ідеальний замок життя. Що обов'язково у ньому має бути? Який вигляд, на твою думку, мав би такий малюнок у монаха? Чи буде у вас щось спільне? Поясни свою думку.

Пригадай, що таке «родина»? На яких почуттях мають базуватися взаємини чоловіка та дружини? Запиши у зошит, навівши по два — три приклади на кожну характеристику. Прочитай оповідання О'Генрі «Дарунки волхвів».

Один долар вісімдесят сім центів. Це було все. Із них шістдесят центів — монетками по одному центу. Вона відвойовувала кожну монетку, торгуючись із бакалійником, продавцем овочів, м'ясником так запекло, що аж вуха палали від мовчазного осуду її скупості, зумовленої надмірною ощадливістю. Делла тричі перелічила гроші. Один долар вісімдесят сім центів. А завтра Різдво. Що було робити — хіба впасти на стару, потерту маленьку кушетку й заплакати. Так Делла і зробила. З цього маємо дійти повчального висновку, що життя складається зі сліз, зітхань, усмішок, причому зітхання переважають.

Поки господиня переходить поступово від першої стадії до другої, огляньмо її господу. Мебльована квартира за вісім доларів на тиждень. Не можна сказати, що вона зовсім убога, але щось спільне з цим поняттям, безперечно, має.

Внизу, у вестибюлі, скринька для листів, у щілину якої не ввійшов би жоден лист, і кнопка електричного дзвоника, з якої жодному смертному не пощастило б витиснути будь-якого звуку. На дверях була ще прикріплена картка з написом «М-р Джеймс Діллінгем Янг».

Слово «Діллінгем» розтягнулось на всю довжину в той недавній час процвітання, коли власник цього імені одержував тридцять доларів на тиждень. Тепер він заробляв тільки двадцять доларів, і літери в слові «Діллінгем» поблякли, немовби серйозно замислились, чи не скоротитись їм до скромного, без претензій «Д». Та хоч коли містер Джеймс Діллінгем Янг, приходячи додому, піднімався у свою квартиру на верхньому поверсі, його завжди зустрічали вигук «Джим!» і гарячі обійми місіс Джеймс Діллінгем Янг — її ви вже знаєте як Деллу. А це й справді так гарно! Делла перестала плакати і провела пуховкою по щоках. Вона стояла біля вікна, сумно дивлячись на сірого кота, який прогулювався по сірому паркану в сірому дворі. Завтра Різдво, а у неї тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джимові! Вона місяцями економила буквально кожен цент, і ось це все, що вдалося зібрати. За двадцять доларів на тиждень далеко не заїдеш. Витрати були більші, ніж

вона розраховувала. Витрати завжди більші. Тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джимові! Її Джимові! Багато щасливих годин провела вона, роздумуючи, що б таке подарувати йому на Різдво. Щось особливе, рідкісне, коштовне, хоч трохи гідне високої честі належати Джимові.

Між вікнами кімнати стояло трюмо. Можливо, вам ніколи не випадало дивитися в трюмо у восьмидоларовій мебльованій квартирі. Дуже худа і дуже рухлива людина, спостерігаючи швидко зміну своїх відображень у його довгих та вузьких дзеркалах, може дістати досить точне уявлення про свою зовнішність. Делла була струнка, і їй пощастило опанувати це мистецтво.

Вона раптом одійшла од вікна і зупинилась перед дзеркалом. Очі її сяяли, як діаманти, але за якихось двадцять секунд лице втратило свої кольори. Вона хутенько висмикнула шпильки і розпустила своє довге волосся.

У подружжя Джеймс Діллінгем Янг було дві речі, якими вони дуже пишалися. Одна — це золотий годинник Джима, що належав колись його батькові та дідові, друга — волосся Делли. Якби цариця Савська жила в будинку навпроти, Делла часом, помивши голову, сушила б своє волосся біля вікна, щоб затьмарити блиск оздоб і коштовностей її величності. Якби цар Соломон був швейцаром у будинку, де вони жили, і зберігав би всі свої скарби в підвалі, Джим, проходячи повз нього, завжди діставав би свій годинник, щоб побачити, як Соломон рве собі бороду від заздрощів. Прекрасне волосся Делли розсипалось каштановими хвилями, сяючи, мов струмені водоспаду. Воно спадало нижче її колін і вкривало, наче плащем, майже всю її постать. Потім вона знову, нервуючи і поспішаючи, підбрала його. Завагавшись, постояла якусь мить нерухомо, і дві чи три сльози впали на потертий червоний килим.

Мерщій надіти старенький коричневий жакет і старенький коричневий капелюшок! Махнувши спідницею, Делла кинулася до дверей і вибігла з дому на вулицю, а в очах у неї ще поблискували діамантовими краплями сльози.

Вона зупинилась перед дверима з вивіскою: «М-м Софроні. Найрізноманітніші вироби з волосся». Делла вибігла на другий поверх і спинилася, переводячи дух, серце її швидко билось. Мадам Софроні була здоровенна білява жінка із сухими манерами.

— Чи не купите ви моє волосся? — спитала Делла.

— Я купую волосся, — відповіла мадам.

— Зніміть капелюшок, треба подивитися, що за товар.

Знову заструменів каштановий водоспад.

— Двадцять доларів, — сказала мадам, звично зважуючи в руці волосся.

— Давайте мерщій, — промовила Делла.

Дві години після цього пролетіли на рожевих крилах — вибачайте за банальну метафору. Делла бігала по крамницях, шукаючи подарунок Джимові.

Нарешті знайшла. Безперечно, ця річ була створена для Джима, і тільки для нього. Нічого схожого не було в жодній іншій крамниці, вона вже все перевернула там догори дном. Це був платиновий ланцюжок для кишенькового годинника, простий і строгий, він привертав увагу коштовністю матеріалу, з якого був зроблений, а не мішурним блиском — саме такими мають бути всі гарні речі. Він навіть був гідний годинника. Побачивши його, Делла відразу дійшла думки, що ланцюжок повинен

належати Джимові. Він був такий, як Джим. Скромність і гідність — ці якості були у них обох. За ланцюжок довелося заплатити двадцять один долар. У Делли лишилося ще вісімдесят сім центів, і вона поспішила додому. З таким ланцюжком Джим у будь-якому товаристві зможе дістати свій годинник, глянути, котра година, бо хоч який чудовий був той годинник, а Джим іноді дивився на нього крадькома, бо висів він не на ланцюжку, а на старому шкіряному ремінці.

Коли Делла повернулася додому, її захоплення трохи вщухло, натомість з'явилися передбачливість та розсудливість. Вона дістала щипці для завивання, запалила газ і почала виправляти спустошення, вчинені великодушністю та любов'ю. А це завжди надзвичайно важка праця, дорогі друзі, велетенська праця.

За сорок хвилин її голова вкрилася дрібними кучериками, і Делла стала дуже схожою на хлопчиська, що втік з уроків. Довгим, уважним і критичним поглядом вона глянула на себе в дзеркало.

«Якщо Джим не вб'є мене з першого погляду, — подумала, — то, глянувши вдруге, скаже, що я схожа на хористку з Коні-Айленда. Але що, що могла б я зробити з одним доларом і вісімдесятьма сімома центами?!».

О сьомій годині кава була готова, а гаряча сковорода стояла на плиті, чекаючи, коли на ній смажитимуться котлети.

Джим ніколи не спізнився. Делла затиснула в руці платиновий ланцюжок і сперлася на краєчок стола біля вхідних дверей. Невдовзі вона почула його кроки внизу на сходах і на мить зблідла. Вона мала звичку звертатися до Бога з коротенькими молитвами з приводу всяких життєвих дрібниць і тепер швиденько зашепотіла:

— Господи, зроби, будь ласка, так, щоб я все ще сподобалася йому! Двері відчинилися, Джим увійшов і причинив їх. Його худе обличчя було заклопотане. Бідолаха, у двадцять два роки він мав годувати сім'ю! Йому давно треба було купити нове пальто, і рукавичок у нього не було.

Джим увійшов і завмер, наче сепер, що збирається кинутися на перепелицю. Його очі спинилися на Деллі, у них був вираз, якого вона не могла зрозуміти, і їй стало страшно. Це не були ні гнів, ні здивування, ні докір, ні жах — жодне з тих почуттів, яких вона могла сподіватись. Він просто пильно дивився на неї, і на обличчі у нього був отой дивний вираз.

Делла зіскочила з столу і кинулась до нього.

— Джиме, милий, — вигукнула вона, — не дивись так на мене! Я обстриглась і продала волосся, бо я б не пережила, якби нічого не змогла подарувати тобі на Різдво. Воно знову виросте! Ти ж не гніваєшся, ні? Я повинна була це зробити. Волосся у мене росте дуже швидко. Поздоров мене з Різдвом, Джиме, і будьмо щасливі. Ти ж навіть не знаєш, який гарний, чудовий подарунок я приготувала для тебе!

— Ти обстригла волосся? — насилу спитав Джим так, наче він не міг усвідомити цього очевидного факту, хоч його мозок напружено працював.

— Обстригла і продала його, — відповіла Делла. — Але ж я тобі все одно подобаюсь? Я ж така сама, тільки з коротким волоссям!

Джим здивовано оглянув кімнату.

— То, виходить, твого волосся вже нема? — спитав він з якимсь безглуздим виразом.

— І не шукай його, не знайдеш, — відповіла Делла, — кажу ж тобі: я його продала — обстригла і продала. Сьогодні Святвечір, Джиме. Будь зі мною ласкавий, це ж я зробила для тебе. Можливо, волосся на моїй голові й можна було б перелічити, — в її голосі раптом прозвучала глибока ніжність, — але ніхто й ніколи не зможе виміряти мою любов до тебе! Смажити котлети, Джиме?

І Джим раптом наче прокинувся від важкого сну. Він обняв свою Деллу. Будьмо скромні — відвернімося на якихось десять секунд і займемося чимось іншим. Подумаймо, наприклад, яка різниця між вісьмома доларами на тиждень і мільйоном на рік? І математик, і мудрець дадуть неправильні відповіді. Волхви принесли коштовні дари, але серед них не було одного. Цей туманний натяк ми роз'яснимо пізніше.

Джим витяг із кишені свого пальта пакуночок і кинув його на стіл.

— Зрозумій мене правильно, Делл, — сказав він. — Жодна стрижка, жодні нові зачіски не примусять, щоб я розлюбив тебе, дівчинко. Але розгорни цей пакунок — і ти зрозумієш, чому я спершу трохи розгубився.

Білі спритні пальчики розірвали мотузку й папір. Пролунав крик захвату, а на зміну йому — ой леле! — прийшли, як то буває тільки в жінок, потоки сліз та зойки. Довелось негайно вдатися до всіх заспокійливих засобів, які тільки були у господаря квартири.

Річ у тому, що на столі лежали гребінці, набір гребінців — бічні й задні, — якими Делла давно милувалася на одній з бродвейських вітрин. Чудові гребінці, справжні черепахові, прикрашені по краях дрібними коштовними каменями, і саме того відтінку, що пасував би до її волосся. Гребінці коштували дорого, вона знала це, і її серце давно вже нило від того, що не було жодної надії купити їх. Тепер вони належали їй, але де ж ті коси, що їх прикрасили б ці довгождані гребінці.

А проте вона міцно притисла їх до грудей, підвела нарешті затуманені сльозами очі, всміхнулася і промовила:

— У мене дуже швидко росте волосся, Джиме!

Делла підскочила, як ошпарене котеня, і вигукнула:

— О господи!

Джим ще не бачив свого чудового подарунка. Вона хутенько подала йому на долоні ланцюжок. Матовий коштовний метал, здавалося, засяяв відбитим світлом її гарячої і широкі радості.

— Ну, правда ж гарний, Джиме? Я обнишпорила все місто, поки знайшла його. Тепер ти можеш дивитись, котра година, хоч сто разів на день. Дай-но мені свій годинник. Я хочу побачити, який вигляд він матиме з ланцюжком.

Але Джим не послухався — він ліг на кушетку, закрив руки під голову й всміхнувся.

— Делло, — сказав, — давай сховаємо свої подарунки до іншого часу. Вони надто гарні, щоб так зразу ними користуватись. Я продав годинник, щоб купити тобі гребінці. А тепер, гадаю, пора смажити котлети.

Волхви, ті, що принесли дари немовляті в яслах, були, як ви знаєте, мудрі люди, надзвичайно мудрі люди. Вони винайшли звичай робити різдвяні подарунки. Бо вони були мудрі, і дари їхні були мудрі, ймовірно, що їх можна було навіть замінити, якщо траплялися два однакових подарунки. А я розповів вам нічим не примітну

історію про двох дурненьких дітей, які жили у восьмидоларовій квартирі і зовсім немудро пожертвували одне для одного найдорожчими своїми скарбами. Але до відома мудреців наших днів слід сказати, що з усіх, хто робив подарунки, ці двоє були наймудріші. З усіх, хто приносить і приймає дари, наймудріші тільки такі, як вони. Це всюди так. Вони і є волхви.

Про що йдеться в цій історії? Які почуття були між дружиною і чоловіком? У чому це втілюється? Чи знаєш ти, який найбажаніший подарунок був би для твоїх мами і тата? Уяви себе на місці Делли або Джима. Яка була б твоя реакція в подібній ситуації?

Пригадай, що таке доброчинності. Як можна відрізнити добрі вчинки людини від злих? Прочитай історію. Чому перемогу здобула мати? Поміркуй, що ти вмієш робити завдяки навчанню мами чи тата. А що б тобі хотілося, аби тебе навчили робити батьки? Замалюй це у зошит або запиши.

Це було колись дуже давно. В одному українському селі дівчата та жінки вирішили позмагатися в майстерності. Домовилися вони в неділю на центральну площу принести найкраще, що створили: вишиті рушники, мережива, одяг, витинанки...

У визначений день усі зібралися на площі. Чого тут лише не було! Принесли безліч неповторних речей. Старійшини, які мали обрати найкращу майстриню, просто не могли зупинитися на якійсь одній кандидатці — так багато вправних та талановитих дівчат та жінок було навколо. Тут були вишивки тонкими, як павутиння, золотими та срібними нитками; тонкі мережані скатертини, які можна було протягнути через обручку та інші надзвичайно гарні речі.

А дружина бідняка Марічка не принесла нічого... У неї не було грошей на якісні дорогі матеріали для виробів. Вона просто прийшла за ручку з п'ятирічним сином. У малого в руці був жайвір, вирізаний з дерева. Приклав Петрусь жайвора до вуст — заспівала, защебетала птаха, немов жива. Всі на площі зачудовано слухали пісню. Аж ось високо в небі заспівав живий жайвір — він відгукнувся на поклик чистої дитячої пісні, що линув із землі.

— Той, хто творить розумну і добру людину — найвправніший майстер, — вирішили старійшини, і перемогу віддали Марічці з її сином.

До теми 4. ЛЮДИНА ТА СОЦІАЛЬНИЙ СВІТ

Пригадай, що таке «ввічливість». Чи завжди легко дотримуватися правил ввічливості? Як ти вважаєш, чи потрібно бути ввічливою людиною з тим, хто неправильно чинить, не зважаючи на думку інших? А просто з випадковими людьми, з котрими навряд чи ще колись будеш взаємодіяти? Чому? Прочитай історію та подумай, у чому відмінність між дотриманням складних умовностей етикету та правил ввічливості. Запиши свої висновки до зошита у вигляді невеличкого твору (5–7 речень).

Одного шанованого мудреця складно було назвати прибічником дотримання умовностей складного етикету, проте у відносинах з людьми він завжди намагався виявляти повагу та ввічливість

Якось увечері його юний учень підвозив мудреця додому на автомобілі. Дорогою він грубо розмовляв з регулювальником на перехресті, нагрубів жінці з малою дитиною, котрі повільно переходили дорогу, ще й посварився з водієм, який пригальмував на жовте світло світлофора. Пояснюючи свою поведінку мудрецеві, юнак намагався розказати, що він вчиняв саме так, як той вчив їх:

— Я хочу бути самим собою! Нехай інші знають, що я відчуваю. Ввічливість — це умовність, лише повітря, змінене звуком. Тож нікому вона не треба!

— Справді, це лише змінене повітря, — погодився мудрець. — Проте саме повітрям наповнені шини автомобіля, яким ми їдемо. І, як ти відчуваєш, саме воно допомагає пом'якшити удари.

Прочитай історію, яка виникла у Франції у період Середньовіччя. Поміркуй, чому артист таємно молився? Як ти вважаєш, його вміння жонглювати та робити акробатичні рухи — це робота заради виживання чи покликання? Чому? Назви, завдяки яким якостям артиста Діва Марія виявила свою милість до нього.

Якось у давнину до монастиря прийшов старий артист пересувного цирку. Далі подорожувати з іншими жонглерами, канатохідцями, фокусниками та дресирувальниками йому було вже несила, а за довгі роки мандрівок він так і не назбирав коштів на власну домівку. Артист попросився до братії, щоб його прийняли в місцині, де він в щирих молитвах і роботі на благо обійстя зможе в мирі закінчити свої дні. Він не надто сподівався на успіх. Циркачі та артисти вважалися тоді людьми, котрі займалися негідною роботою, адже вводили людей в оману фокусами, перевдяганнями та й загалом відволікали від благочестивих настроїв своїми розвагами. Однак монахи дозволили йому залишитися, і чоловік почав жити за уставом.

Проводячи багато годин у молитвах, допомагаючи по господарству, він ще кожного пізнього вечора приходив до храму, коли всі монахи вже йшли відпочивати, і перебував там по кілька годин. Це тривало досить довго, тож настоятель монастиря і ще кілька чоловік з братії вирішили подивитися, що ж артист робить у церкві, коли ніхто не бачить.

Тихенько зайшовши до храму, коли артист увечері вже прийшов туди, монахи побачили неймовірну картину: монах стояв на руках перед іконою Діви Марії, жонглюючи ногами кількома яблуками, які підняв у монастирському саду. Члени

братії були обурені й одразу кинулися до артиста, злякавши його своєю появою. Яблука розсипалися в різні боки, артист не знав, що відповісти на обурення, адже знав, що не правий. Аж тут настоятель, а потім й інші монахи побачили — з ікони зійшла Діва Марія, мовчи зібрала яблука, подала їх зачудованому артисту, отерла піт на його чолі.

Монахи кинулися навколішки перед іконою, яка набула звичного вигляду:

— *Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать* (Матф. 5:8), — зі сльозами на очах сказав настоятель слова з Євангелія, і вся братія, стоячи навколішках перед іконою, схилила голови в молитві.

Чи є щось спільне між артистом і митарем? Запиши до зошита, що саме. Уяви, що ти хочеш засвідчити своє вшанування того, що для тебе є священним. Як ти це зробиш? Запиши до зошита, що саме це буде і чому твій вибір саме такий.

Чи траплялися у твоєму житті ситуації, коли нічого не виходить, і хочеться все покинути? Як тобі вдалося їх подолати? Запиши до зошита приклади, в яких випадках люди схожі на моркву, в яких — на яйця, а в яких — на каву. Які зміни тобі особисто до душі найбільше? Поясни, чому.

Приходить до батька молода дівчина і каже:

— Батько, я втомилася, у мене таке важке життя, такі труднощі й проблеми, я весь час пливу проти течії, у мене немає більше сил... Що мені робити?

Батько замість відповіді поставив на вогонь три однакових каstrулі з водою, в одну кинув моркву, в другу поклав яйце, а в третю насипав зерна кави. Через деякий час він вийняв із води моркву та яйце і налив в чашку кави з каstrулі.

— Що змінилося? — запитав він свою дочку.

— Яйце і морква зварилися, а зерна кави розчинилися у воді, — відповіла вона.

— Ні, доню моя, це лише поверховий погляд на речі. Подивись — тверда морква, побувавши в окропі, стала м'якою і податливою. Крихке і рідке яйце стало твердим. Ззовні вони не змінилися, вони лише змінили свою структуру під впливом однакових несприятливих обставин — окропу. Так і люди — сильні зовні можуть розклеїтися і стати слабаками там, де крихкі й ніжні лише тверднуть і міцніють...

— А кава? — запитала дочка.

— О! Це найцікавіше! Зерна кави цілком розчинилися в новому ворожому середовищі й змінили його — перетворили окріп на чудовий ароматний напій. Є особливі люди, які не змінюються через обставини — вони змінюють самі обставини й перетворюють їх на щось нове і прекрасне, дістаючи користь і знання із ситуації...

Прочитай притчу. Чи означає її зміст, що будь-який гріх може бути прощений? Що означає прощати? Хто виявив більше добродетелей — помираючий монах чи інші члени монастиря? Поясни свою думку.

Жив у якомусь монастирі недбайливий чернець: він часто спізнювався до служби, засмучував цим братів і змушував гніватися ігумена. Ченці на-

---

рікали, і навіть просили настоятеля вигнати його. І ось цей монах захворів, хвороба посилювалася, і він уже наближався до смерті. Засмучені були брати, що загине душа нещасного. Зібралися вони в одра його, щоб полегшити передсмертні страждання своєю молитвою, але що ж бачать вони? Цей чернець помирав смертю праведника. Обличчя його виражало спокій і радість. Коли він трохи отямився, браття запитали:

— Яку розраду отримав ти від Бога? З ким ти розмовляв, як із близькими рідними своїми?

І вмираючий, зібравши останні сили, відповів:

— Брати, ви знаєте, що я жив негідно, і ось я побачив, як демони оточили мій одр, у руках їх була хартія — лист, згори донизу списаний моїми гріхами. Вони наблизилися до мене, а Ангел-хранитель мій стояв удалині та плакав. І раптом я почув голос із неба: «Не судить, і не судимі будете! Цей чернець не засудив нікого, і Я прощаю його», — і негайно хартія в руках демонів загорілася, і вони з криками зникли. Підійшов до мене Ангел і привітав мене, і я говорив з ним.

Як ти вважаєш, чи потрібен людині в житті наставник, котрому можна довіряти і радитися? Яка людина для тебе могла б виконати функцію майстра-вчителя? Чому?

В один прекрасний день майстер привів свого учня в парк, розташований біля підніжжя гори. У парку розміщувався складний лабіринт із дуже високими й гладкими стінами. Даху у лабіринту не було, і його переходи висвітлювалися сонячним світлом.

Майстер підвів учня до входу в лабіринт і велів йому відшукати вихід. Учень плував у лабіринті цілий день і цілу ніч, але раз у раз незмінно заходив у глухий кут. Зневірившись вибратися назовні, він упав на землю і заснув.

Відчувши, як хтось трясє його за плече, учень розплющив очі. Над ним стояв майстер.

— Іди за мною, — сказав він.

Вийшовши з лабіринту, майстер, не обертаючись, став підніматися на гору.

Піднявшись на вершину, він сказав:

— Подивися вниз!

З місця, на якому вони стояли, лабіринт було видно як на долоні.

— Дивлячись звідси, ти можеш відшукати шлях, що веде до виходу з лабіринту? — запитав майстер.

— Це не складно, — сказав учень. — Треба тільки уважно придивитися.

— Знайди його й гарненько запам'ятай, — сказав учитель.

Через деякий час вони спустилися з гори, учень увійшов у лабіринт і впевнено пройшов його, жодного разу не збившись і не заблукавши.

— Чим далі ти відсторонюєшся від ситуації, чим вище над нею підіймаєшся, чим більшу поверхню охоплює твій погляд, тим простіше відшукати правильне рішення!

Наведи приклади, коли тобі вдалося подолати складні ситуації. Що тобі в цьому допомогло? Запиши поради для своїх друзів у складних ситуаціях.

СЛОВНИК

Аналогія — подібність, схожість у цілому відмінних предметів, явищ за певними властивостями, ознаками або відношеннями.

Аскет — людина, котра практикує самообмеження заради духовного розвитку, який є можливим лише за умови обмеження базових потреб.

Атеїзм — система поглядів, що заперечує істинність релігійних ідей.

Богослужіння — зовнішній вияв релігійних поглядів людини через здійснення молитов та виконання спеціальних дій, спрямованих на підтримання зв'язку між людиною та сферою божественного.

Буддизм (засновник — Сіддхартха Гаутама Шак'ямуні, який після просвітління отримав ім'я Будда) — релігія, що базується на вірі в можливість людини перервати незліченний колообіг народжень та смертей за допомогою спеціальних вправ для свідомості, які сприяють розумінню справжнього устрою світу.

Ввічливість — уміння шанобливо ставитися до людей, уникати конфліктів, що дає змогу почуватися комфортно в середовищі навіть незнайомих людей та уникати напруження під час взаємодії.

Вдячність — уміння належно оцінити увагу, послугу, добро, зроблене однією людиною для інших. Саме вона підтримує бажання робити добро.

Вегетаріанство — спосіб життя, за якого людина відмовляється від вживання в їжу продуктів тваринного походження.

Вибачення — висловлення жалю з приводу чогось недоброго, що було зроблено; прохання про прощення

Вівтар — основна, найбільш священна частина храму; священне місце, розташоване здебільшого на підвищенні, де здійснюється жертвоприношення (на сьогодні здебільшого — символічне: ароматичними речовинами, їжею тощо). Саме через дії, які відбуваються у вівтарній частині, відновлюється та посилюється зв'язок людини з божественною сферою. Переважно містить предмети, які, на думку віруючих, здатні бути трансляторами божественної сутності.

Відлюдник — людина, котра через релігійні переконання відмовилася від спілкування з іншими людьми і живе віддалено від них.

Віра релігійна — впевненість у правильності певної релігії, знання її основних положень, знання притаманних їй норм поведінки та дотримання їх у повсякденному житті.

Віровчення — пояснення, як влаштовано світ, як і навіщо він був створений, звідки взялася людина, для чого вона живе і як може досягнути щастя.

Господарювання — діяльність людини, яка забезпечує задоволення потреб у їжі, домівці, зручному побуті за допомогою використання природних і духовних ресурсів (землі, рослинного та тваринного світу, здібностей тощо) й надання послуг.

Добро — все позитивне, те, з чим пов'язані надії та мрії людини, уявлення про щастя, свободу, прогрес.

Доброчинності — позитивні характеристики людини: мудрість, помірність, справедливість, відвага. Для більшості людей світу вони неможливі без віри, надії та любові.

Догмат — вихідне релігійне твердження, яке не потребує доведення, має непохитний авторитет, не піддається критиці та вимагає беззастережної віри; на комплексі догматів базується віровчення.

Дружба — відносини між людьми, які базуються на довірі, щирості, спільних інтересах та взаємній підтримці.

Еволюціонізм — людина вважає, що все, що існує, виникло тільки через фізичні та хімічні реакції.

Етика — наука, яка вивчає відносини між людьми з погляду уявлень про добро і зло, визначає норми поведінки в певній групі людей або в суспільстві в цілому.

Етикет — правила поведінки, прийняті в суспільстві за певних обставин, які засвідчують дружність і безпеку взаємин.

Етичні норми формують систему норм поведінки, їх дотримання необхідне для віруючої людини, а покарання за негідні вчинки очікує на людину не лише протягом життя, а й після смерті.

Євхаристія, або причастя, — основа християнського богослужіння, спеціальні дії, під час яких віруючі через хліб і вино долучаються до спокутної жертви Ісуса Христа.

Зло — все негативне, небажане, те, що спричиняє страждання, горе, нещастя. Саме тому воно завжди засуджується. Люди шукають шляхи подолання зла та боротьби з ним.

Зрада — порушення довіри, невиконання обітниць, використання довіреної інформації на шкоду тому, хто її розповів.

Ікона — зображення явищ, подій або учасників священної історії, які вшановуються віруючими як священні. Здебільшого це картини, але можуть бути й скульптурні групи.

Індуїзм — сукупність релігійних вірувань та способу життя населення півострова Індостан та деяких близьких територій, що базуються на вірі в багатьох богів та незліченну кількість народжень і смертей однієї душі, які відбуваються відповідно до вчинків протягом життя.

Інстинкт — неусвідомлена поведінка заради певної мети, здебільшого стосується виживання та пристосування до середовища; вроджена реакція на зовнішні або внутрішні чинники, яка не усвідомлюється і є складно керованою.

Іслам (засновник — пророк Мухаммед, котрий для мусульман є останнім серед пророків) — релігія, в основі якої перебуває віра в єдиного Бога (Аллаха), що є творцем всього існуючого, саме тому слідування його волі є єдино правильним шляхом для людини.

Іудаїзм — релігія євреїв, яка багато в чому є вихідною для формування християнства та ісламу, насамперед це віра в єдиного Бога, який створив світ і людину, та в особливий договір, укладений між Богом та народом євреїв через Мойсея, котрий передав людству настанови Божі, сконцентровані в Десяти заповідях.

Каплиця — спеціальне місце, куди людина може прийти для молитви, але в якому немає вівтаря та не може здійснюватися головна частина християнського богослужіння — євхаристія.

Карма — закон причинно-наслідкового зв'язку, що унеможливорює випадковість. На підставі цього закону будь-які події в житті розглядаються як наслідок попередніх, проте не виключають відповідальності за власний вибір у конкретній ситуації. Карма визначає обставини, за яких відбувається наступне народження, ключові події в житті.

Католицизм — одна з основних конфесій в християнстві, яка після розколу 1054 р. протиставляє себе православ'ю (та іншим конфесіям); має низку догматичних особливостей (основна — філіокве (віра в те, що Святий Дух сходить від Отця та від Сина); віра в чистилище (проміжний стан між раєм і пеклом); непогрішимість папи у справах віри та ін.); має єдиний адміністративний центр — Ватикан (головою є папа римський)).

Конфесія — віросповідання (переважно використовується щодо християнства) певної релігії чи релігійної течії, що має своє віровчення, культ, організацію.

Креаціонізм — вчення, згідно з яким людина вірить в існування Бога, який створив світ і людину.

Культ — дії, спрямовані на підтвердження релігійної віри та поновлення і підтримання зв'язку між людиною та тим, у що вона вірить

Мечеть — місце поклоніння, молитви мусульман, яке передбачає лише релігійно чистий простір; місце зібрання на спільну молитву послідовників ісламу.

Молитва — звернення релігійної людини до об'єкта своєї віри, здебільшого в чітко визначеній словесній формі, з метою попросити про щось, вшанувати, подякувати або просто поспілкуватися.

Монастир — релігійна громада чоловіків чи жінок (суворо окремо), що володіє землями та господарством і живе за єдиним статутом для суворого виконання вимог віровчення релігії, послідовниками якої вони є.

Монотеїзм — віра в одного бога (іудаїзм, християнство, іслам, сикхізм, віра багаї).

Муфтії — духовна особа в ісламі, котра має право ухвалювати рішення з релігійних та релігійно-юридичних питань. У нашій країні очолюють духовні управління мусульман.

Нірвана — стан, коли припинено рух колеса сансари; досягнення його зумовлює припинення ланцюжка народжень і смертей, що веде до відсутності страждань.

Патріарх — голова деяких християнських церков та єпархій.

Пекло — посмертне місце покарання грішників, де вони зазнають мук відповідно до вчинених гріхів. Вчення про пекло є в іудеїв, християн, мусульман та деяких інших релігіях.

Піст — обумовлені віровченням правила вживання їжі та напоїв, утримання від розваг та посилене відмова від пороків протягом певного періоду. Основна мета посту — духовне виховання людини

Подарунок — річ або духовне надбання (вірш, танок тощо), що людина віддає іншій людині у володіння безкоштовно з метою принести задоволення.

Пожертвування — передання людиною іншій людині, громаді чи організації грошей (або якихось предметів — одягу, продуктів харчування тощо) з метою допомогти задовольнити базові потреби.

Порівняння — спосіб пояснення та пізнання навколишньої дійсності, в основі якого перебуває встановлення спільних рис між певними предметами та явищами.

Потреба — внутрішнє спонукання людини до певних дій. Залежить від ситуації і стосується всіх сфер життя людини.

Праведник миру — людина, котра рятувала євреїв під час нацистської окупації, коли відбувалися масові знищення людей за національною ознакою. Ці люди часто ризикували власним життям, навіть гинули самі, але рятували інших людей, відмінних за етнічною та релігійною ознаками.

Православ'я — одна з основних конфесій у християнстві, яка після розколу 1054 р. протиставляє себе католикам (та іншим конфесіям); має низку догматичних особливостей; відсутній єдиний адміністративний центр.

Профанне — буденне, позбавлене священного смислу; розкривається через протиставлення сакральному.

Прощення — припинення образи, гніву та незадоволення, що виникли внаслідок дій іншої людини. Як наслідок, виникає відмова від помсти чи покарання за неправильні дії, а також відмова від переживань щодо цих дій.

Рай — стан вічного досконалого блаженства, де немає часу та смерті. Вчення про рай як протиставлення вічним мукам наявне в релігії іудеїв, християн, мусульман та деяких інших релігіях.

Реінкарнація — вчення про переселення незмінної сутності живої істоти (душі) у нову оболонку після смерті попередньої. Відбувається за законами карми.

Релігія — віра в існування священного, що є могутнішим за людину. Зв'язок із ним можливий через систему ритуальних та культових дій заради забезпечення кращого існування.

Робота — певна діяльність, що відбувається у визначений проміжок часу і спрямована на досягнення конкретного результату, пов'язаного зі створенням того, чого не було.

Родина — група родичів, які тісно спілкуються. Зазвичай родиною називають чоловіка, дружину, їхніх дітей, батьків з обох боків (бабусь та дідусів).

Сакральне — священне; розкривається через протиставлення профанному.

Світське — протилежне релігійному, ґрунтується на громадських цінностях.

Святий — особистість, котра особливо вшановується за благочестя, праведність, молитви за всіх людей, взірець релігійної людини в конкретній традиції

Свято — день урочистості, зазвичай пов'язаний зі значною приємною подією. Відзначення спільного свята зближує людей, дає змогу відчувати себе частиною однієї спільноти.

Символ — умовне позначення певного предмета, явища, процесу тощо, яке вказує на одну з головних його характеристик, використовуючи подібність або домовленість.

Синагога — на сьогодні основний інститут іудейської релігії; приміщення, де здійснюються богослужіння іудеїв.

Синто — національна релігія японців, яка базується на вірі не лише у світових богів-творців, а й в існування місцевих духів природи та духів померлих, які безпосередньо впливають на життя людей — камі. Ці духи опікуються певною територією, родиною, сферою життя.

Смерть — зупинка фізичних процесів в організмів, що призводить до зникнення його цілісного існування.

Совість — здатність людини самостійно здійснювати морально-етичний контроль та оцінювання вчинків. Усвідомлення людиною того, що є добром і що — злом, на підставі чого відбувається вибір.

Сором — відчуття соціальної неприйнятності певного вчинку. Обов'язково передбачає спостерігача, реального або уявного, соромно завжди перед кимось. Совість не потребує такого спостерігача.

Соціум — відносини, сформовані конкретними людьми в межах певної суспільної спільноти.

Суспільство — організована сукупність людей, котрі об'єднані певними взаємовідносинами, яка об'єднує всі сфери активності людини (родина, духовне життя, політика, робота тощо).

Таїнство (у християнстві) — обряд культового характеру, здійснення якого надає Божу благодать як необхідну умову для спасіння гріховної душі людини, сприяєвилікуванню хворих, зміцненню шлюбу тощо. Католики та православні визнають сім таїнств: причастя, хрещення, миропомазання, священство, сповідь, маслосвяття (єлеєпомазання) і шлюб. Більшість протестантів ставляться до таїнств раціоналістично.

Теорія — сукупність висновків, які відображають відносини й зв'язки між явищами світу. Якщо людина дотримується положень певної теорії, інші пояснення в цій сфері будуть для неї неприйнятними

Толерантність — поважливе ставлення до відмінної від власної думки; не оцінне ставлення до позиції, що відрізняється від власної; надання права людині сповідувати власні погляди і жити відповідно до них

Українська Греко-Католицька Церква — одна з гілок християнства, яка в 1596 р. відновила повну єдність із Римським Апостольським Престолом. На сьогодні УГКЦ є найбільшою Східною помісною Католицькою Церквою у світі.

Унія — офіційна домовленість із метою об'єднання двох релігійних напрямів у межах однієї релігійної течії та зняття суперечностей між ними (найяскравіший приклад — утворення Української греко-католицької церкви внаслідок підписання Берестейської унії 1596 р.).

Храм — архітектурна споруда для здійснення богослужінь. Переважно в усіх храмах зберігаються священні предмети (вівтар, священні тексти тощо), які й надають приміщенню особливого статусу і сприяють молитовним настроям

Християнство (засновник — Ісус Христос, який для віруючих християн є Месією, Сином Божим, Спасителем людства) — релігія, послідовники якої вірять у Бога як Трійцю (Отець, Син, Святий Дух), творця світу та людини, який через хресну жертву Сина відкрив людям шлях до спасіння з гріховного світу

Церква — загальна назва для всіх храмів християнства; будівля, яка для християн є домівкою Бога. Основне призначення церкви — здійснення богослужінь та релігійних обрядів.

Словник персоналій (вихідні відомості)

Бах Річард (нар. 1936) — відомий американський письменник, творчість якого пов'язана з польотами на літаках та літанням у метафоричному контексті.

Бентам Джеремі (1748—1832) — англійський філософ і правознавець

Бердяєв Микола (1874—1948) — вважається одним із найвидатніших філософів ХХ ст. Його творчість відносять до релігійного екзистенціалізму — філософії існування, яка значно впливала на розвиток літератури та мистецтва. Більше того, він започаткував такий філософський напрям, як персоналізм, що визнає особистість первинною творчою реальністю, а весь світ — виявом творчої активності «вищої особистості» — Бога.

Гесіод (бл. VIII—VII ст. до н. е.) — один із перших відомих давньогрецьких авторів епосів і поем, де описано як релігійні погляди («Теогонія»), так і тогочасне повсякденне життя («Роботи і дні»). Справив надзвичайний вплив на розвиток літератури та філософії.

Гомер — напівлегендарний давньогрецький автор, найімовірніше, — сучасник Гесіода. Йому приписується авторство найвідоміших поем «Одіссея» та «Іліада», які започаткували розвиток європейської літератури.

Декурсель Андріан (1821—1892) — французький драматург (автор п'єс).

Джеймс Вільям (1842—1910) — американський філософ та психолог, автор впливових у цих сферах книг

Ейнштейн Альберт (1879—1955) — один із найвизначніших фізиків ХХ ст. Лауреат Нобелівської премії з фізики 1921 р. Виступав проти війни та ядерної зброї.

Ісус Христос (перша половина I ст. н. е.) — Месія, Спаситель та Спокутник людства з ярма гріха, Боже Слово. Більшість із тих, хто вважає себе християнами, вірять, що це Бог-Син у Святій Трійці, котрий втілювався як людина. Згідно з мусульманським віровченням є одним з головних пророків.

Кант Іммануїл (1724—1804) — найвідоміший німецький філософ.

Матюшов Геннадій (нар. 1952) — російський письменник.

Махатма Ганді (1869—1948) — один із керівників та ідеологів національно-визвольних рухів Індії. Його філософія ненасилля вплинула на національні та міжнародні рухи прихильників мирних змін. Ганді сповідував індуїзм, однак виступав за спільні етичні позиції індуїзму, ісламу та християнства. Він сповідував агізму: релігійно-етичний принцип ненасильства, що ставить вимогу не завдавати болю та зла будь-яким живим істотам.

Мухаммед (570—632) — святий і пророк, що започаткував релігію іслам. Вчені вважають Мухаммеда історичною особою, засновником перших громад мусуль-

---

ман, із його слів записано Коран. Мусульмани вважають його останнім із пророків. Був політичним діячем, засновником і головою мусульманської громади (умми), яка в процесі його безпосереднього правління стала сильним і достатньо великим державним формуванням на Аравійському півострові. Власне, саме за правління Мухаммеда більшість арабів було об'єднано в одну державу.

Ніський Григорій (335—394) — високошанований християнський святий, богослов, християнський єпископ і святий, філософ.

Оксеншерна Аксель (1583—1654) — шведський політик, видатний дипломат.

Сенека (4 р. до н. е. — 65 р. н. е.) — давньоримський філософ, поет, державний діяч і оратор.

Сіддхартха Гаутама Шак'ямуні (Будда) (563 р. до н. е. — 483 р. до н. е.) — засновник буддизму, набув просвітління і подолав колесо сансари, вийшовши з циклу народжень і смертей.

Сончіно (XV—XVI ст.) — родина іудейських книгодрукарів, які першими надрукували трактат з Талмуда.

Тертулліан (155/165—220/240) — один із найвидатніших ранньохристиянських письменників та теологів.

Цицерон (106 р. до н. е. — 43 р. до н. е.) — давньоримський політичний діяч, видатний оратор, філософ та літератор. Один із тих, хто започаткував римську розповідну прозу.

ЗМІСТ

Любий друже!.....	3
Тема 1.	
Релігія та етика: МІСЦЕ І РОЛЬ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ	4
§ 1. РЕЛІГІЯ.....	4
1. Сутність релігії	4
2. Роль релігії	5
3. Основні релігії світу	6
§ 2. ЕТИКА.....	8
1. Що таке «етика»	8
2. Етика та релігія	8
3. Золоте правило моралі.....	9
Тема 2. ЛЮДИНА ТА ДУХОВНИЙ СВІТ	11
Розділ 1. «Добро» і «зло»	11
§ 3. ДОБРО	11
1. Що таке добро	11
2. Добро в релігіях	12
3. Десять заповідей	13
§ 4. СПІВВІДНОШЕННЯ ДОБРА І ЗЛА	14
1. Що таке зло	14
2. Доброчинності таі пороки	14
3. Чи можуть добрі вчинки виявитися злими?	16
Розділ 2. Молитва	18
§ 5. СУТНІСТЬ МОЛИТВИ.....	18
1. Що таке молитва.....	18
2. Молитовні правила.....	19
3. Спрямування молитви.....	20
§ 6. МОЛИТОВНІ ПРАКТИКИ В РЕЛІГІЯХ СВІТУ	21
1. Умови для здійснення молитви	21
2. Молитви без використання слів	21
3. Вчинок як молитва	23

Розділ 3. Храмовий досвід	25
§ 7. ЩО ТАКЕ «ХРАМ»	25
1. Сутність храму	25
2. Устрій храму та його функції	26
3. Правила поведінки в храмі	27
§ 8. ХРАМИ В РЕЛІГІЯХ СВІТУ	29
1. Християнський храм — церква	29
2. Храм іудеїв та синагога	33
3. Мечеть — місце для спільної молитви мусульман	35
4. Буддистський храм	38
Тема 3. ЛЮДИНА І НАВКОЛИШНІЙ СВІТ	42
Розділ 4. Мета життя.	42
§ 9. Цінність життя в релігіях світу	42
1. Пояснення виникнення життя в релігіях світу.	42
2. Сенс життя за вченням релігій світу.	44
3. Взірці дотримання релігійних цілей життя — релігійні та повсякденні вияви	44
Розділ 5. Людина та навколишній світ	47
§ 10. Близькі люди.	47
1. Родина.	47
2. Цінність сімейних відносин у релігіях світу	48
3. Батьки і діти як основа родини	49
§ 11. Друзі	52
1. Сутність дружби	52
2. Повсякденні вияви дружби	53
3. Основні небезпеки для дружби. Зрада	54
Розділ 6. Людина та світ природи	56
§ 12. Основи господарської діяльності та харчування в релігіях світу	56
1. Природа та основи господарювання в основних релігіях світу	56
2. Харчові заборони	57
3. Сутність посту в релігіях світу	58
§ 13. Рослинно-тваринна символіка в релігіях світу	60
1. Ставлення до тварин	60
2. Основні символи в релігіях світу	62

Тема 4. ЛЮДИНА ТА СОЦІАЛЬНИЙ СВІТ	66
Розділ 7. Взаємини з людьми, що оточують	66
§ 14. Основи ввічливості	66
1. Сфери життя людини	66
2. Сутність ввічливості	66
3. Вибачення та прощення	68
§ 15. Толерантність	70
1. Совість та сором	70
2. Толерантність як основа відносин між людьми	71
3. Релігійна толерантність	72
Розділ 8. Робота та відпочинок	74
§ 16. Робота як необхідність у повсякденному житті	74
1. Потреби людини як основа її діяльності	74
2. Сутність роботи	75
3. Покликання людини	77
§ 17. Свята	78
1. Сутність свят	78
2. Релігійні свята	79
3. Подарунки та пожертвування	82
Розділ 9. Релігія та повсякдення	84
§ 18. Монастирське життя	84
1. Сутність монастирів	84
2. Значення монастирів	86
3. Повсякдення монастирського життя	87
§ 19. Розуміння смерті в релігіях світу	89
1. Сутність смерті	89
2. Смерть і потойбічне життя в релігіях світу	90
3. Страх смерті	92
§ 20. Посмертне існування душі: рай і пекло	93
1. Рай в християнстві	93
2. Пекло та гріхи в основних релігіях світу	93
3. Традиції вшанування померлих в іудаїзмі, християнстві та ісламі	96
ЗАВДАННЯ ТА ТЕКСТИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ	101
СЛОВНИК	115
СЛОВНИК ПЕРСОНАЛІЙ (ВИХІДНІ ВІДОМОСТІ)	121

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КРИШМАРЕЛ Вікторія Юріївна

ОСНОВИ РЕЛІГІЙНОЇ ЕТИКИ

5 клас

Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів

Редактор *Бартош С.В.*
Верстка *Мирончик Ю.П.*
Обкладинка *Мирончик Ю.П.*

Підписано до друку 15.08.2015. Формат 70х100/16
Гарнітура Петербург. Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 10,4. Наклад 300 пр.

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО.

Віддруковано у
ТОВ «Видавничий дім «САМ».
01004, м. Київ, вул. Червоноармійська, 8,
тел. (044) 235-72-20.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
та розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3750, від 01.04.2010 р.